

ΔΟΚΙΜΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Β΄ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΟΚΤΟΝΟΥ

Ἡ προδοσία τῶν λογίων

Στὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου γράφηκε ἀπ' τὸ Γάλλο συγγραφέα Julien Benda μιὰ μελέτη πὺ εἶχε μεγάλη ἀπήχηση καὶ πὺ λέγεται ἡ προδοσία τῶν λογίων (La trahison des clercs. Paris 1927). Ὁ Benda ἐξηγεῖ τὸ ἐννοεῖ μὲ clercs. Ἡ λέξι σημαίνει γι' αὐτὸν «ἄνθρωποι τοῦ πνεύματος», ἐπιστήμονες, λογοτέχνες καὶ καλλιτέχνες, πὺ πρέπει νᾶναι ἀνώτεροι ἀπὸ κάθε πάθος, ν' ἀνατείνουν τὴ διάνοιά τους πρὸς κάποιο ἀνώτερο ἰδανικὸ χωρὶς ν' ἀνήκουν σὲ κόμματα καὶ σὲ φρατίες καὶ νὰ περιφρονοῦν κάθε ἄμεσο συμφέρον, ἀτομικὸ ἢ, κατὰ κάποιο τρόπο, κομματικὸ. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λογίους ἀπ' τὴ ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, πρὸδωσαν τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, λέει ὁ Benda, γιὰτὶ μπῆκαν στὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ συμφέροντος κομμάτων ἢ ἐνὸς τυφλὰ φανατισμένου ἐθνικισμοῦ. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔκαναν ἀνυπολόγιστο κακὸ στὴν ἀνθρωπότητα, γιὰτὶ ἡ ἰδιότητά τους τοὺς δίνει μεγάλο γόητρο. Ἐσπρωχθῆναι λοιπὸν πρὸς παντοειδῆ συμφέροντα μᾶζης ἀνθρώπων, κατέβασαν τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας καὶ προετοίμασαν τὰ πνεύματα γιὰ καταστρεπτικὰ συρράξεις.

Μελετῶντας τοὺς συγγραφεῖς, πὺ μίλησαν γιὰ τὸν Βασίλειο Β΄, μοῦ φάνηκε πὺ εἶδα, νὰ διαγράφουν τὴ σκιά τους μπρὸς τὰ μάτια μου, τοὺς λογίους τῆς 10ης, 11ης, 12ης ἑκατονταετηρίδας, τοὺς εἶδα νὰ φατριάζουν σὰν αὐτοὺς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, νᾶναι ἀμείλικτοι γιὰ ὅποιους περιφρόνησαν τὴ δικὴ τους λόγιες πνευματικὴ ἰδιότητα, καὶ νὰ καταγίνονται, καὶ μετὰ τὸ θάνατό του ἀκόμη, νὰ ἀμαυρῶσουν ἓνα μεγάλο βασιλέα, πὺ ἦταν καὶ μιὰ μεγάλη διάνοια, τὸν Βασίλειο Β΄, τὸν ἐπονομαζόμενον Βουλγαροκτόνο. Κι' ὁ λόγος ἦταν ἔτι αὐτὸς ἔβλαψε τὰ συμφέροντα τῆς συνομοταξίας τους καὶ τῆς συντεχνίας τους· δὲν τοὺς πῆρε κοντά του νὰ γεμίσουν τὰ δημόσια γραφεῖα, δὲν τοὺς ἀνέθεσε ὑψηλὰ ἀποστολὰ καὶ δὲν ἐθαύμασε τὴ λόγια τους ρητορικὴ. Κ' ἐσώπασαν ἐπὶ γενεές, προσπαθῶντας νὰ σβῆσουν τὸν Βασίλειο μὲ τὴ σιωπὴ, οὔτε θαυμασμοὺς γιὰ τὴ ζωντανή του ἐποποιία οὔτε ἀνάθεμα γιὰ τὰ ἐγκλήματά του—ἀν τὰ διέπραξε. Μόνον ἓνα δὲν μπόρεσαν ν' ἀποσιωπήσουν, κάτι πὺ καὶ ὁ Benda καυτηριάζει στοὺς κακοὺς λογίους τοῦ αἰῶνα μας, τὴ μνησικαχία τους, γιὰτὶ δὲν τοὺς μεταχειρίστηκε

ὁ Βασίλειος, γιατί δὲν τοὺς ἀνέβασε σὲ βιάθρο θαυμασμοῦ.

Τὸ μῖσος ποὺ ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ γόητρο ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος ἔχει μεγάλη δύναμη. Αὐτὴ σκοτείνιασε τὴ γιγάντια εἰκόνα τοῦ Βουλγαροκτόνου. Ἔδω κ' ἐκεῖ μοῦ φάνηκε πὼς ἔλαμψαν στὴ σκέψη μου κάποιες γραμμὲς τῆς μεγάλης του φυσιογνωμίας, ποὺ ἢ ἐξέφυγαν τὴν προσοχὴ τῶν κακῶν λογίων ἢ διατηρήθηκαν σὲ βιβλία ξένων. Αὐτὲς τὶς διεσπαρμένες γραμμοῦλες θὰ προσπαθῆσω νὰ μαζέψω μήπως καὶ ξαναδοῦμε στὸ φῶς κάποιας ἀλήθειας τὴ μεγάλη μορφή τοῦ Βασιλείου Β'.

Στὴ χιλιόχρονη ζωὴ τοῦ Βυζαντίου δυὸ φορὲς παρουσιάζεται ἡ φοβερὴ προδοσία τῶν λογίων, κληρικῶν ἢ κοσμικῶν, προδοσία τόσο ἰσχυρὴ, ὥστε ἀμείωρεσε στὰ μάτια τῆς ἱστορίας μεγάλους ἡγεμόνες. Ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη, μὲ τὴν ἀγάπη τῆς ἔρευνας, ἀπέδειξε πὼς τὸ Βυζάντιο γνώρισε μεγάλες στρατιωτικὲς καὶ πνευματικὲς δόξεις καὶ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἰσαύρων καὶ τὴν ἐποχὴ τῆς δυναστείας τοῦ Ἀμορίου. «Ἀπέδειξε» ὅμως δὲν εἶναι δυστυχῶς ἡ λέξη ποὺ ἀρμόζει. Ὁ ἱστορικὸς διαισθάνεται, μαντεύει τὶς πράξεις μεγάλων βασιλέων, ἀλλὰ τὰ ἔργα τους δὲν μπορεῖ νὰ τὰ ἐπιδείξει σὰν ἀναμφισβήτητη πραγματικότητα. Ἀκάθεκτη ἔπεσε—μετὰ τὸ θρίαμβο τῆς εἰκονολατρίας—σὲ ἔργα πνευματικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἢ μανία τῶν θριαμβευτῶν ἔσπασε, ἔκαψε, συκοφάντησε. Τόσο ποὺ σκιὲς ἔμειναν στὴν ἱστορία ἕνας ἀναμορφωτῆς σὰν τὸν Λέοντα Γ' τὸν Ἰσαυρο, ἕνας νομοθέτης σὰν τὸν Θεόφιλο. Αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη φορὰ. Ἡ δευτέρη ἦταν ἡ σιωπηρὴ συνωμοσία τους κατὰ τοῦ Βασιλείου τοῦ Δευτέρου, συνωμοσία ποὺ ἐκτείνεται καὶ στὸ χρόνο σὲ μεγάλο διάστημα. Καὶ βλέπομε μιὰ σειρὰ συγγραφέων νὰ μιλοῦν γιὰ τὸν Βασίλειο σὰν νὰ μὴν πραγματοποιήσε τίποτα σπουδαῖο στὴ ζωὴ του. Πολέμους μόνο ἔκανε κατ' αὐτοῦς, καὶ τοὺς ἀπαριθμίζουνε ξηρὰ ξηρὰ, — κατὰ τ' ἄλλα, λένε, μισοῦσε κάθε ὄρατο, κάθε πνευματικό.

Δὲν εἶναι λίγοι αὐτοὶ ποὺ τὸν ἀνέφεραν, γιατί ἐπιτέλους μιὰ βασιλεία πενήντα ἐτῶν ποὺ σάρωσε τὴ Βουλγαρία, ποὺ στερέωσε τὴν κτήση τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς Συρίας, ποὺ ἐν μέρει σταμάτησε τὴν πρόοδο τῶν Σαρακηνῶν στὴν Ἰταλία, δὲν μπορεῖ νὰ μείνει ἀγνοημένη. Ἀλλὰ ὁ ἕνας ἀντιγράφει τὸν ἄλλον καὶ δὲν μᾶς προσθέτει τίποτα σημαντικὸ. Ὁ σύγχρονος τοῦ Βασιλείου, ὁ Ἰωάννης ὁ Γεωμέτρης, δὲν βοῆκε τίποτ' ἄλλο γιὰ νὰ στιχουργήσει παρὰ τὴ φρίκη τῆς ἀποστασίας τοῦ Φωκᾶ καὶ τοῦ Σκληροῦ. Ὁ Λέων ὁ Διάκονος, ποὺ βρέθηκε στὴν πρώτη ἐκστρατεία τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορα, ἄλλο δὲν μᾶς εἶπε παρὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ στρατοῦ στὴν Πόρτα Τραγιάννα. Κ' ἐρχόμαστε στὸ μεγάλο κατὰ τὸ πνεῦμα, στὸν «Ἐπατον τῶν Φιλοσόφων», στὸν Ψελλό. Τρέχοντας περνάει τὴν ἐπιβλητικὴ βασιλεία τῶν πενήντα χρόνων. Διερωτᾶται κανεὶς ἂν ποτὲ δὲν ἄκουσε νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐκστρατεία τῆς Συρίας, τῆς Ἀρμενίας κλπ. Μόνο, ποὺ καθὼς εἶναι ἀνθρώπος τῆς πέννας καὶ μὲ εὐαισθησία, ἀθελιά του κάτι συγκράτησε ἀπ' ὅ,τι

διάβασε στις πηγές, καὶ ἔτσι, μέσα ἀπ' τὴν στάχτες πὸν ρίχνει πάνω στὸν πορφυρογέννητο Βασίλειο, κάτι χαρακτηριστικὸ ἀφίνει ν' ἀστράψει. Κ' ἔρχεται ὁ Σκυλίτζης στὴν ἴδια ἐποχὴ, μὲ τὴν ἴδια διάθεση καὶ ὀλιγότερο τάλαντο καὶ κάθεται καὶ καταγράφει ὅ,τι, φαντάζομαι, θὰ βρῆκε στὰ ἀρχεῖα τοῦ κράτους, πιστὰ ἴσως, ἀλλὰ ἄτονα καὶ χωρὶς καμμιά παρατηρητικότητα. Αὐτὸν ἀντιγράφει δουρικὰ ὁ Κεδρηνὸς (γιὰ ὅσα ἔγιναν ἀπ' τὸ 811 ὡς τὸ 1057), τόσο πὸν σχεδὸν εἶναι τὸ ἴδιο κείμενο. Καὶ φτάνομε στὸν Ζωναρᾶ, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὴν ἐποχὴ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ. Ἡ διήγησή του μοιάζει μὲ ὅσα ἔγραψαν ὁ Σκυλίτζης κι' ὁ Κεδρηνὸς χωρὶς νὰ προστεθεῖ ζῶη οὔτε θαυμασμός γιὰ τὸν Βασίλειο. Ἐν τούτοις ἀναφέρονται κάποια σημάδια τοῦ χαρακτῆρα του, ἴσως ἀπερίσκεπτα ἀντιγραμμένα ἀπὸ κάποια ἄγνωστη πηγὴ. Τόσο ἀπερίσκεπτα, πὸν δὲν συμφωνοῦν μὲ ὅ,τι φυσικὰ ἀπορρέει ἀπ' τὰ διάφορα γεγονότα. Ὅπως π. χ. ὅτι ὁ Βασίλειος ἦταν μνησίκακος, ἐνῶ κατόπιν ἀναφέρει πόσους ἐχθροὺς ἔκανε ἀξιωματικὸς τοῦ παλατιοῦ, φιλόργυρος, γιατί θησαύριζε σὲ ὑπόγεια μυθώδη ποσὰ σὲ χρυσάφι καὶ σὲ πολίτιμους λίθους πὸν δὲν μεταχειριζότανε, ἐνῶ ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν Κεδρηνὸν μαθαίνομε πὸς ὅλα τὰ πλούτη τῆς Ἀρχίδας ὁ αὐτοκράτορας τὰ μοίρασε στοὺς στρατιῶτες του. Καὶ τέλος ἐκστομίζει κι' αὐτὸς ὕβρεις κατὰ τοῦ Βασιλείου σὰν ἀξιωματοῦχος τῶν αὐτοκρατορικῶν γραφείων πὸν ἦταν (πρωτασηκρήτης), ὕβρεις πὸν χαρακτηρίζουν περισσότερο τὸ συγγραφεὴ παρὰ τὸν περιγραφόμενον : «λογίων ἀνδρῶν οὐκ ἐπεστρέφετο, ἀλλὰ καὶ τοὺς λόγους ἦγητο περιττόν τι χρῆμα καὶ οὐκ ὀνήσιμον».¹

Αὐτοὶ εἶναι οἱ βιογράφοι πὸν βρῆκε ὁ μεγαλύτερος ἴσως βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου. Καὶ θὰ ἀναμετρήσει κανεὶς καλύτερα τὸ πόσο ἀνάξιοι τοῦ θεματὸς τους ἦταν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, ἂν ἀναλογιστεῖ πόσοι ἄλλοι Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες βρῆκαν λαμπροὺς ἀφηγητῆς, ὅπως ὁ Ἰουστινιανὸς τὸν Προκόπιο (ὃς ἔγραψε καὶ τὴν «Ἀνέκδοτον ἱστορίαν»), ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδῶν τὸν ἐγγονό του, τὸν Κωνσταντῖνο Πορφυρογέννητο μὲ τὴν πέννα τὴν ἀκούραστη, ὁ Ἀλέξιος τὴν κόρη του, πὸν τοῦ ἀνύψωσε μνημεῖο ἀπαράμιλλο τὴν «Ἀλεξιάδα», ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' Παλαιολόγος τὸ φίλο του Φραντζῆ κλπ. κλπ. Ἔτσι γιὰ τὸν Βασίλειο ξένοι συμπληρώνουν τὴν γνώσεως μας. Ὁ ἱστορικὸς Gustave Schlumberger γιὰ νὰ γράψει τὸ δεύτερο τόμο τῆς «Βυζαντινῆς Ἐποποιίας», ἀκριβῶς ἐκείνον ὅπου διηγεῖται τὴ βασιλεία τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἐκτὸς ἀπ' τὰ ἀνεπαρκῆ ἔργα πὸν ἀναφέραμε, παίρνει βέβαια τὰ ψιχία πὸν τοῦ προσφέρουν ὁ Κεκαυμένος καὶ ὁ Βίος Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, ἀλλὰ μελετᾶει πρὸ πάντων ξένες χρονογραφίαι, ὅπως τὸ κείμενο τοῦ Σύρου Ὑαχία,² τὴ διήγησι τοῦ Ἀραβὰ Ἐλμασὶν καὶ ἄλλων Ἀράβων,

¹ Ἐκδ. Βόννης III, σελ. 561.

² Ἴδε ἔκδοσι Patrologia Orientalis. Paris, F. Didot 1824. Tomes XVIII

καθώς και χρονογραφίες ἄρμενικές, γεωργιανές και ρωσικές.¹

Τώρα λοιπόν πρέπει να προσπαθήσουμε να ξεακριβώσουμε το γεγονός : γιατί τόσο ἔλλιπεῖς οἱ διηγήσεις τόσων ἀνθρώπων ; Ὁ Ψελλὸς δίνει τὴν ἀπάντησιν, δὲν μπόρεσε νὰ μὴν τὸ πεῖ, γεμᾶτος πικρία. Καὶ τὰ στρατιωτικὰ πράγματα καὶ τὶς πολιτικὰς ὑποθέσεις μόνος του τὶς κανόνιζε ὁ Βασίλειος, μᾶς λέει, μὲ τὴ βοήθειαν ἀπλῶν καὶ πιστῶν ἀνθρώπων «οὔτε προσεῖχε λογίοις ἀνδράσιν, ἀλλὰ τούτου δὴ τοῦ μέρους, φημί δὲ τῶν λογίων, καὶ παντάπασιν καταπεριεφρόνει». Οὔτε τὴν ἐπίσημη ἀλληλογραφία ἐμπιστευότανε εἰς ἀριστοκράτες ἢ εἰς «ἐς τὸ ἄγαν πεπαιδευμένους», ἀλλὰ κάθε ἐπιστολή του ἦταν «ἀφελῆς καὶ λιτὴ» καὶ ὁ λόγος «οὐδὲν εἶχε τὸ δεινὸν ἢ περίεργον». Αὐτὰ ἦταν πράγματα ἀσυγχώρητα γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ποὺ ἔκανε ἔργο τῆς ζωῆς του τὴν ἐκζήτηση παραδόξων ἐκφράσεων καὶ ἀπηρχαιωμένων λέξεων.

Κατὰ τὰ φαινόμενα καὶ ὁ Βασίλειος ἀπὸ μέρους του θεωροῦσε ἀσυγχώρητη τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς του κ' ἐφοβόταν τὴν κενὴν τους φλυαρίαν. Τὸ πόσον εἶχε δίκιο φάνηκε κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Βασιλείου, ὅταν βασιλεύσαν οἱ φιλόσοφοι καὶ ἔφεραν τὸ κριτικὸν στὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ, ὅπου μόνον τὸ χεῖρ ἐνὸς Ἀλεξίου Κομνηνοῦ μπόρεσε νὰ τὸ σταματήσῃ καὶ νὰ τὸ σώσῃ. Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν ἔχει καὶ βαθυτέραν αἰτία. Ψελλὸς καὶ Σκυλίτζης ἔγραψαν στὴν ἐποχὴ τῶν ἐπιγόνων. Τὸ νὰ ἀνοίξῃ κανεὶς ἀρχεῖα καὶ νὰ ἀντιγράψῃ ἀπλῶς γραμμὲς ἀπ' τὴ βασιλείαν τοῦ πορφυρογεννήτου Βασιλείου δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ μομφὴ ἀνυπόφορη γιὰ τοὺς θλιβεροὺς βασιλίσκους, ποὺ διαδέχτηκαν τὸν μεγάλον ἡγεμόνα. Ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὁ Ψελλός, παρ' ὅλο ὅτι φαίνεται νὰ κατηγορεῖ τὸν Βασίλειον γιὰ τὸν αὐταρχικὸν του χαρακτῆρα, ἔχει κάτι φράσεις, ποὺ δὲν ξέρεις ἂν ἐμπνέονται ἀπὸ θαυμασμὸν ἢ ἀπὸ δυσμενῆ σκέψιν, π.χ. : «τὸ δὲ πολιτικὸν οὐ πρὸς τοὺς γεγραμμένους νόμους, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀγράφους τῆς αὐτοῦ εὐφροσύνης ἐκυβέρνα ψυχῆς». Ἡ ἔκφρασις, μοῦ φαίνεται, μπορούσε νὰ ἱκανοποιήσῃ καὶ τὸ οἰκογενειακὸ αἶσθημα τῆς Ζωῆς καὶ τὰ δῆθεν φιλελεύθερα καὶ φιλόμουσα αἰσθήματα τῶν διαφόρων συζύγων της.

Τὴν ἴδια ἐποχὴν λοιπόν καὶ ὁ Σκυλίτζης, ποὺ βέβαια διεῖδε τὴν ἀξίαν τοῦ Βουλγαροκτόνου, τολμᾷ νὰ διηγηθῆι περισσότερα γι' αὐτόν, ἀλλὰ ἡ σύννεση ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι σύντομος στὴ διήγησίν του καὶ νὰ παραλείπει τοὺς πολλοὺς ἐπαίνους. Τί συμβαίνει ὅμως μὲ τὸν Ζωναρᾶ, ποὺ στὸν αἰῶνα του δὲν νομίζομε νὰ κινδύνει κανεὶς ἂν μιλοῦσε ἐπαινετικὰ γιὰ τοὺς Μακεδόνες; Αὐτὸς ἐν πρώτοις ἀκολούθησε ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὸν Ψελλὸν καὶ ἴσως ἐπί-

et XXIII. J. K r a t c h k o v s k y et V. V a s i l i e v, Texte arabe et traduction française de l' Histoire de Yahya · ibn · Saïd.

¹ Ἴδε πρόλογο τόμου I. Jean Tzimisès. Les jeunes années de Basile II, le tueur de Bulgares (1896).

σης ἢ καλαισθησία τῆς ἐποχῆς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, πού τόσο ἀγαποῦσε τὴν τέχνη τοῦ λόγου, τὸν ἔφερε σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ λιτότητα τοῦ Βασιλείου Β΄. Ἴσως ἀκόμη, καθὼς φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομά του, ὁ Ζωναράς νὰ ἀνῆκε σὲ πολὺ ὑψηλὰ στρώματα, ἴσως νὰ συγγένευε μὲ καμμιά ἀπ' τὶς οἰκογένειες τῶν «δυνατῶν», πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Βασίλειος ἦταν ἀμείλικτος, καὶ αὐτὸ νὰ τὸν ἔκανε νὰ ὑπογραμμίζει τὸ ἄξεστο καὶ ἀπότομο τοῦ αὐτοκράτορα.

Ὁ Βασίλειος ὑπόλογος γιὰ τὴν πτωχεία τῶν πηγῶν

Καὶ ἐν τούτοις καὶ παρ' ὅλα ταῦτα εἶναι καὶ ὁ Βουλγαροκτόνος ὑπόλογος γιὰ τὴν πτωχεία τῶν ἱστοριογράφων. Βαθῆς στὴ σκέψη, ἀπόλυτα μόνος στὴ ζωὴ, χωρὶς κανένα ἠθικὸ στήριγμα μέσα στὴν οἰκογένειά του, τρομαγμένος ἀπ' τὴν προδοσία, πού ἀπ' τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του, ἀπ' τὸν Παρακοιμώμενο καὶ τοὺς δύο Βάρδες ὡς τὴν συνωμοσία κατὰ τὴν τελευταία του ἐστρατεία (στάση Νικηφόρου Ξιφία καὶ Νικηφόρου Φωκᾶ τοῦ 1022), χωρὶς ἀμφιβολία πολὺ λίγα γραπτὰ τεκμήρια τῶν σκέψεών του καὶ τῶν πράξεών του θᾶθλε νὰ βρίσκονται στὸ παλάτι. Ἐὰν ἔκρινε σωστό, καθὼς τὸ ξέρομε ἔστω κι' ἀπ' τοὺς ξηροὺς ἱστορικούς, νὰ συμφιλιωθεῖ σήμερα μ' ἓναν ἐχθρὸ καὶ νὰ τὸν κτυπήσει αὔριο, ἂν τιμωροῦσε σήμερα ἓνα στρατηγὸ καὶ τὸν ἐμψύχωνε κατόπιν γιὰ τὴν εἰλικρινῆ του μεταμέλεια, καὶ ἐφήρμοξε τὴν ἴδια εὐκαμπτη πολιτικὴ καὶ στίς σχέσεις του μὲ τὴν Ἁγία Ἐδρα τῆς Ρώμης παρ. χάριν, βέβαια δὲν ἤθελε οὔτε νὰ βρίσκονται γραπτὰ στοιχεῖα, πού νὰ τὸν δεσμεύουν, οὔτε οἱ πλόκαμοι τῶν συνωμοτῶν, πού τρύπωναν παντοῦ, νὰ πληροφοροῦνται γιὰ παρελθόν, παρὸν ἢ μελλοντικὰ σχέδια. Ἡ ἐντύπωσή μας λοιπὸν εἶναι ὅτι πράγματι λίγες ἦταν οἱ πηγές, πτωχὰ τὰ ἀρχεῖα καὶ ἀκόμη μιὰ φορὰ ὁ Ψελλὸς εἶχε βρεῖ τὴ σωστὴ λέξη μιλώντας γιὰ «ἀποκρίσεις» σὲ ἀναφορές, πού θὰ εἶχε δεῖ στὰ ἀρχεῖα, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ πρώτη ἐπιστολὴ δὲν ὑπῆρχε.¹

Οἱ νεώτεροι ἱστορικοί

Τὴ φήμη λοιπὸν τοῦ ἄξεστου στρατιώτη καὶ αὐτὸς ἴσως ὁ ἴδιος τὴν ἠθελε, ἀλλὰ καὶ οἱ λόγιοι, πού τοὺς ἀπομάκρυνε ἀπ' τὴν αὐλή, τὸν πρόδωσαν ἀπέναντι στὴν ἱστορία. Καὶ ἡ προδοσία αὐτὴ εἶχε τὰ ἐπακόλουθὰ της ὡς τὶς ἡμέρες μας. Οἱ ἱστορικοὶ ἀντιγράφουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον καὶ ἐπαναλαμβάνουν τὰ ἴδια. Ὁ Bury μᾶς λέει στὴ Μεσαιωνικὴ ἱστορία τοῦ Cambridge: «ὁ Βασίλειος Β΄ ἦταν πρὸ πάντων ἓνας πολεμιστὴς καὶ ἓνας νομοθέτης, δὲν ἀγαποῦσε οὔτε τὴν πολυτέλεια οὔτε τὴν τέχνη οὔτε τὴ μάθησι.

¹ Michel Psellos, Chronographie. Tome I. Texte établi et traduit par Emile Renauld. «Les Belles Lettres». Paris 1926, σελ. 19.

Ἦταν ἓνας ἄξεστος καὶ αὐταρχικὸς ἄνθρωπος, ἀνίκανος νὰ τινάξει ἀπὸ πάνω του τὸ στρατιώτη, ἓνα εἶδος Νικηφόρου Φωκά με ὑψηλότερο τίτλο». Καὶ οἱ μεγαλύτεροι συγγραφεῖς γράφουν καμμιὰ φορὰ ἀπρόσεκτα· πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἓνας ἡγεμόνας καλὸς νομοθέτης καὶ νὰ μὴν ἀγαπάει τὴ μόρφωση; Ὁ Κρούμβαχερ τὰ ἴδια.¹ «Ὁ Βασίλειος ἦτο τραχὺς στρατιώτης πλήρως ἐνεργητικότητος καὶ δυνάμεως, ἀλλ' ἦκιστα ἐν παιδείᾳ τεθραμμένος καὶ φιλεπιστήμων». Ὁ Schlumberger γράφει: «Αὐτὸς ὁ βασιλεὺς με τὴν ἀναίσθητη καὶ σκληρῇ καρδιά», καὶ δείχνει καθαρὰ τὴ συμπάθειά του γιὰ Βουλγάρους καὶ Ἀρμενίους. Καὶ ὁ Louis Bréhier² ἀκόμη, πού τὸν ἐκτιμᾷ, γράφει: «Ὁ Βασίλειος ξεπερνοῦσε συχνὰ τὰ ὅρια τοῦ νόμου καὶ τῆς δικαιοσύνης». Στὶς ἡμέρες μας ὁ κ. Ἄμαντος καὶ ὁ Διομήδης τὸν βλέπουν ἀλλοιώτικα: «Ἄν καὶ ὑπῆρχον οὐκ ὀλίγοι φιλόσοφοι καὶ ρήτορες τότε, ὅπως λέγει ὁ Ψελλός, δὲν ἐχρειάσθη ὁ Βασίλειος τὰ κολακευτικά των ἐγκώμια, ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν. Ὁ Βασίλειος Β' πιστεύει μόνον εἰς τὴν συνεχῆ ἐνέργειαν καὶ δρᾷσιν, ὅχι τὸν λόγον» μᾶς λέει ὁ κ. Ἄμαντος. Καὶ ὁ Διομήδης: «ἔκαμπε πάντας εἰς τὴν σιδηρᾶν του θέλησιν» καὶ ἀναπτύσσει ἐπαινετικά τὴν πολιτικὴ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας κατὰ τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας.⁴

Ἄς δοῦμε ὅμως ἂν ἡ προσεκτικὴ ἔρευνα, ἔστω καὶ τῶν πτωχῶν κειμένων πού ἔχομε, δὲν θὰ μπορέσει νὰ μᾶς δώσει μιὰ εἰκόνα πιὸ λεπτομερειακὴ καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ λόγο πιὸ ἀνθρώπινη ἀπ' τὴν ἐπιβλητικὴ μεγαλοπρέπεια, πού τοῦ ἀναγνωρίζουν οἱ δυὸ τελευταῖοι ἱστορικοί.

Ὁ Βασίλειος Β' ἄνθρωπος χωρὶς δεισιδαιμονίες

Ἐν πρώτοις ὁ Βασίλειος ἦταν διάνοια ἐλεύθερη ἀπὸ δεισιδαιμονίες. Κανεὶς ἀπ' τοὺς χρονογράφους δὲν ἀναφέρει ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς φύσεως τοῦ κίνουν τὴν παραμικρὴ ἐντύπωση, ἐνῶ γιὰ τοὺς συγχρόνους του ἀποτελοῦσαν κεφάλαιο μεγάλης προσοχῆς. Αὐτὰ, νόμιζαν, προέλεγαν τὴν τύχη τοῦ κράτους καὶ τὴν τύχη τοῦ αἰτόμου. Ὁ ἱερωμένος Λέων ὁ Διάκονος πόσες περιγραφὰς δὲν δίνει γιὰ κομήτες καὶ διάττοντες, πού παρουσιάζονταν στὸν οὐρανό, καὶ τοὺς ἐξηγεῖ σὰν προάγγελος καλοῦ ἢ κακοῦ: ὁ κομήτης πού διελύθη «τοῦ στρατοῦ παρεδήλου τὴν διαφθορὰν»⁵ στὴν Πόρτα Τραγιάνια. Ἐπὶ τῆ εὐκαιρίᾳ θυμᾶται πῶς, πρὶν πέσει ὁ Παρακοιμώμενος, πάλι μιὰ

¹ Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μτφρ. Γ. Σωτηριάδου. Ἀθήναι 1897. Τόμος Β', σελ. 665.

² «Vie et mort de Byzance». Bibliothèque «Evolution de l'humanité». Paris 1946, σελ. 218.

³ «Ἱστορία τοῦ Βυζ. Κράτους». Τόμος Β'. Ἀθήναι 1947, σελ. 163.

⁴ «Βυζαντιναὶ μελέται». Ἀθήναι 1942.

⁵ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 172.

τέτοια κακοσημαδιὰ εἶχε παρουσιαστῆ ἄνω ἅπ' τὸ σπίτι του.¹ Δὲν ἀναφέρει ὅμως τί σκέφτηκε ὁ νεαρὸς τότε αὐτοκράτορας γιὰ τὸν κομήτη. Πάλι ἡ ἴδια σιωπὴ ὡς πρὸς τὸν βασιλέα καὶ παρόμοια οὐράνια προμηνύματα λίγο πρὶν ἅπ' τὴν ἄλωση τῆς Χερσώνας ἅπ' τοὺς Ρώσους: ἄστρο φάνηκε στὸ Βορρᾶ καὶ «πύρινοι στύλοι» τὴ νύχτα. Καὶ τὴν παραμονὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τοῦ 989 σεισμὸς προκαλεῖ βλάβες σὲ σαράντα ἐκκλησίες μέσα στὴν Πόλη, ὁ τροῦλος τῆς Ἁγίας Σοφίας καταρρέει πρὸς τὸ δυτικὸ μέρος καὶ πύργοι τῶν τειχῶν ἐρειπώνονται. Ἐδῶ ἀναφέρεται ὁ αὐτοκράτορας. Διέταξε νὰ κληθεῖ ἅπ' τὴν Ἀρμενία ἕνας περίφημος ἀρχιτέκτονας, ποὺ εἶχε κτίσει τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἄνι, καὶ τοῦ ἀνέθεσε ν' ἀναστηλώσει τὰ πάντα. Σὲ ἕξι χρόνια ὅλα ἦσαν ἀνανεωμένα ἢ ἐπιδιορθωμένα.² Ἔτσι ἀντιδροῦσε ὁ Βασίλειος στὰ φαινόμενα, ποὺ παρέλυαν ἄλλους ἅπ' τὸ φόβο.

Σὲ μιὰ ἐποχὴ σὰν τὴ Βυζαντινὴ, ὅπου τὰ ὄνειρα ἐξηγοῦνται καὶ ἀποτρέπουν πράξεις ἢ παρορμῶν σ' αὐτές, οὐδέποτε ἔγινε λόγος γιὰ ὄνειρο τοῦ Βασιλείου, ἐνῶ ὁ μεγάλος στασιαστὴς, ὁ Σκληρός, ποὺ δὲν ἤξερε τί θὰ πεῖ φόβος καὶ ποὺ πρὸς στιγμὴ εἶχε κάνει τὸν Βασίλειο καὶ τὸν Κωνσταντῖνο νὰ τρέμουν κλεισμένοι μέσα στὴν Πόλη, μαθαίνομε πὼς βάδισε γεμάτος χροσὲς ἐλπίδες ἐναντία στὴν πρωτεύουσα, ὅταν ἄκουσε πὼς ἕνας μοναχὸς τὸν εἶχε δεῖ στὸν ὕπνο του. Μιὰ γυναῖκα, λέει, «καθημένη εἰς ὑψηλὴν περιωπὴν» πλησίασε τὸν Σκληρὸ καὶ τοῦ πρόσφερε ἕνα βασιλικὸ μαστίγιον. Ὁνειροκρίτης ἔγινε ὁ ἴδιος ὁ Σκληρός, ποὺ πίστεψε ὅτι τὸ ὄνειρο ἐσήμαινε πὼς θὰ ἔπαιρνε τὴν ἐξουσίαν στὰ χέρια του, ἐνῶ ἐσήμαινε, λέει ὁ Ζωναρᾶς, ὅτι θὰ ἐτιμωρεῖτο ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν.³

Ἄριστοι οἰωνοί: Σκέψη καὶ σύνεση

Πολὸ ἀλλοιώτικος ὅμως εἶναι ὁ Βασίλειος. Μέσα του, σὲ βαθειὰ σιωπὴ καὶ συγκέντρωση, βρίσκει αὐτὸς τοὺς δικούς του «ἀρίστους οἰωνούς». Στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας του δὲν εἶχε πεποίθησιν στὸν ἑαυτὸ του, γράφει ὁ Ζωναρᾶς.⁴ Γι' αὐτὸ «ἠνείχετο» τὸν Παρακοιμώμενο «καὶ οἶον παιδοτρίβη προσεῖχε καὶ ἑαυτὸν ἐρρῦθμιζε πρὸς τὴν ἐκείνου τῶν δημοσίων πραγμάτων μεταχείρησιν καὶ διοίκησιν», ὡς πού, ὅταν θὰ ἐρχόταν ὁ καιρὸς, νὰ μπορεῖ νὰ διευθύνει τὰ στρατιωτικὰ καὶ τὰ πολιτικά. Ἔτσι στὴ σιωπὴ εἶχε ἀποφασίσει τὴν πρώτη ἐκστρατεία κατὰ τῶν Βουλγάρων (986) καὶ στὴ σιωπὴ ἀποφάσισε τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Παρακοιμωμένου. Σὲ τέτοιες στιγμὲς, μᾶς λέει ὁ Ψελλός, ὁ Βασίλειος ἔχει μιὰ χαρακτηριστικὴ κίνησιν. Στρίβει νευρικὰ μὲ

¹ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 172.

² Ὑαχίας, Π. σελ. 989.

³ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 540.

⁴ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 539.

τὰ δάκτυλά του τὰ πυκνά, στρογγυλά κομμένα, γένεια του.¹ Μὲ σκέψη καὶ σύνεση κρίνει τοὺς χαρακτῆρες. Ἀπορῶντας μᾶς λέει ὁ Κεκαυμένος² ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν ἀντήμειψε ἀρετὰ τὸν πάππο του, ποὺ εἶχε ψεύτικα συνθηκολογήσει μὲ τὸν Σαμουήλ σὺν φρούραρχος τῆς Λάρισας, ἀλλὰ προσπαθοῦσε νὰ γεμίσει τὶς σιταποθῆκες του καὶ νὰ ἐξακολουθήσει ἔπειτα τὴν ἀντίσταση μέσα ἀπ' τὴν ὀχυρωμένη πόλη. Τὸν συγκαίρει ὁ Βασίλειος, ἀλλ' ἐν καιρῷ τὸν ἀντικαθιστᾷ. Βέβαια γιατί, πολὺ ὀρθῶς, σκέφτηκε πὼς ἡ συνείδηση τοῦ Κεκαυμένου ἦταν κάπως ὑπερβολικὰ εὐκαμπτη καὶ τέτοιοι ἄνθρωποι δὲν πρέπει νὰ βρίσκονται σὲ ἐπίκαιρες θέσεις. Σκέψη καὶ σωφροσύνη ὑποθέτει ἐπίσης ἡ παραίτηση τοῦ Βασιλείου πολλὰς φορὰς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσει ἐκστρατεία ἢ πολιορκία, ἂν ἔκρινε ἢ ὅτι ἄλλες ἐνέργειες προεῖχαν ἢ ὅτι ἄδικη θὰ ἦταν ἡ ἀπώλεια χρόνου καὶ ἀνδρῶν.³

Βασιλικὴ ἀντίληψη τῆς πολυτέλειας

Γεμάτη σύνεση εἶναι ἐπίσης ἡ ἀντίληψη τοῦ πλούτου στὴ διάνοια τοῦ Βασιλείου, καὶ ἄς τὸν κατηγοροῦν γιὰ φιλαργυρία παθολογική, πὼς τάχα ἀγαποῦσε νὰ μαζεύει καὶ νὰ μὴν ἀπολαμβάνει. Κάθε μέρη εἰσβολῆς Βουλγάρων μποροῦσαν νὰ ἀνατρέφουν τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Ἀντικείμενα μὲ ἀξία ἀναλλοίωτη ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν κάπου ἐξασφαλισμένα. Κ' ἔσκαβε ὑπονόμους κ' ἔκρυβε χρυσάφι καὶ πετράδια. Ἡ προσωπικὴ του ἐνδυμασία καὶ ἡ πολυτέλης ἐμφάνιση τοῦ ἦταν ἀδιάφορη. Ἦξερε ὅμως ποιὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ βασιλικὴ του στολὴ καὶ ἀπαιτοῦσε νὰ γίνεται σεβαστή. Ὅταν ὁ Σκληρὸς ὑποτίθεται ὅτι ξέχασε νὰ βγάλει τὰ κόκκινα βασιλικά πέδιλα, ποὺ εἶχε φορέσει σὺν σφετεριστῆς τοῦ θρόνου, καὶ παρουσιάστηκε ἔτσι νὰ συνθηκολογήσει, ὁ Βασίλειος ἔκανε πὼς δὲν εἶδε, εἶπε νὰ κλείσουν πρὸς στιγμή τὸ παραπέτασμα τῆς σκηνῆς καὶ ὁ Σκληρὸς ν' ἀλλάξει πέδιλα. Ὅταν λοιπὸν ἡ πολυτέλεια ἦταν μέρος τοῦ βασιλικῶν ἐπιβάλλοντος, τὴν παρεδέχετο ὁ Βασίλειος. Ἔτσι, αὐτὸς ποὺ περιποιήθηκε τὴ χήρα τοῦ νικημένου Ἰωάννου τῆς Βουλγαρίας, ποὺ ὑποσχέθηκε στὶς κόρες τοῦ Σαμουήλ νὰ τὶς πλουτίσει μὲ βασιλικά δῶρα, ποὺ ἄφησε τοὺς στρατιῶτες του νὰ μοιραστοῦν ὅλα τὰ πλούτη τῆς Ἀχρίδας, τῆς βουλγαρικῆς πρωτεύουσας, ἀπήτησε, ὅταν θὰ μπαινε θριαμβευτῆς τοῦ βουλγαρικοῦ πολέμου στὴν Πόλη, νᾶναι ἡ ἐπισημότης καὶ ἡ πολυτέλεια ἀνάλογη μὲ τὸ γεγονός καὶ μὲ τὴν ἀναμονὴ τοῦ λαοῦ, ποὺ περίμενε νὰ δεῖ τὸν βασιλέα σ' ὅλη του τὴ μεγαλοπρέπεια. Ἄνοιξαν τὰ μεσαῖα θυρόφυλλα τῆς Χρυσῆς Πύλης καὶ ἡ βασίλισσα τῆς Βουλγαρίας Μαρία, καθὼς καὶ οἱ κόρες τοῦ Σαμουήλ καὶ τὰ παιδιά τοῦ Ἰωάννου

¹ *Εκδ. Renauld, σελ. 23.

² Strategicon. Ed. Wassiliewsky et Jernstedt. Petropoli 1896, (σελ. 96 καὶ 65).

³ Στρουμνίτζα, Κεδρ. 460. Καστοριά, Κεδρ. 465.

περιπατοῦσαν μπρὸς στὸ ἄρμα του. Κι' αὐτὸς ἔβαλε ἓνα λοφίο ὑψηλὸ «τιάρρα ταινωθεὶς ὀρθία (λέει ὁ Ζωναράς, ποὺ δὲν τὸν ἀγαπᾷ), ἦν τοῦφαν καλεῖ ὁ δημῶδης καὶ πολὺς ἄνθρωπος, τῦφον, οἶμαι, ὠνομασμένην, ὡς τετυφῆσθαι ποιοῦσαν τοὺς ταῦτη ἀναδουμένους».¹

Ὁ Schlumberger λέει πὼς ἡ τοῦφα ἦταν διάδημα πολὺ ψηλὸ μὲ λοφίο (aigrette), στολισμένη μὲ διαμάντια καὶ πετράδια.² Θὰ ἦταν κάτι σὰν αὐτό, ποὺ ἔχει τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ στὸ κεφάλι του καὶ ποὺ ἔδειχνε πὼς ὁ Βασίλειος ἤξερε νᾶναι μεγαλοπρεπὴς ὅταν ἔπρεπε (ἔτος 1019).

Ἔτσι νομίζω πὼς πρέπει νὰ ἐννοοῦμε τὶς πράξεις τοῦ Βουλγαροκτόνου, κι' ἄς μὴν τὶς σχολιάζουν ἢ ἄς τὶς σχολιάζουν μὲ δυσμένεια οἱ χρονογράφοι του.

Παράφορος : Ζωηρὲς συγκινήσεις

Καὶ ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Βασίλειος ἔφτασε στὴ βαθειὰ σύνεση ἀπὸ ἀνάγκη κι' ἀπὸ ἐπιβολὴ στὸν ἑαυτό του. Ἐκ φύσεως θὰ ἦταν ἄνθρωπος αὐθόρμητος, παράφορος καὶ μὲ ζωηρὲς συγκινήσεις. Εἰ δὲ μὴ δὲν ἐξηγοῦνται κάτι περιεργές ἀντιδράσεις σὲ ὀρισμένα περιστατικά, ποὺ μᾶς ἐκπλήττουν στὴ γενικὰ βαθυστόχαστη καὶ συνετὴ ὑπαρξή του. Ἐν πρώτοις, ὅταν κάτι τοῦ φαινότανε ἀστεῖο, ξεσποῦσε σὲ κάτι δυνατὰ γέλοια, ποὺ τράνταζαν ὅλο του τὸ σῶμα.³ Ἄς σημειωθεῖ πὼς γιὰ κανέναν ἄλλο Βυζαντινὸ βασιλέα δὲν ξέρομε πῶς γελοῦσε. Οὔτε κὰν ἡ Ἄννα Κομνηνὴ καταδέχτηκε νὰ περιγράψει τὸν πατέρα της σὲ μιὰ εὐθυμὴ στιγμή. Πρὸ πάντων ὁμοῦ οἱ θυμοὶ τοῦ Βασιλείου ἦταν ἀκράτητοι. Δυὸ τέτοιοι ἄγριοι θυμοὶ μοῦ ἔρχονται στὴ μνήμη, ποὺ ἀναφέρονται σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ μικρὴ λεπτομέρεια ἀπ' τοὺς ξηροὺς χρονογράφους καὶ ποὺ εὐγλωττα χαρακτηρίζουν τὴν ὀρηκτικὴ ψυχὴ του. Ἐκείνη τὴν πρώτη του ἐκστρατεία κατὰ τῶν Βουλγάρων, ποὺ εἶχε ἐτοιμάσει μυστικά καὶ ποὺ ἦρθαν οἱ ἀνόητοι ἀριστοκράτες μὲ τὴν ψεύτικη εἶδηση, ὅτι τάχα ὁ Μελισσηνὸς ἐκάλπαζε πρὸς τὴν Πόλη γιὰ νὰ καταλάβει τὴν ἀρχή, νὰ τοῦ μεταβάλουν σὲ φοβερὴ διάλυση τοῦ στρατοῦ (986), ἄς ἀναφέρομε πρώτη. Φτάνει νικημένος καὶ σὰν φυγάδας στὴ Φιλίππουπολη ὁ Βασίλειος καὶ βρίσκει τὸν Μελισσηνὸ στὴ θέση του. Καλεῖ τὸν Κοντοστέφανο νὰ παρουσιαστῆ μπροστὰ του, σὲ μιὰ αἴθουσα ποῦταν στημένος θρόνος, καὶ τὸν κακίζει γιὰ τὰ ψέματά του, ποῦχαν φέρει τέτοια συμφορά. Μὲ ἀπίστευτη ἀναίδεια ὁ Κοντοστέφανος ἰσχυρίζεται ὅτι σωστὰ καὶ δίκαια εἶχε συμβουλευθεῖ τὸν βασιλέα. Τότε ὁ Βασίλειος ξεχνᾷ τὸ βασιλικὸ του ἀξίωμα καὶ δὲν ἀκούει παρὰ τοὺς νεανικούς του μῦς, ποὺ τρέμουν ἀπὸ θυμό. Δὲν πρόκειται ν' ἀναθέσει σ' ἄλλον τὴν τιμωρία· πηδαίει ἀπ' τὸ θρό-

¹ Ἐκδ. Βόννης, σελ. 567.

² Épopée II, σελ. 410.

³ Ψελλός. Ἐκδ. Renaud, σελ. 23.

νο, ρίχνεται ἀπάνω στὸν Κοντοστέφανο, τὸν ξαπλώνει στὴ γῆ καὶ τοῦ ξεριζώνει τοῦφες μαλλιά καὶ γένεα.¹

Παρόμοιος ἀκράτητος θυμός, περισσότερο ἀκόμη εὐνόητος, εἶναι ἐκεῖνος, ποὺ περιγράφει ὁ Δοσίθεος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων στὸ σύγγραμμά του «Ἱστορία τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων» (1715).² Γιὰ λόγους ἀρκετὰ δυσνόητους, ἀν ὄχι ἄγνωστους, ὁ πατριάρχης Σέργιος, μιμούμενος φαίνεται τοὺς ἄθλους τοῦ Νικολάου τοῦ Μυστικοῦ τὸν καιρὸ τοῦ Λέοντος ς', διανοήθηκε νὰ ἀπαγορεύσει στὸν Βασίλειο τὴν εἴσοδο στὸ ναό. Αὐτὸς τότε, ποὺ δὲν χωράτευε, σήκωσε τὸ χέρι του κ' ἐκατάφερε ἕνα φοβερὸ ράπισμα στὸ ἱερὸ πρόσωπο τοῦ πατριάρχου. Ὁ ἴδιος ὁ Δοσίθεος προσθέτει ὅτι δὲν ξέρεי ἀν τὸ περιστατικὸ αὐτὸ εἶναι ἀληθινὸ καὶ ἱστορικὸ. Ἐδῶ ταιριάζει ὅμως ὅτι τὸ ἀνέκδοτο εἶναι ἱστορικότερο κι' ἀπ' τὴν ἱστορία. Ὁ μεγάλος αὐτοκράτορας μὲ τὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητα καὶ τὴ σκληρὴ μοναχικὴ ζωὴ, ποὺ εἶχε ἐπιβάλει στὸν ἑαυτό του, γιὰ νὰ σώσει τὸ κράτος, βέβαια δὲν θὰ ἀνείχετο νὰ τὸν σταματήσει ὁποιοσδήποτε κι' ἀν ἦταν στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ. Καὶ σ' ἕναν ἄλλον ἱερωμένο φέρθηκε ἀπάνθρωπα πάνω στὸ θυμὸ του. Διέταξε νὰ κοπεῖ ἢ γλῶσσα τοῦ ἐπισκόπου Ζαχαρία, ποὺ τοῦ εἶπε ὅτι οἱ Ἀρμένιοι ἦταν μάχιμοι καὶ ἰσχυροί. Φαντάστηκε ἐκεῖνη τὴ στιγμή ὅτι ὁ Ζαχαρίας εἶχε ἔρθει γιὰ νὰ τὸν φοβήσει.³

Ἄλλα δείγματα τοῦ ὀρμητικοῦ χαρακτήρα τοῦ Βασιλείου δὲν νομίζω νὰ ὑπάρχουν. Βοήκα ὅμως σημάδια εὐαισθησίας ὅχι ἀδιάφορα. Τὸ θέαμα ἀνθρωπίνων ὀστέων, ποὺ δὲν ἔτυχαν χριστιανικοῦ ἐνταφιασμοῦ, φαίνεται πὼς ταράζει τὴ δυνατὴ κατὰ τὰλλα ψυχὴ τοῦ αὐτοκράτορα. Δυὸ φορὲς σημειώνεται τὸ γεγονός. Τὸ 998 ὁ στρατηγὸς Λαμιανὸς Δαλασσηνός, δούκας τῆς Ἀντιόχειας, νικᾷ τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ τοὺς παίρνει τὴν Ἀπάμεια,⁴ μὰ κάποιος Βεδουίνος τρυπλεῖ προδοτικὰ μὲ τὴ λόγχη του τὸ στήθος τοῦ στρατηγοῦ· ὁ πανικὸς ποὺ ἀκολουθεῖ φέρνει τὴν ἥττα καὶ τὴ σφαγὴ τῶν αὐτοκρατορικῶν. Ὁ Ἀραβας ἱστορικὸς Ἀμπουλφαράτζ ἀπαριθμεῖ 10.000 χριστιανικὰ κεφάλια ποῦφεραν οἱ στρατιῶτες τοῦ Μωάμεθ στὸν καλίφη τοῦ Καΐρου. Τὸ 999 ὁ Βασίλειος ὁ ἴδιος ἐκστρατεύει στὴ Συρία, γιὰ ν' ἀνυψώσει τὸ γόητρο τῆς Αὐτοκρατορίας, ποὺ εἶχε καταρακωθεῖ στὴ μάχη τῆς Ἀπάμειας. Τὸ πέρασμά του ἀπ' τὴ θλιβερὴ πεδιάδα τὸν ταράζει· τὰ ὀστά τῶν στρατιωτῶν του, λέει ὁ Ἰαχίας, ἀσπρίζαν μέσα στὴν ἄμμο τῆς ἐρήμου. Καὶ ὁ Βασίλειος στέκεται καὶ κλαίει. Διατάσσει νὰ μαζευτοῦν ὅλα τὰ ὀστᾶ

¹ Sch l u m b e r g e r, Ἐροπέε II, σελ. 527.

² Σπανιότατο βιβλίο. Ὁφείλω τὴν πληροφορία στὸν σεβασμώτατον Σάργδεων κ. Μάξιμον, ὁ ὁποῖος βοήθη τὸ ἔργο στὴ Βιβλιοθήκη τῶν Πατριαρχείων καὶ ἀντέγραψε γιὰ μένα τὸ χωρίο.

³ Ἐροπέε, σελ. 527.

⁴ Idem, σελ. 111.

σὲ μεγάλο λάκκο, νὰ ψαλοῦν τρισάγια καὶ νὰ κτιστεῖ ρημοκκλήσι πάνω στὸν κοινὸ τάφο.

Χρόνια ὕστερα κάτι παρόμοιο μᾶς διηγοῦνται πάλι, ἀλλ' αὐτὴ τὴ φορὰ οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι. Καθὼς περνοῦσε ἀπ' τὸ Ζητοῦνι (=Λαμία), γιὰ νὰ κατέβει στὰς Ἀθήνας τὸ 1019, βρέθηκε στὶς ὄχθες τοῦ Σπερχειοῦ, ἐκεῖ ὅπου τὸ 995 ὁ πιστὸς του στρατηγὸς Νικηφόρος Οὐρανὸς εἶχε πραγματικὰ ἐξοντώσει τὸ στρατὸ τοῦ Σαμουήλ. Τὰ ὁστὰ ἔπειτα ἀπὸ 20 χρόνια, κειτάμενα στὶς ὄχθες, μαρτυροῦσαν τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς.¹ Φυσικὰ δὲν μπορεῖ νᾶχε ὁ Βασίλειος τὴν ἴδια συγκίνηση, πὺ ἀισθάνθηκε μπρὸς στὰ λείψανα τῶν δικῶν του στρατιωτῶν. Εἶναι ὁμοῦ καὶ τὸ λάθος τῶν ψυχρῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων νὰ μὴ μᾶς λένε παρὰ τὴν ξηρὰ φράση «τὰ ὁστὰ... θεασάμενος ἐθαύμασεν». Ἐπὶ τὸ γεγονός δὲν μπόρεσαν νὰ τὸ παραλλάξουν οὔτε νὰ τὸ ἀποσιωπήσουν, ὅτι στάθηκε ὁ Βουλγαροκτόνος καὶ συγκεντρώθηκε μπρὸς στὸ φρικτὸ θέαμα. Κάποιες ἀναμφισβήτητα ζωρὲς ἀντιδράσεις θὰ παρουσίαζε ὁ μέγας βασιλεὺς μπρὸς σὲ τέτοια θεάματα, γιὰ νὰ μὴν παραλείψουν ν' ἀναφέρουν τὶς δυὸ σκηνὲς πὺ σημείωσα καὶ ἕνας Βυζαντινὸς καὶ ἕνας Σύρος χρονογράφος.

Τὸ περίεργο δὲ εἶναι ὅτι τὸ ρῆμα «λυποῦμαι» τὸ συναντᾶ κανεὶς πολὺ συχνὰ προκειμένου γιὰ τὸν Βουλγαροκτόνο, ἐνῶ δὲν νομίζω τόσο νὰ λέχτηκε γιὰ τοὺς προηγούμενους ἡγεμόνες τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας : «τῆ λύπη συγχυθεὶς ὁ βασιλεὺς»,² «ὁ δὲ βασιλεὺς λυπηθεὶς ἀνεχώρησε»³ κλπ. Ὁ σπουδαῖος στρατηγὸς Θεοφύλ. Βοτανειάτης μετὰ τὴ νίκη τοῦ Κλειδίου, καθαρίζοντας ἀπὸ ἐχθροὺς τὸ δρόμο πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη, πέφτει σὲ ἐνέδρα καὶ χάνεται αὐτὸς καὶ ὁ στρατὸς του, «ἄπερ μηνυθέντα τῷ βασιλεῖ πολλῆς αὐτὸν ἐνέπλησαν ἀθυμίας».⁴

Μὰ καὶ κάποια τρυφερότερα αἰσθήματα γνώρισε ὁ Βασίλειος. Ὅσο κι' ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψει τὴ ρητορικὴ τοῦ Ψελλοῦ, ὅταν μᾶς ἐπαναλαμβάνει τὰ λόγια τῆς αὐτοκράτειρας Ζωῆς τὴν ὥρα, πὺ τὸ πλοῖο τὴν ἔφερε πρὸς ἄγνωστο τόπο ἐξορίας, τὸ γεγονός ὅτι τὸν θεῖο καὶ ὄχι τὸν πατέρα ἢ τὴ μητέρα θυμᾶται ἢ Πορφυρογέννητη σημαίνει τοῦλάχιστον πὺ ὁ Ψελλὸς ἢ ἐκεῖνος, πὺ τοῦ μετέδωσε τοὺς θρήνους της, ἤξερε καλὰ ὅτι ὁ Βασίλειος ἀγαποῦσε τρυφερὰ καὶ ἰδιαίτερα τὴν ἀνιψιά του Ζωή. Ἀπέναντι στὸ ὠραῖο κοριτσάκι, τὴ μικρὴ τότε Ζωή, ὁ Βουλγαροκτόνος εἶχε ἀληθινὲς διαχύσεις. Τὴν εἰκόνα μᾶς διατήρησε ἡ Χρονογραφία τοῦ Ψελλοῦ. «Σὺ μὲν, ὦ θεῖε καὶ βασιλεῦ, βασιλικοῖς γεννηθεῖσαν εὐθὺς σπαργάνοις ἐκόσμησας καὶ τῶν ἀδελφῶν μᾶλλον ἔστερξας καὶ ἐτίμησας, ὅτι σοὶ καὶ τὴν θεάν εἶχον παρό-

¹ Κεδρηνός. Ἔκδ. Βόννης II, σελ. 475.

² Idem II, σελ. 463.

³ Κεκαυμένου, ὡς ἀνωτ. σελ. 32.

⁴ Κεδρηνός II, σελ. 460.

μοιον, ὡς τῶν ἐφορακῶτων ἠκηκόειν πολλάκις, ἀλλὰ καὶ σύ με ὡς ἤδη γε καταφιλῶν καὶ ἀγκαλιαζόμενος, «σώζοιο, ἔλεγες, παιδίον, καὶ ἐπὶ μήκιστον ζήσαιο τοῦ τε ἡμετέρου γένους ζώπυρον καὶ τῇ βασιλείᾳ θεοπροπέστατον ἄγαλμα». Ἐννοῦνται ἄρα οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἡμετέροις ἐκείνοις, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐπιπέδων τῶν ἐπιπέδων. Αὐτὴ τε γὰρ ἠτίμωμαι... δέδοικα γὰρ μὴ καὶ θηροὶ βρωμα προθήσωσιν... ἀλλ' ἐφορώης ἄνωθεν, καὶ παντὶ σθένει τὴν σὴν σὺ ζῶις ἀνεψιάν».¹

Ἐάν παραδεχθῶμε λοιπὸν τέτοιες οἰκογενειακὲς τρυφερὲς σκηνὲς μεταξὺ τοῦ Βασιλείου καὶ τῆς χαϊδεμένης του ἀνιψιάς μέσα στὸ παλάτι, γιατί θὰ ἄρνηθοῦμε τὴν ἀγάπη τοῦ αὐτοκράτορα πρὸς τὴν ἀδελφή του Ἄννα καὶ τοὺς δισταγμοὺς του νὰ τὴν δώσει σύζυγο στὸν ἄγριο καὶ διεφθαρμένο Βλαδίμιρο τοῦ Κιέβου, μὲ τὶς 300 παλλακίδες καὶ τὰ τόσα ἐγκλήματα; Ὁ Schlumberger γράφει ἐπανειλημμένως ὅτι ἡ Βυζαντινὴ ὑπερηφάνεια ὑποφέρει στὴν ἰδέα μιᾶς πορφυρογέννητης νὰ παντρευτεῖ ἕνα Σκύθη. Δὲν εἶναι ἀπλοῦστερο νὰ φανταστοῦμε πὺς μετὰ τὴν ἀποσόβηση τοῦ μεγάλου κινδύνου τῆς στάσεως τοῦ Βάρδα Φωκά, ὅποτε ἡ αὐτοκρατορία εἶχε ὑποστηριχτεῖ ἀπ' τοὺς 6.000 Βαράγκους, πὺς τοῦ ἔστειλε ὁ Βλαδίμιρος τὸ 986, ὁ Βασίλειος κοιτάει νὰ σώσει τὴν ἀδελφή του ἀπὸ μιᾶς ζωῆς, πὺς θάταν μιᾶς σκληρῆς καταδίκης; Ἄλλὰ δὲν πέτυχε, γιατί ὁ Βλαδίμιρος μεταχειρίστηκε τὰ μεγάλα μέσα. Τὸ 988 πολιορκήσε, κατέλαβε καὶ λεηλάτησε τὴν ἀκμάζουσα ἑλληνικὴ πόλη Χερσῶνα καὶ ἀπέκρινε τὸν Βασίλειο ὅτι θὰ ἔκανε τὸ ἴδιο καὶ στὴν Πόλη, ἂν ἡ Ἄννα δὲν τοῦ στελνότανε γιὰ σύζυγος. Καὶ καθὼς τὸ λέει μὲ περιεργὴ ἐιλικρίνεια τὸ ρωσικὸ Χρονικὸ τοῦ Νέστορος: «Οἱ αὐτοκράτορες ἀκούσαντες τὴν ἀπειλὴν ταύτην κατελήφθησαν ὑπὸ θλίψεως καὶ φόβου καὶ εὐρέθησαν ἐν μεγάλῃ στενοχωρίᾳ, διότι αὐτὴ ἡ Ἄννα ἔτρεμεν ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τοῦ γάμου μετὰ τοῦ Ρώσου εἰδωλολάτρου ἡγεμόνος».

Τοῦ βάζουν λοιπὸν ὡς ὄρο νὰ βαφτιστεῖ αὐτὸς καὶ ὁ λαὸς του, κι' ἀφοῦ ὁ Ρῶσος τὸ παραδέχτηκε, «παρακάλεσαν τὴν Ἄνναν νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν πρότασιν αὐτὴν τοῦ γάμου».² Καὶ πάλι θὰ ποῦμε πὺς ὅσο κι' ἂν οἱ χρονογράφοι παραλλάσσουν καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἀμφιβάλλουν, μένει τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν στέργει εὐκόλα σὲ μιᾶς τέτοιας θυσίας τῆς ἀδελφῆς του γιὰ λόγους ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Χρειάστηκε ν' ἀκούσῃ τὴν καταστροφὴν περιφημῆς ἑλληνικῆς πόλεως, γιὰ νὰ «παρακαλέσει» τὴν Ἄννα νὰ μὴν ἐπιμένει στὴν ἄρνησὴ τῆς.

Ἡ συμπεριφορὰ του μ' αὐτὲς τὶς δυὸ κοπέλλες τῆς οἰκογένειάς του μ' ἔκαναν νὰ πιστεύω πὺς ἡ ἀνάκληση τῆς μητέρας του Θεοφανῶς στὸ πα-

¹ R e n a u l d I, σελ. 99.

² Μτροφ. Κ α ρ ο λ ῖ δ ο υ εἰς τὸν 5ον Τόμον (σελ. 181) ἱστορίας Παπαρηγοπούλου, ἐκδ. Ἐλευθερουδάκη.

λάτι δική του ἀπαίτηση ἦταν καὶ ὄχι ἰδέα τοῦ Βασιλείου τοῦ Παρακοιμωμένου. Ἴσως ὁ εἰκοσάχρονος πιά νέος νὰ κατάλαβε τὸ δρᾶμα τῆς μητέρας του καὶ μόλις πέθανε ὁ ἀχάριστος ἐραστής, πού τὴν εἶχε περιφρονήσει καὶ ἐξορίσει, ὅταν ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου ἦταν μικρός, αὐτὸς τὴν καλεῖ νᾶρθεῖ νὰ ζήσει στὸ παλάτι κοντὰ στὰ παιδιὰ της.¹

Ἄν καὶ βέβαια ἐξ ἄλλου μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτεῖ πὼς ὁ Παρακοιμώμενος μὲ αὐτὴν τὴν πράξη, ἂν ἦταν δική του πρωτοβουλία, θέλησε νὰ κολακεύσει τοὺς νεαροὺς ἠγεμόνες καὶ νὰ τοὺς πείσει γιά τὴ συμπάθειά του πρὸς τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια.²

Ἄν βάλουμε καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς δυσμένειας τοῦ Παρακοιμωμένου στὸ κεφάλαιο τῶν σχέσεων τοῦ Βασιλείου Β΄ μὲ τὴν οἰκογένειά του (ξέρομε ὅτι ὁ Παρακοιμώμενος, νόθος γιὸς τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, ἦταν μεγάλος θεῖος τοῦ Βουλγαροκτόνου), θὰ μπορέσουμε ἀπ' τὰ ἀναφερόμενα γεγονότα νὰ δοῦμε ὅτι καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίσταση σεβάστηκε μὲ κάποιο τρόπο τὸν ἄνθρωπο τῆς οἰκογενείας του. Καὶ ἂν παραδεχτοῦμε αὐτὰ πού γράφει ὁ Ψελλός: «ἤχθητο αὐτῷ καὶ παντοδαπὸς ἦν μισῶν καὶ ἀποστρεφόμενος», ὑπάρχει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Βασίλειος αἰσθανότανε πὼς ἦταν πιά σὲ ἡλικία νὰ κυβερνήσει τὴ χώρα καὶ δὲν ἤθελε νὰ μείνει ὑπὸ κηδεμονίαν. Ὡς πρὸς τὸν τρόπον, πού ἔγιναν τὰ πράγματα, ἀκολουθώντας πάντα τὸν ἴδιο τὸν Ψελλό, δὲν βρῖσκω οὔτε σκληρότητα, οὔτε μνησικακία νὰ δείχνουν, ἀλλ' ἀπεναντίας κάποιο σχετικὸ σεβασμό. Τὸν ἀπομάκρυνε πρῶτα ἀπ' τὰ πράγματα ὀρίζοντας τόπο ἐξορίας κάποιο σημεῖο τοῦ Βοσπόρου (δὲν ξέρομε ποιό), πράγμα πού δὲν φαίνεται καὶ τόσο σκληρό. Ἐπειτα κάθισε μόνος του ὁ Βασίλειος νὰ ἐξετάσει καὶ νὰ κρίνει τὸ ἔργο τοῦ Παρακοιμωμένου. Ὅσα βρῆκε χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα γιά τὸ κράτος τὰ σεβάστηκε καὶ οὔτε καταδέχτηκε νὰ τοὺς δώσει ἄλλη μορφή, γιά νὰ φανοῦν τάχα δικά του ἔργα (ἃς προσέξουμε τὸ ῥῆμα «οὐκ ἤξιον παραποιεῖν»). Ὡς πρὸς τὶς εὐνοίες πρὸς φίλους, ἐξήτασε ἂν τὶς ἀξιζαν. Ἄν ναί, τοὺς τὶς ἄφινε, ἂν ὄχι, ἔκανε πὼς τὶς ἀγνοοῦσε. Εἶχε ὁμως χτίσει στὴν Πόλη μιὰ πολυτελεστάτη μονὴ ὁ Παρακοιμώμενος καὶ τὴν εἶχε προικίσει μὲ τόσα κεφάλαια, ὥστε ζοῦσε ἀνεξάρτητη. Αὐτὰ δὲν τὰ ἀνέχτηκε ὁ Βασίλειος. Τοὺς μοναχοὺς τοὺς ἄφησε νὰ μένουν μέσα, ἀλλὰ τοὺς ἀνάγκασε νὰ ζοῦν εἰς τὸ ἐξῆς ἐργαζόμενοι. Ἄστειεύτηκε μάλιστα στὴν περίσταση αὐτὴ λέγοντας ὅτι ἡ μονὴ θὰ τοὺς ἦταν τώ-

¹ Κερδηνός II, σελ. 416: «ὅς (= ὁ Παρακοιμώμενος) ἅμα τε περιῆλθεν εἰς τοὺς παῖδας τοῦ Ρωμανοῦ τὸ κράτος, καὶ ἅμα ταχυδρομοὺς ἐκπέμψας ἄγει τὴν αὐτῶν μητέρα ἀπὸ τῆς ὑπερορίας εἰς τὰ βασίλεια». Ὁ Ὑαχίας ὁμως (ἴδε ἀνωτέρω. Τόμος Α΄ σ. 831 καὶ Τόμος Β΄ 371) ἐπιμένει ὅτι ὁ Βασίλειος Β΄ ἐκάλεσε τὴ μητέρα του πίσω στὸ παλάτι.

² Ἴδε κατωτέρω (σ. 266), ὅπου ὁ Βασίλειος φαίνεται ὅτι συνεργάζεται μὲ τὴν μητέρα του.

ρα ὄχι «μοναστήριον», ἀλλὰ «φροντιστήριον», γεμάτη φροντίδες δηλ. θὰ γίνονταν ἡ ζωὴ μέσα στὸ ἴδρυμα χωρὶς πόρους. Ὡς πρὸς τὰ πολυτελῆ ἐπιπλα, τοὺς πολύτιμους λίθους (πάνω στὰ λειτουργικὰ σκευῆ, φαντάζομαι), τίποτα ἀπ' αὐτὰ δὲν ἄφησε στὸ μοναστήρι τοῦ Παρακοιμωμένου. Ἄν σκεφθοῦμε τώρα ὅτι ὁ Παρακοιμώμενος εἶχε καὶ συνωμοτήσει κατὰ τοῦ Βασιλείου, θὰ βροῦμε τὰ ἐναντίον του μέτρα ἐπιεικέστατα. Τώρα, ἂν ἡ πολὺ εὐαίσθητη φιλοτιμία τοῦ παλαιοῦ σατράπη τοῦ παλατιοῦ ὑπέφερε τόσο, ὥστε νὰ τὸν φέρει στὸν τάφο, αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ καταλογιστεῖ σὰν φοβερὴ ἀπανθρωπία στὸ Βασίλειο. Ἀπεναντίας, ἂν συγκρίνομε τὴν ἐξορία ἢ μᾶλλον τὴν ὑπερορία ἀπ' τὴν Πόλη μὲ τὶς ἀτιμωτικὲς πομπές, τὶς τυφλώσεις καὶ τόσα ἄλλα, ποὺ οἱ αὐτοκράτορες ἐπέβαλλαν στοὺς ἐσωτερικοὺς τοὺς ἐχθροὺς, θὰ βροῦμε τὸν Βασίλειο πολὺ ἐπιεικῆ.

Ἄπánθρωπος ;

Εἶναι τώρα ἡ στιγμή νὰ πραγματευθοῦμε τὸ ζήτημα τῶν μεγάλων ἐγκλημάτων, γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ νεώτεροι κατακρίνουν τὸν Βασίλειο, καὶ νὰ δοῦμε πῶς τὸν κρίνουν οἱ σύγχρονοί του καὶ τέλος νὰ ζητήσομε τὴ δίκαια κρίση. Ἐν πρώτοις κανένας Βυζαντινὸς συγγραφέας δὲν τὸν ἀποκαλεῖ ἄγριο ἢ ἀπάνθρωπο. Εἶναι ἀλήθεια νὰ γελάει κανεὶς μὲ τὴν ἀνθρώπινη κρίση. Οἱ Βυζαντινοὶ κατηγοροῦν σκληρὰ τὸν Βασίλειο, γιατί δὲν ἀγαποῦσε τοὺς λογίους, γιατί περιφρονοῦσε τὴν καλλιέργεια καὶ γιατί δὲν θέλησε νὰ καταργήσει τὸ ἀλληλέγγυον σ' ὄλο του τὸ βίο, ἀλλ' ὅτι διέταξε τὴν τύφλωση 15.000 ἀνθρώπων, αὐτὸ τὸ διηγοῦνται ἀφηγηματικὰ σὰν τὸ ἀπλούστερο τῶν πραγμάτων. Ἀφοῦ περιγραφεῖ ἡ μάχη τοῦ Κίμβρα Λόγγου ἢ Κλειδίου¹ ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: «Ὁ δὲ βασιλεὺς τοὺς ἐαλωκότας τῶν Βουλγάρων, ἀμφὶ τὰς ἰέ, ὡς φασιν, ὄντας χιλιάδας, ἀπετύφλωσε καὶ ἐκάστην ἑκατοντάδα πεπηρωμένων ὑφ' ἑνὸς μονοφθάλμου ὀδηγεῖσθαι κελύσας εἰς τὸν Σαμουήλ ἀποπέμπει». Ἐπεται ὁ θάνατος τοῦ Σαμουήλ χωρὶς κανένα σχόλιο. Μὲ ἄλλες λέξεις, ἀλλὰ μὲ τὴν ἴδια ξηρότητα καὶ χωρὶς σχόλια, μᾶς ἀφηγεῖται ὁ Ζωναρᾶς 100 χρόνια ἀργότερα τὴν ὁμαδικὴν τύφλωση.² Ὡς πρὸς τὸν Ψελλό, οὔτε τὸν Βουλγαρικὸ πόλεμο λεπτομερῶς περιγράφει οὔτε καὶ τὸ ἐγκλημα ἀναφέρει, αὐτὸς ποὺ κατηγοροῦσε τὸν Βασίλειο γιὰ ἄνθρωπο μὲ μεγάλα μίσση, ἐπειδὴ ἔστειλε τὸν Παρακοιμώμενο νὰ ζήσει κάπου στὸ Βόσπορο χωρὶς πλούτη. Τὸ νὰ μὴ τὸ εἶχε κάπου διαβάσει τὸ φοβερὸ περιστατικόν, τὸ νὰ μὴν τὸ εἶχε ἀκούσει εἶναι ἀδύνατον, ἐφ' ὅσον τὸ ἀναφέρει ὁ σύγχρονός του Σκυλίτζης. Πιθανὸν ὅμως καὶ νὰ μὴ τὸ πίστεψε ὁ κακοῦ μὲν χαρακτῆρος, ἀλλ' εὐφυέστατος αὐτὸς Ψελλός. Ὁ Παπαρρηγόπουλος ὅμως προσπαθεῖ νὰ τὸ δι-

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 457.

² Ζωναρᾶς III, σελ. 564.

καιολογήσει λέγοντας — καὶ δικαίως — πὼς ἡ τύφλωση τὴν ἐποχὴ τοῦ Βασιλείου ἦταν κάτι παραδεγμένο. Καὶ γιὰ νὰ εἶναι πιὸ πειστικός, ἀναφέρει σφαγές, ποὺ ἔγιναν στὴν πολιτισμένη Εὐρώπη τοῦ 16ου αἰώνα στοὺς θρησκευτικούς πολέμους, ἔγκλημα, ποὺ τίποτα δὲν δικαιολογεῖ.¹ Ἐὰν προσθέσουμε πὼς τύφλωση τὴν ἐποχὴ ἐκείνη θεωρεῖτο ποινὴ ἐλαφρότερη ἀπ' τὸ θάνατο καὶ ὅτι οἱ ἀκρωτηριασμοὶ στὴν παλαιὰ νομοθεσία θεωροῦνται ἐπιεικῆ καὶ προστατευτικὰ μέτρα. Καὶ παρ' ὅλα ταῦτα ἡ ὁμαδικὴ αὐτὴ τύφλωση ὀλόκληρου στρατοῦ παραμένει ἓνα ἀφάνταστο καὶ βαρβαρότατο ἔγκλημα. Ἐὰν προχωρήσουμε ὁμως.

Ἦναι πρὸς ἐμένα δὲν ἀρνοῦμαι ἀπόλυτα τὸ γεγονός· ἓνα μοῦ φαίνεται δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο, τὸ ὅτι τυφλώθηκαν συγχρόνως 15.000 καὶ τὸ ὅτι τέτοια φοβερὴ ἐγγείριση σὲ τέτοιον ἀριθμὸ στρατιωτῶν δὲν ἔφερε μολύνσεις, ποὺ νὰ μὴν ἀπομείνει ἓνας νὰ παρουσιαστεῖ στὸν Σαμουήλ· αὐτὸ μοῦ φαίνεται ἀκατανόητο.

Ἐξ ἄλλου πὼς ὁ Βασίλειος θὰ ἀπεφάσισε μιὰ γιὰ πάντα νὰ ἐπιβάλλει μιὰ ἐντυπωσιακὴ ποινὴ στοὺς Βουλγάρους, ὥστε ἐπὶ τέλους νὰ ἡσυχάσει τὸ κράτος ἀπ' τὶς ἐπιδρομὲς του καὶ τὶς καταστροφές, ποὺ ἐρήμωναν τὸν τόπο, ἤδη ἀπ' τὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, χωρὶς σχεδὸν διακοπὴ — αὐτὸ μποροῦμε νὰ τὸ θεωρήσουμε βέβαιο.

Τὸ περιστατικὸ τοῦ Κίμβρα Λόγγου δὲν εἶναι ἡ μόνη ἀπάνθρωπη πράξη, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἱστορία τοῦ Βουλγαροκτόνου. Οἱ μετατοπίσεις πληθυσμῶν, γιὰ νὰ προλαμβάνει ἐπαναστάσεις, δὲν μετριοῦνται πιά· τόσες φορὲς ἀναφέρονται στὰ παλαιὰ κείμενα. Ἄλλὰ τὸ ἐξῆς εἶναι χαρακτηριστικὸ καὶ τῶν τρομερῶν περιστάσεων, μέσα στὶς ὁποῖες βρισκόνταν ὁ Βασίλειος, καὶ τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖον ἀντιδρούσε. Τὸ 994 τοῦ ἔφτασε ἡ εἶδηση γιὰ τὴ μεγάλη συμφορὰ τοῦ Μιχαὴλ Βούρτζη καὶ τοῦ Λέοντος Μελισσηνοῦ στὶς ὄχθες τοῦ Ὁρόντη. Ὁ Μπαγκουτεκίν, ὁ στρατηγὸς τοῦ καλίφη τοῦ Καίρου κυριαρχοῦσε, δεσπότης ἀναμφισβήτητος, σ' ὅλη τὴ Συρία. Ὁ ἐμίρης τοῦ Χαλεπινοῦ, σύμμαχος τοῦ αὐτοκράτορα, πολιορκημένος ἀπ' τοὺς Αἰγυπτίους στέλνει πρεσβεία στὸν Βασίλειο: «Ἐλα, μεγάλε αὐτοκράτορα τοῦ Ροῦμ, μόνο στὸ ἄκουσμα πὼς πλησιάζεις θὰ φύγει ὁ ἐχθρός. Σκέψου πὼς ἂν πέσει τὸ Χαλέπι πέφτει καὶ ἡ Ἀντιόχεια σὲ λίγο».²

Καὶ ἡ πρεσβεία βρίσκει τὸν Βασίλειο στὴ Βουλγαρία, στὰ πεδία ἐκεῖνα τοῦ πολέμου, ποὺ δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἡσυχάσουν πρὶν ἀπ' τὰ 1019. Ἦταν πιά Ὀκτώβριος, ἀλλὰ ὁ Βασίλειος δὲν διστάζει, παίρνει μιὰ ἀπ' τὶς αὐθόρμητες ἐκεῖνες ἀποφάσεις, ποὺ μελετήσαμε. Ἔβρει τὴν καταστροφὴ τῶν στρατηγῶν του, τρέμει μὴν πέσει τὸ Χαλέπι. Ἀπ' τὴ Βουλγαρία στὴ Συρία φτάνει χωρὶς νὰ πάρει ἀναπνοὴ μέσα στὸ χειμῶνα (994 - 995). Οἱ Ἄρα-

¹ Ἐκδ. Ἐλευθερουδάκη. Τόμος 5, σελ. 194.

² Sch l u m b e r g e r, Ἐρροπέ II, σελ. 86.

βες χρονογράφοι λένε πὼς ἀπ' τὴν Πόλη ὡς τὸ Χαλέπι, περνώντας τις κλεισοῦρες τοῦ Ταύρου, ἔκανε μόνο δεκαπέντε μέρες, γιατί διέταξε νὰ διαλεχτοῦν μὲ τὴ μεγαλύτερη προσοχὴ 40.000 μουλάρια, ἓνα γιὰ κάθε στρατιώτῃ καὶ τῆλλα γιὰ τις ἀποσκευές. Ἡ ταχύτητα σάστισε τὸν ἐχθρό. Ἦταν κάτι σὰν αὐτό, πὸν εἶδαμε στὶς ἡμέρες μας, τὰ μηχανοκίνητα στρατεύματα τοῦ Χίτλερ. Τὸ Χαλέπι ἐλευθερώθηκε, οἱ Αἰγύπτιοι σαρώθηκαν ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρου στὴν Ἄνω - Συρία, ἀλλὰ μὲ πόσους κόπους! Καὶ τί ἀγωνία γιὰ τὸν αὐτοκράτορα νὰ ξέρει πὼς εἶχε ἀφήσει τις ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν Βουλγάρων χωρὶς τὴ δική του ἀρχηγία καὶ παρουσία! Σ' αὐτὴ τὴ δύσκολη στιγμή ἄρχισε νὰ παρενοχλεῖται ἀπὸ Βεδουίνους, οἱ ὁποῖοι σκότωναν καὶ λήστευαν τοὺς ἱππεῖς του, πὸν ἦταν δύσκαμπτοι μὲ τὸ βαρὺ τους ὄπλισμό. Τότε διέταξε πάση θυσίᾳ νὰ ζωγρηθοῦν κάμποσοι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς πειρατὲς τῆς ἐρήμου. Πράγματι τοῦ ἔφεραν σὲ λίγο καμμιά σαρανταριά ἀπ' αὐτούς. Διέταξε νὰ τοὺς κόψουν καὶ τὰ δυὸ χέρια καὶ νὰ τοὺς ἀφήσουν ἐλευθέρους. Τὴν τύχη αὐτῶν τῶν δυστυχημένων τὴν μαντεύομε, καθὼς καὶ τὸν τρόπο, πὸν θὰ διαδόθηκε σ' ὅλη τὴ φυλὴ τῶν Βεδουίνων. Ἀποτέλεσμα: ἀπὸ κείνη τὴ στιγμή γλύτωσε ὁ στρατός του ἀπ' τις ἐπιθέσεις τῶν ἀπελατῶν καὶ ἀφέθηκε ἀνενόχλητος νὰ ἐπιβάλλει τὴν τάξιν στὴ Συρία καὶ νὰ ἐπιστρέψει στὸ Βουλγαρικὸ μέτωπο. Αὐτὴ ἡ τραγικὴ τύχη τῶν σαράντα Βεδουίνων μοῦ ἐπιβάλλει μιὰ ὑπόθεση γιὰ τὴν αἱματηρὴ νίκη τοῦ Κίμβα - Λόγγου. Ὁ Βασίλειος θὰ διέταξε καὶ ἐδῶ κάτι παρόμοιο ὅπως στὴ Συρία: «Τυφλῶστε τοὺς πρώτους αἰχμαλώτους, πὸν θὰ συλλάβετε — θὰ εἶπε στοὺς στρατιῶτες του — καὶ ἀφήστε τους ἐλευθέρους». Ἀπ' αὐτοὺς τοὺς αἱματωμένους τυφλοὺς ἄλλοι θὰ βρέθηκαν νεκροὶ στὶς ἐρημιές, ἄλλοι θὰ σύρθηκαν στενάζοντας μέσα στὴ χώρα ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό, καὶ ὅλο θὰ μεγάλωνε ἡ ἀπαίσια φήμη ἐκείνου, πὸν ὀνομάστηκε «Βουλγαροκτόνος»: «Ὁχι μόνο σὲ μᾶς, θ' ἄλεγαν οἱ τυφλοί, ἀλλὰ σὲ πλῆθος κόσμου, σ' ὅλο τὸ στρατό μας αὐτὰ ἔκανε ὁ μέγας τσάρος τῆς Πόλης», καὶ διαδόθηκε ἡ συνολικὴ ἐκτέλεση. Αὐτὸ γύρευε καὶ ὁ Βασίλειος: νὰ παραλύσει τὸ Βουλγαρικὸ λαὸ ἀπ' τὸν τρόπο. Καὶ τὸ κατόρθωσε. Ἡ φήμη καὶ κάποια θλιβερὴ συντροφιά τυφλῶν θὰ ἴφτασε ὡς τὸν Σαμουήλ καὶ δὲν εἶναι βέβαια ἀνάγκη νὰ δεῖ κανεὶς 15.000 τραγικὰ ἀόματα πρόσωπα γιὰ νὰ πάθει συγκοπή.

Ἄλλὰ καὶ μιὰ ἄλλη σκέψιν συνάδει μὲ τὰ προηγούμενα, δηλ. μὲ τὴ σοβαρὴ ἀριθμητικὴ μείωση τῶν τυφλώσεων. Μετὰ τὴ μάχην τοῦ Κίμβα Λόγγου ὁ Βουλγαρικὸς πόλεμος διήρκεσε ἀκόμη 4 χρόνια καὶ μάλιστα καὶ μὲ μιὰ ἦττα ἐνὸς στρατηγοῦ τοῦ Βασιλείου. Πόσο λοιπὸν στρατὸ διέθετε αὐτὸ τὸ μεσαιωνικὸ κρατίδιο, γιὰ νὰ ἔχει χάσει 15.000 ἄνδρες καὶ νὰ κρατεῖ σοβαρὴ ἀντίσταση ἐπὶ χρόνια πάνω στὰ βουνά; Συμπεραίνομε λοιπὸν πὼς μερικὲς δεκάδες τυφλωμένων ἤρκεσαν, ὅπως καὶ στὴ Συρία, γιὰ νὰ δοθεῖ στὴ Βουλγαρία τὰ ἀποφασιστικὸ πλῆγμα.

Καὶ ἐν τούτοις, γιὰ νὰ ἔχομε μιὰ ἀκριβῆ ἰδέα γιὰ τὸν Βουλγαροκτό-
νο καὶ γιὰ νὰ μὴ τὸν μεταβάλομε σὲ μεγάλο φιλόανθρωπο, πρέπει νὰ διεξέλ-
θομε ὅλες του τὶς ἀπάνθρωπες πράξεις, τοῦλάχιστον ὅσες καὶ ὅπως μᾶς τὶς
μετέδωσαν τὰ παλαιὰ κείμενα. Ὅταν τὸ 992 ὁ κουροπαλάτης καὶ φίλος τοῦ
Βασιλείου Δαυίδ, ὁ ὁποῖος δολοφονήθηκε ἀπ' τοὺς ἀριστοκράτες τῆς χώρας
του, τὸν ἄφησε κληρονόμο ὅλης τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας, ὁ Βασίλειος, ἀφοῦ
κατέλαβε τὴν κληρονομία, τιμώρησε παραδειγματικὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἰλα-
ρίωνα καὶ τοὺς τιτλούχους, ποὺ εἶχαν λάβει μέρος στὸ φόνο. Μιὰ βαρεῖα πέ-
τρα τοὺς ἔδεσαν στὸ λαιμὸ καὶ τοὺς ἔριξαν στὴ θάλασσα.¹ Αὕτῃ ὅμως δὲν
εἶναι ἀπ' τὶς σκληρότερες θανατικὲς ποινές. Ἄγριο τέλος ἔχει ἕνα ἄλλο πε-
ριστατικόν: ἡ στάσις δύο στρατηγῶν. Ὁ Νικηφόρος Φωκάς, γιὸς τοῦ παλαιοῦ
ἐκείνου Βάρδα, ποὺ τόσο εἶχε φέρει σὲ κίνδυνο τοὺς δύο τότε νεαρότατους
βασιλεῖς, καὶ ὁ Νικηφόρος Ξιφίας, ἕνας ἀπ' τοὺς λαμπρότερους στρατηγούς
τοῦ Βουλγαρικοῦ πολέμου, ἐπαναστατοῦν στὴν Καππαδοκία κατὰ τοῦ γέρον-
τα πᾶ Βασιλείου τὸ 1022. Ὁ αὐτοκράτορας βρίσκονταν ἐκεῖνη τὴ στιγμή
στὴν Τραπεζοῦντα, γιὰ νὰ τακτοποιήσει τὴν κληρονομία τοῦ κουροπαλάτη
Δαυίδ. Εἶχε νικήσει τὸν ἀνιψιὸ τοῦ Δαυίδ Κρόρκι (ἢ Γιώργη), βασιλίσκο
τῆς Ἀβασγίας,² καὶ εἶχε ξεκινήσει μὲ τὸ στρατό του ἀπ' τὴν Τραπεζοῦντα
μὲ κατεύθυνση τὸν Καύκασο, ὅταν βρέθηκαν ὄλοι σὲ κίνδυνο. Στὰ νῶτα
τοὺς ὅλη ἡ Ἀνατολή συνωμοτοῦσε ἐναντίον τους καὶ κατὰ μέτωπον ὁ ἄρ-
χοντας τῆς Ἀβασγίας, ποὺ δῆθεν ἔκλεινε συνθήκη μὲ τὸν αὐτοκράτορα,
πραγματικὰ προσπαθοῦσε νὰ τὸν τραβήξει στὰ δικά του ἑδάφη, μέσα στὰ
βουνά, γιὰ νὰ τὸν δολοφονήσει. Μεγάλῃ ταραχῇ κατεῖχε τὸ στρατόπεδο, λέει
ὁ Σκυλίτζης. Εὐτυχῶς μεταξὺ τῶν δύο ἐπαναστατῶν παρουσιάστηκε διαφω-
νία καὶ προδοσία: ὁ Ξιφίας δολοφονεῖ τὸν Φωκά. Κατὰ μέγα μέρος δια-
λύεται ὁ στρατὸς τῶν συνωμοτῶν καὶ ὁ Ξιφίας συλλαμβάνεται. Ἄλλ' ὁ Βα-
σίλειος θυμᾶται τὶς μέρες, ποὺ ὁ Ξιφίας πολεμοῦσε δίπλα του στὴ Βουλγα-
ρία, καὶ ἡ ποινὴ δὲν εἶναι σκληρῆ. Ὁ στρατηγὸς θὰ ζήσει ἀπὸ δῶ καὶ πέρα
σὰ μοναχὸς στὴ νῆσο Ἀντιγόνη. Ὁ Κρόρκι ὅμως τῆς Ἀβασγίας δὲν παρα-
δίδεται, ἀλλὰ μὲ ἀκροβολισμοὺς τοῦ ἵππικοῦ του προσπαθεῖ νὰ ἐλκύσει τὸν
αὐτοκράτορα σὲ ἐνέδρα. Ἐπὶ τέλους δίδεται μάχη καὶ ὁ Βασίλειος νικᾷ. Τό-
τε ὑπόσχεται χρηματικὴ ἀμοιβὴ σὲ κάθε στρατιώτῃ, ποὺ θὰ τοῦ ἔφερνε κε-
φάλια Γεωργιανῶν ἱππέων. Καὶ στήνονται ἀπ' τὰ κεφάλια ἀπαίσιοι σωροὶ
κατὰ μῆκος τῆς δημοσιᾶς, γιὰ νὰ φοβηθοῦν πᾶ οἱ ἀνυπότακτοι αὐτοὶ ἄνθρω-
ποι καὶ νὰ μὴν ξαναεπαναστατήσουν.³ Ὁ μεγάλος βασιλέας, ποὺ ἦταν πᾶ
66 ἐτῶν καὶ ποὺ στὴν τελευταία του αὐτὴν ἐκστρατεία εἶχε πάλι νὰ νικήσει

¹ S c h l u m b e r g e r , Ἐρροπέ II, σελ. 195.

² Κεδρηνὸς II, σελ. 477.

³ S c h l u m b e r g e r , Ἐρροπέ II, σελ. 528.

στάσεις και προδοσίες, δὲν ξέρω ἂν πρέπει νὰ κριθεῖ πολὺ αὐστηρὰ γιὰ τὰ τρομακτικὰ αὐτὰ τρόπαια.

Νομίζω ὅτι τώρα, ἔπειτα ἀπὸ ὅσα εἶδαμε, ἔχομε τὴ δυνατότητα νὰ ἐξετάσουμε τὰ γεγονότα ὑπὸ ἄλλο φῶς. Ἐν ἀναλογιστοῦμε πόσα δυσάρεστα συνέβηκαν σ' αὐτὸν τὸν ἡγεμόνα, ποὺ δὲν γνώρισε παρὰ κακοδαιμονίες καὶ κατώρθωσε μὲ τὴν ἐνεργητικότητά του νὰ τὶς μετατρέψει ὅλες σὲ εὐδαιμονίες γιὰ τὸ κράτος κρατῶντας γιὰ τὸν ἑαυτὸν του τὸν πόνο καὶ τοὺς κόπους, τότε θὰ μᾶς φανεῖ δίκαιος καὶ μάλιστα συχνὰ ἔτοιμος νὰ συγχωρήσει.

Δίκαιος καὶ ἀμνησίκακος

Αὐτὸν τὸν Κρόρκι τῆς Ἀβασγίας τὸν συγχώρησε, μ' ὅλο πού, ὅταν ὁ Βασίλειος πιά ἦταν ἕνας ἀσπρόμαλλος στρατιώτης, αὐτὸς τὸν εἶχε φέρει στὰ πρόθυρα τῆς καταστροφῆς. Μὰ θὰ συλλογίστηκε, φαίνεται, ὁ Βασίλειος πὼς ὁ νεαρὸς βασιλίσκος εἶχε κι' ἕνα δίκιο· ἀκτῆμονα σχεδόν, χωρὶς νὰ φταίει, τὸν ἄφινε ἢ διαθήκη τοῦ θεοῦ του. Γι' αὐτό, καθὼς φαίνεται, ὁ μεγάλος του ἀντίπαλος τοῦ ἔδωσε κάποιες μικροῖδιοκτησίες, ἐκτάσεις καὶ μικρὰ χωρὰ στὸ βάθος τῆς Ἰβηρίας καὶ πῆρε μόνο ὄμηρο, φοβούμενος πάντα νέα ἀποστασία, τὸ μικρὸ του γιό, ἡλικίας μόλις τριῶν ἐτῶν.

Κατανόηση βέβαια μαρτυρεῖ πάλι ἡ συγγνώμη τοῦ αὐτοκράτορα, ὅταν ἀμέριστη σβύνει τὰ πταίσματα τῶν ἐνόχων. Παράδειγμα ἐκεῖνοι οἱ ἀδελφοὶ Μελισσηνοί, ποὺ τὸν εἶχαν κατακουράσει μὲ τὶς ἀποστασίες τους, γι' αὐτό, ὅταν τοὺς συνέλαβε μετὰ τὴν ἦττα τοῦ Φωκᾶ, σχεδίαζε νὰ τοὺς πομπεύσει μέσα στὴν ἀγορὰ χωρὶς νὰ τοὺς σκοτώσει, ἀλλὰ θὰ τελείωνε πιά γι' αὐτοὺς κάθε στρατιωτικὴ ἢ ἄλλη σταδιοδρομία. Τότε ὁ ἕνας, ὁ Θεόγνωστος, ἀγρίεψε κ' ἐξεστόμισε κατὰ τῶν βασιλέων, ποὺ ἦταν παρόντες, ὕβρεις καὶ χλευασμούς. Ὁ ἀδελφός του Λέων τὸν παρακαλεῖ νὰ σωπάσει, ἀλλ' αὐτὸς ἔξακολουθεῖ τὸν καθικετεύει μὲ δάκρυα κι' αὐτὸς τόσο χειρότερες ἀπρέπειες ξεφωνίζει, ὡς ποὺ ὁ Λέων σηκώνει τὸ μαστίγιό του καὶ κτυπᾷ τὸν ἀδελφό του. Ὁ Βασίλειος, ποὺ ὡς τότε σώπαινε κ' ἐκοίταζε, εἶπε: «Δῆτε, φίλοι μου, ἀπὸ ἕνα ξύλο καὶ σταυρὸς μπορεῖ νὰ γίνεῖ καὶ φκιάρι». Καὶ διέταξε ὁ Λέων νὰ μὴ πομπευθεῖ, ἀλλὰ ν' ἀφεθεῖ ἐλεύθερος. Ξέρομε πὼς ἀργότερα ὁ Βασίλειος ἐμπιστεύθηκε στὸν πρῶην στασιαστὴ τὴν ἀρχηγία σπουδαίων στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων.

Καὶ τί νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὴ συγγνώμη, ποὺ ἔδωσε ἀκέραια καὶ δαψιλῆ στὸν τόσον ἐπικίνδυνο Βάρδα Σκληρό, ὅταν ἦλθε νὰ παραδοθεῖ. Εὐτυχῶς αὐτὴ ἡ σκηνὴ εἶναι ἀπ' τὶς λίγες, ποὺ οἱ χρονογράφοι θέλησαν νὰ μᾶς ἀναπαραστήσουν. Μιλῆσαμε ἤδη γιὰ τὰ κόκκινα πέδιλα, ἀλλὰ ὁ Κεδρηνὸς καὶ ὁ Σκυλίτζης μᾶς λένε ἀκόμη πὼς ὁ Βασίλειος πρότεινε τὴ συμφιλίωση καὶ ὅτι ὁ Σκληρὸς ξεκίνησε γιὰ τὴ βασιλικὴ σκηνή, ἀλλ' ὅτι στὴ διαδρομὴ «ἐ-

πλήγη ἀπὸ ἀορασίαν» καὶ προχωροῦσε ἀργὰ ὀδηγημένος ἀπὸ ἄλλους. Καὶ λέει τότε ὁ βασιλέας, ὁμολογῶντας σὲ αὐθόρμητη γλῶσσα τὰ ὅσα εἶχε τραβήξει· αὐτὸς πού «ἐφοβούμενη καὶ ἔτρεμον, χειραγωγούμενος ἔρχεται». Ὁ Ψελλὸς προσθέτει πὼς σηκώθηκε καὶ τὸν φίλησε τὸν πρῶτον στασιαστή, ἦπιε ἀπ' τὸ ἴδιο ποτήρι, γιὰ νὰ δείξει ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ τὸν δηλητηριάσει, καὶ ὅταν ὁ ἄλλος αἰσθάνθηκε τὴν ἀνάγκη νὰ δικαιολογήσει τὴν ἀποστασία, ὁ Βασίλειος τὸν διέκοψε λέγοντας πὼς ὅ,τι ἔγινε ἔγινε καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ θλιβερὰ ἦταν καμώματα τοῦ Σατανᾶ. Τώρα ἐκεῖνο, πού θὰ μπορούσε ὁ Σκληρὸς νὰ κάνει γι' αὐτόν, θάταν νὰ τὸν συμβουλευε πῶς νὰ προλαμβάνει τέτοιες στάσεις στὸ στρατό. Κολακευμένος ὁ Σκληρὸς ἐκφράζει καθαρὰ ὅ,τι σκέπτεται· κανεὶς ποτὲ στρατηγὸς νὰ μὴν ἀποκτᾷ μεγάλη ἰσχὺ οὔτε νὰ ἔχει ὑπέρογκη περιουσία. Ἐάν τὴν ἔχει, τὸ κράτος νὰ τὸν κουράζει, νὰ τὸν ἐξαντλεῖ μὲ παρενοχλήσεις καὶ φόρους τόσο, πού, ἀπασχολημένος μὲ τὰ ἰδιωτικά του ζητήματα, νὰ μὴ σκέπτεται πῶς νὰ καταλάβει τὴν ἀρχή. Καί, προσοχή· οἰκειότητα μεγάλη μὲ κανένα καὶ γυναῖκα νὰ μὴ μπεῖ ποτὲ στὸ παλάτι. Τὸ βέβαιον εἶναι πὼς αὐτὰ ὅλα συμφωνοῦν τόσο μὲ τὴν κατόπιν συμπεριφορὰ τοῦ Βασιλείου, ὥστε νὰ φοβᾶται κανεὶς μὴν εἶναι ἐφευρέσεις τοῦ Ψελλοῦ μετὰ τὰ γεγονότα.

Ἐὰς προσέξομε τώρα τὸν βασιλέα στὴ συμπεριφορὰ του μὲ αὐτοὺς πού παραβαίνουν τοὺς νόμους. Ὁ Εὐστάθιος Μαλείνος ἦταν ἓνας ἀριστοκράτης ἰσχυρὸς, μὲ ἀπέραντα κτήματα στὴ Μικρὰ Ἀσία. Στὸ κάστρο του τὸ Χαρσιανὸν εἶχαν ὀρκιστεῖ οἱ συνωμότες καὶ εἶχαν στέψει τὸν Φωκᾶ βασιλέα.¹ Βρισκόμαστε τώρα στὸ 1001. Τότε, τὸ 987, εἶχε ἀμνηστευθεῖ ὁ Μαλείνος. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βασίλειος, τὸ 996, εἶχε δημοσιεύσει τὴν περίφημὴ του νεαρά. Καθαρότατα καὶ λεπτομερειακὰ ἐκφράζει ὁ Βασίλειος τὴν ἐκπληξή του γιὰ τὴν πλεονεξία τῶν δυνατῶν. Τοὺς εἶδα ἀπὸ κοντὰ στὶς ἐκστρατεῖες μου, γράφει, πού οἰκειοποιήθηκαν ἀπέραντες κτήσεις καὶ ρίχνουν στὴν ἀθλιότητα τοὺς χωρικούς. Ὅποια κτήματα ἀποκτήθηκαν ἀπὸ ἀριστοκράτη ἀπὸ 100 ἔτων κ' ἐδῶ, πρέπει ν' ἀποδοθοῦν στοὺς πρῶτον ἰδιοκτῆτες καὶ χωρὶς νὰ ζητηθεῖ ἀποζημίωση γιὰ ὅσα τυχὸν εἶχαν ξοδευτεῖ ἐν τῷ μεταξὺ γιὰ καλλιέργεια ἢ ὅ,τι ἄλλο. Καὶ ὅμως τὸ 1001, ὅταν γύριζε ὁ Βασίλειος ἀπ' τὴν πρώτη ἐκστρατεία στὴ Μεγάλῃ Ἀρμενίᾳ, ὁ Μαλείνος νόμισε φαίνεται ἐπιτήδειο νὰ δεχτεῖ τὸ βασιλέα νομοθέτη στὰ κτήματά του καὶ νὰ τοῦ προσφέρει, σ' αὐτόν καὶ σ' ὅλο τὸ στράτευμα, μεγαλοπρεπῆ φιλοξενία. Βέβαια ἓνας ἄλλος μονάρχης θὰ μπορούσε νὰ μεταβάλλει τὴ φιλοξενία σὲ καταστροφὴ, ἐφ' ὅσον μάλιστα οἱ ἐκτάσεις, πού ἦταν στὰ χέρια τοῦ Μαλείνου κατεῖχοντο ἀκόμη, παρὰ τὴ νεαρά τοῦ 996. Ἐδῶ μπορούμε ν' ἀναπολήσομε δυὸ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, πού ἐντελῶς ἀλλοιώτικα φέρθηκαν σὲ παρό-

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 438.

μοιες περιστάσεις. Ὁ μὲν Λουδοβίκος ΙΑ' ἔκλεινε τοὺς μεγάλους φεουδάρχες μέσα σὲ κλουβιά καὶ τοὺς ἄφινε κεῖ μέσα νὰ πεθάνουν, ὡς ποὺ νὰ κληρονομήσει τὰ κτήματά τους, ὁ δὲ Λουδοβίκος ΙΔ' τὸν ὑπουργὸ τῶν οἰκονομικῶν Ν. Fouquet, ποὺ χάρη στὰ πλοῦτη, ποῦχε συνάξει ἀπ' τὸ ὑπουργεῖο του, ἔδωσε στὸν βασιλέα μιὰ τέτοια γιορτὴ στὸ παλάτι του στὸ Vaux, ποὺ ὑπερέβαλε τὴ μεγαλοπρέπεια τῶν βασιλικῶν ὑποδοχῶν, διέταξε νὰ συλληφθεῖ σὰν καταχραστὴς καὶ νὰ καταδικαστεῖ σὲ ἰσόβια δεσμά. Καὶ ὅμως ὁ Fouquet δὲν παρέβαινε κανένα νόμο καὶ πρὶν νὰ φτάσει στὴν εὐμάρεια, ποὺ ἔφτασε, μποροῦσε νὰ ἔχε ἐλεγχθεῖ ἀπ' τὸ κράτος. Ὁ Βασίλειος φέρεται ἐντελῶς ἀλλοιώτικα, ἴσως γιὰτὶ οἱ δεσμοὶ τῆς φιλοξενίας, ποὺ εἶχαν γεννηθεῖ μεταξὺ τους, δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ συλλάβει τὸν Μαλεῖνο. Τὸν προσκαλεῖ λοιπὸν νὰ ῥθει μαζί του στὴν Πόλη· ἐκεῖ τὸν ὑποδέχεται κι' αὐτὸς μεγαλοπρεπῶς, ἀλλὰ, ἂν καὶ τοῦ παρέχει ζωὴ πολυτελῆ, δὲν τοῦ ἐπιτρέπει ποτὲ νὰ ἐπανέλθει στὸ Χαρσιανόν, στὸ μεγάλο κτῆμα στὴν Καππαδοκία, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις μένει ἰδιοκτησία τοῦ Μαλεῖνου. Μόνο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἰδιοκτήτη, ποὺ συνέβη στὴν Πόλη, δημεύεται τὸ κτῆμα.¹

Σ' ἓναν μόνον ὑπερήφανη καὶ βαρειά πέφτει ἡ δικαιοσύνη τοῦ Βασιλείου. Ὄταν τέλειωσε τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐγκαταστάθηκε γιὰ λίγο καιρὸ στὴ Διάβολη² κ' ἐκεῖ δέχεται ὄσους θέλουν νὰ παραδοθοῦν. Μιὰ νύχτα ἔρχεται νὰ παραδοθεῖ κ' ἓνας, ποὺ τὸν ἀναζητοῦσαν παντοῦ καὶ ποὺ κρύβονταν στὰ βουνά, γιὰτὶ χρόνια εἶχε τυραννήσει τὸν Βασίλειο πότε αὐτομολῶντας πρὸς αὐτὸν καὶ πότε καταφεύγοντας στὰ βουλγαρικὰ στρατόπεδα. Σὰν χτύπησε τὴν πύλη τοῦ κάστρου κ' εἶπε τὸ ὄνομά του «Νικολίτσης», ὁ βασιλεὺς δὲν θέλησε οὔτε κἂν νὰ τὸν δεῖ· τόση ἦταν ἡ ἀηδία του γι' αὐτόν. Διέταξε νὰ μεταφερθεῖ ὑπὸ φρουρὰ στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐκτοτε δὲν μαθαίνομε τί ἀπέγινε ὁ ἀδιόρθωτος προδότης.

Ἄνεξιθρησκος

Γεμίτος κατανόηση καὶ ἀνεξιθρησκεία παρουσιάζεται ὁ Βασίλειος στὸ ζήτημα τῆς αἰώνιας διαμάχης μεταξὺ Ἀρμενίων μονοφυσιτῶν καὶ τῶν δικῶν του ὀρθοδόξων. Ὄταν τὸ ἔτος 1000 ξεκίνησε ὁ αὐτοκράτορας, γιὰ νὰ πάει νὰ παραλάβει στὴν Ἀρμενία τὶς κτήσεις, ποὺ τοῦ ἄφησε κληρονομία ὁ βασιλεὺς Δαυίδ, καὶ πλησίαζε μὲ τὸ στρατό του στὴ Μελιτινή, βγήκαν οἱ ἱερεῖς μὲ τὰ λάβαρα τους νὰ ὑποδεχθοῦν τὸν ἐπίσημο ξένο.³ Κι' αὐτὸς μὴ λαμβάνοντας καθόλου ὑπ' ὄψιν πῶς μποροῦσε νὰ κρίνει τὴν πράξη του ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς τοὺς ἔδωσε κάθε ἐλευθερία νὰ ἱεουργοῦν, νὰ πιστεύ-

¹ Idem, σελ. 448.

² Κοντὰ στὴν Πρέσπα. Κεδρηνὸς II, σελ. 469.

³ S c h l u m b e r g e r, Ἐρπρέε II, σελ. 172.

ουν σύμφωνα μὲ τὴ συνείδησή τους καὶ νὰ καλοῦν τοὺς πιστοὺς μὲ τὰ σήμαντρά τους στὴν προσευχή, ὅποτε καὶ ὅπως ἤθελαν. Διέταξε δηλαδὴ νὰ μὴ τυραννοῦνται πιά αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι μὲ ἀπαγορεύσεις παντὸς εἴδους ἀπ' τὴν ἐπίσημη ἐκκλησία τοῦ κράτους. Τέτοια ἀπόφαση, παρμένη μὲ μιᾶς, ἦταν καταπληκτικὴ ἐλευθερογνωμία γιὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ καὶ ὁ Βασίλειος δείχνει πὼς εἶναι μεγάλος κυβερνήτης, πὺ κατανοεῖ ὅλους τοὺς ὑπηκόους του καὶ δὲν θέλει νὰ διατηρεῖ μίση βασισμένα σὲ μονόπλευρες ἀντιλήψεις.¹

Βασιλικὴ ἐπιείκεια

Ἄλλὰ ἡ καλοκάγαθη ἐπιείκεια τοῦ Βασιλείου ἐκφράζεται μὲ χίλιους τρόπους καὶ ὑπὲρ ἀπείρων ἐχθρῶν μετὰ τὸ 1019 στὴ Βουλγαρία, ὅπου, ἐγκατεστημένος σ' ἓνα κάστρο, καθὼς τὸ εἶπαμε, ἄλλο δὲν θέλει παρὰ νὰ τοῦ ζητοῦν ὅλοι συγγνώμη, ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Βουλγάρων, κι' αὐτὸς νὰ συγχωρεῖ καὶ νὰ προσφέρει αὐλικούς τίτλους. Ὡς καὶ ὁ Ch. Diehl στὸν τόμο *Le Monde oriental*,² αὐτὸς πὺ ἐπίσης σκληρὰ, ὅπως καὶ οἱ περισσότεροι ἱστορικοί, ἐκφράζεται γιὰ τὸν Βασίλειο, ἐπειδὴ ἀμαθῆ καὶ ἄξεστο τὸν εἶπαν οἱ παλιοὶ χρονογράφοι, ἀναγκάζεται νὰ γράψει τὴν ἐξῆς φράση : «Μὲ ἀξιοσημεῖωτο πνεῦμα καλωσύνης καὶ ἀμνησικακίας προσπάθησε ὁ Βασίλειος νὰ κερδίσει τὴ συμπάθεια τῶν νικημένων». Στὴν Ἀχρίδα, πὺ ἐγκαθίσταται, βγαίνει καὶ κάθεται στὶς ἐπάλλξεις τῶν τειχῶν καὶ δέχεται τὴ Μαρία, γυνάικα τοῦ τσάρου Ἰωάννου, πὺ εἶχε σκοτωθεῖ, καὶ μαζί της μεγάλο ἀριθμὸ μικρῶν πριγκίπων, ἂν καὶ τρεῖς γιοὶ της εἶχαν φύγει στὰ ὄρη κ' ἐπολεμοῦσαν ἀκόμη τοὺς στρατιῶτες τοῦ αὐτοκράτορα. Αὐτὸν ὅλο τὸν κόσμον τὸν δέχεται «ἠπίως καὶ φιλοφρόνως», καθὼς λένε ὁ Σκυλίτζης καὶ ὁ Κεδρηνός.³ Καὶ τὴν Μαρία μάλιστα φαίνεται νὰ τὴν τιμᾷ ἐντελῶς ἰδιαίτερα, γιὰτὶ στὴν Καστοριά ὅταν πῆγε, τὴν εἶχε μέσα στὴ σκηνή του. Τότε ἔτυχε νὰ τοῦ παραδοθοῦν καὶ δυὸ κόρες τοῦ Σαμουήλ. Τὸν ἀδελφό τους Γαβριήλ - Ρωμανὸ τὸν εἶχε σκοτώσει, γιὰ νὰ βασιλεύσει ὁ Ἰωάννης, ὁ σύζυγος τῆς Μαρίας. Μόλις οἱ βασιλοπούλες εἶδαν τὴ χήρα τοῦ δολοφόνου, ὁρμοῦν νὰ τὴν κτυπήσουν, ἀλλ' ὁ Βασίλειος ὁ ἴδιος μπαίνει στὴ μέση καὶ τὶς συγκρατεῖ. Ἡ Μαρία πῆρε ἀργότερα τὸν τίτλο ζωστή. Ἄλλὰ μήπως μόνον αὐτὴ ; Πρὸς τί νὰ τοὺς ἀπαριθμήσομε ὅλους, πὺ πῆραν τίτλους ; Οἱ μεγιστάνες τῆς βουλγαρικῆς αὐλῆς καὶ τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ στολιζόνταν τώρα μὲ τὶς ἐντυπωσιακὰς προσωνυμίας «πατρίκιοι», «ἀνθύπατοι», «πραιπόσιτοι», «μάγιστροι» κλπ. Καὶ κάτι πολὺ πὺ ἀνθρώπινο κάνει ὁ Βασίλειος· μερικόν

¹ Μήπως κατόπιν αὐτοῦ τοῦ ἐπεισοδίου ὁ Πατριάρχης θέλησε νὰ ἀπαγορεύσει τὴν εἴσοδο τοῦ Βασιλείου στὴν Ἁγία Σοφία ; (*Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 250).

² *Histoire générale publiée sous la direction de G. Glotz*, 1936, σελ. 480.

³ Κεδρηνός II, σελ. 469, 474, 459.

Βουλγάρους πολεμάρχους, πού βλέπει πολὺ θλιμμένους γιὰ τὴ συμφορὰ τους, προσπαθεῖ νὰ τοὺς παρηγορήσει «λόγοις ἐπιεικέσι καὶ φιλανθρώποις παραμυθησάμενος» λέγει ὁ χρονογράφος καὶ μᾶς κάνει νὰ λυπούμεθα, πού δὲν ἔλαβε τὸν κόπο νὰ μᾶς πεῖ ποιά ἦταν αὐτὰ τὰ λόγια, πού βρῆκε νὰ πεῖ τέτοιες ὥρες ὁ μέγας κατακτητὴς στοὺς ὑποταγμένους Βουλγάρους φυλάρχους τῶν βουνῶν.

Ἔτσι αὐτὰ τὰ ἄλλα περιστατικὰ μποροῦμε νὰ τὰ χαρακτηρίσουμε σὰν πολιτικὴ ἐπιτήδεια κατακτητὴ, πού θέλει ν' ἀφομοιώσει τὸν κατακτημένο λαό. Ἄλλ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο, ὅπου ὑπάρχει κάτι παραπάνω, αὐτὸ τὸ κάτι, ὅπου μιλεῖ ἢ ἀνθρώπινη ψυχὴ, δὲν μποροῦμε νὰ τὸ κατατάξουμε ἀπλῶς στὴν πολιτικὴ καὶ στὴν ἐπιτηδειότητά του στὸ νὰ κερδίζει τοὺς κατακτημένους, εἶναι κάτι βαθύτερο, πού πηγάζει ἀπὸ ἓνα ἐσωτερικὸ πλούσιο κόσμο.¹

Τὸ ἴδιο θὰ λέγαμε καὶ γιὰ κάποια ἄλλα λόγια τοῦ Βουλγαροκτόνου, πού αὐτὰ εὐτυχῶς μᾶς τὰ μεταδίδει ὁ Ψελλός, λεγμένα σὲ ἐπίσης κρίσιμες στιγμές. Μὲ ἀκρίβεια ὁ βασιλεὺς προετοίμαζε καὶ παρέτασσε τὸ στρατό του. Αὐτὸ ἐρέθιζε τοὺς στρατιῶτες του καὶ συνέβηκε τὴ στιγμὴ, πού τοὺς ἐπιθεωροῦσε, λίγα λεπτὰ πρὶν ἀρχίσει ἡ σύρραξη, νὰ τοῦ ἐπιτεθοῦν μὲ ὕβρεις καὶ ἀναίδεια. Κι' αὐτὸς τὰ δεχότανε ὅλα αὐτὰ μὲ ψυχραιμία, κατόρθωνε ἀκόμη καὶ νὰ χαμογελᾷ, γιὰτὶ καταλάβαινε τὸν ἐκνευρισμὸ τῶν δυστυχισμένων αὐτῶν ἀνθρώπων, γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ μάχες δὲν ἔπαιρναν τέλος. Ἄπαντοῦσε μὲ καλωσύνη πῶς μόνο μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, μὲ μάχες δηλαδὴ καλὰ μελετημένες, θὰ κατόρθωναν νὰ βάλουν ἓνα τέρμα σ' αὐτοὺς τοὺς αἰώνιους πολέμους.² Ἄν συλλογιστοῦμε τὴν ἐποχὴ καὶ τὴν ἀντίληψη, πού ἓνας Βυζαντινὸς βασιλεὺς εἶχε γιὰ τὸ ἄτομό του, θὰ καταλάβουμε καὶ πόσο ἀγαποῦσε αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος τοὺς στρατιῶτες του καὶ πόσο μποροῦσε νὰ μπεῖ στὴ θέση τους καὶ νὰ τοὺς κατανοήσει. Καὶ ὁ Ψελλὸς εὐφυστάτα συμπληρώνει : « Ἄπεμέριζε δὲ τὸ ἑαυτοῦ ἦθος καὶ κατάλληλον ἐδίδου καιροῖς τε μαχίμοις καὶ εἰρηναῖς καταστάσεσι, ... πανουργότερος μὲν ἐν πολέμοις ἦν, ἐν δὲ εἰρήνῃ βασιλικώτερος ».

Θρησκευεται ;

Μήπως λοιπὸν ταιριάζει τώρα νὰ ρωτηθοῦμε ἂν ὁ Βασίλειος ἦταν μιὰ εὐσεβὴς θρησκευομένη ψυχὴ κι' ἀπ' τὰ χριστιανικὰ διδάγματα ἐμπνευσμένος ἔμπαινε στοῦ δυστυχισμένου τὴ θέση κ' ἔβρισκε τὸ βάλσαμο στὸν πόνο του; Ἡ ἀπάντηση δὲν μᾶς δίνεται οὔτε μὲ μιὰ λέξη οὔτε μὲ μιὰ φράση δυστυχῶς.

¹ Πάνω ἀπ' τὴ λίμνη Πρέσπα κτίζει ὁ Βασίλειος ἓνα φρούριο, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν τάξη στὶς κατακτημένες ἐπαρχίες. Τὸ φρούριο αὐτὸ τὸ ὀνόμασε Β α - σ ι λ ί δ α. Τί νὰ πιστέψουμε; Τάχα ἔφταναν οἱ φιλοφρονήσεις του πρὸς τὴ Μαρία ὡς τὸ σημεῖο πρὸς τιμὴν της νὰ ὀνομάσει «Βασίλισσα» τὸ νεόκτιστο κάστρο; Πάντως ὁ χρονογράφος δὲν μᾶς ἐξηγεῖ τὴν ἐπωνυμία αὐτὴ.

² Ἐκδ. R e n a u l d I, σελ. 21.

Ὅπως συχνὰ συμβαίνει μὲ ἀνώτερες ψυχές, ποὺ φτάνουν στὰ χέρια πολλῶν καὶ διαφόρων ἀφηγητῶν, ἢ ὁ καθένας δίνει στὸν ἥρωα τὸ περιεχόμενο τῆς δικτῆς του ψυχῆς, ταπεινῆς ἢ ἀνώτερης, ἢ ἀφηγεῖται τὰ γεγονότα ὅπως τὰ ξέρει ἢ ὅπως τὰ φαντάζεται, χωρὶς ν' ἀπασχολεῖται ἂν ἀπεικόνισε ἔτσι μιὰ καθωρισμένη προσωπικότητα.

Ὁ Κεδρηνὸς π.χ. πολὺ ἀπλούστερα καὶ φυσικότερα μᾶς παρουσιάζει τὸ θάνατο τοῦ Βάρδα Φωκᾶ ἀπ' ὅ,τι τὸν θέλει ὁ Ψελλός· οὔτε εἰκόνισμα κρατεῖ στὴν ἀγκαλιά του ὁ Βασίλειος οὔτε κοιτᾷ ἀκατάπανστα τὸ στασιαστή, πρᾶγμα ποὺ θὰ μᾶς ἔδειχνε ἓνα εἶδος πολεμιστῆ ἱερωμένου, ἀλλὰ μᾶς λέει πὼς ἀπλούστατα ἐκείνη τῇ στιγμῇ οἱ δυὸ αὐτοκράτορες ἀδελφοὶ ἐπιθεωροῦσαν τὸ στρατό τους.¹ Μετὰ τὴν ἦττα ὁμοῦ τῶν στασιαστῶν ὁ Βασίλειος, μᾶς λέει ξηρὰ ὁ Κεδρηνός, κατεβαίνει στὴ Θεσσαλονίκη «ἀποδώσω τὰ εὐχαριστήρια». Εὐτυχῶς ὁ «Βίος» ἢ Πανηγυρικὸς τοῦ ἁγίου Φωτίου μᾶς ἔσωσε ἓνα ὠραῖο ἐπεισόδιο, ποὺ διαπιστώνει καὶ τοῦ Ρωμανοῦ Β΄ τὴν εὐσέβεια καὶ τοῦ Βασιλείου. Ὁ Ρωμανός, θαυμαστῆς τοῦ Βλασίου, ὀνομαστοῦ μοναχοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν κάλεσε νὰ βαπτίσει τὸ πρῶτο του παιδί, τὸ νεογέννητο Βασίλειο. Ὁ Βλάσιος εἶχε φέρεи μαζί του ἓνα νέο μοναχό, ποὺ τὸν καθοδηγοῦσε στὴν πνευματικὴ ζωὴ καὶ ποὺ ἔγινε ἔπειτα ὁ ἅγιος Φώτιος. Τὸ νεοφώτιστο γύρισε στὸ παλάτι στὰ χέρια τοῦ Φωτίου. Ὅταν χρόνια κατόπιν, λέει ὁ «Βίος», ὁ Βασίλειος Β΄, ἀπελπισμένος ἀπ' τὴν ἀντίστασι τῶν Βουλγάρων, πῆγε στὴ Θεσσαλονίκη νὰ παρακαλέσει τὸν ἅγιο Δημήτριο νὰ τὸν βοηθήσει, ρώτησε τί εἶχαν γίνει οἱ δυὸ μοναχοί. Ὁ Βλάσιος εἶχε πρὸ πολλοῦ πεθάνει, ἀλλ' ὁ Φώτιος ζοῦσε καὶ οἱ δυὸ ἄντρες ξαναβρέθηκαν γεμάτοι συγκίνηση. Ἐκτοτε ὁ Φώτιος δὲν ἐγκατέλειψε τὸν Βασίλειο. Στὶς βουλγαρικῆς ἐκστρατεῖες πολεμοῦσε ὁ αὐτοκράτορας μὲ τὸ σπαθὶ καὶ ὁ Φώτιος μὲ τὶς προσευχές. Κι' ὅταν τέλειωσε ὁ πόλεμος καὶ ἡ ἐπανάστασι τῶν Βουλγάρων καταβλήθηκε, γύρισαν οἱ δυὸ φίλοι στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ Βουλγαροκτόνος ἔγραψε ἓνα χρυσόβουλλο καὶ τὸ ὑπέγραψε μὲ κιννάβαρι, ὅπου ἐκήρυσσε πὼς ὁ ἅγιος Φώτιος στὸ πλευρό του εἶχε συντελέσει στὴ νίκη.² Ὡστε πολλὰ θὰ εἶχαν καὶ γιὰ τὴν εὐσέβειά του ἀκόμη νὰ μᾶς ποῦν οἱ χρονογράφοι, ἂν δὲν ἐπέμεναν νὰ εἶναι τόσο λιγόλογοι.

Καὶ τῶν Ἀθηνῶν τὴν περιφνημὴ ἐπίσκεψι δὲν μᾶς τὴν περιέγραψαν διεξοδικότερα, οὔτε κἄν ὁ σοφὸς Ψελλὸς συγκινήθηκε ἀπὸ μιὰ τέτοια πράξι. Στὸ τέλος τοῦ Βουλγαρικῶν πολέμου, μᾶς λένε πάλι, γιὰ νὰ εὐχαριστήσῃ «τὸ θεῖον» (ἔδω τὴν Παναγία), πηγαίνει ὁ Βασίλειος στὰς Ἀθήνας καὶ στολίζει τὸ ναό, τὸν Παρθενῶνα, μὲ «ἀναθήματα πολλὰ, λαμπρὰ καὶ πολυτελῆ».³

¹ Κεδρηνός II, σελ. 445.

² Τὸν Βίον βρῆκε ὁ Wassiliewsky στὴ συνοδικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Μόσχας· ἀναφέρεται στὴ Byzantinische Zeitschrift, τ. II, σελ. 313.

³ Κεδρηνός II, σελ. 475.

Ὅταν δὲ πάλι φτάνει στὴν Πόλη, ὁ θρίαμβός του καταλήγει στὴν Ἁγία Σοφία, ὅπου «τῷ θεῷ εὐχαριστηρίους ἕσας ᾠδὰς, ἀπῆλθεν εἰς τὰ βασιλεια». Δηλαδή γράφουν ὅλοι αὐτοὶ τόσα μόνο, ὅσα μᾶς κάνουν νὰ λυπηθοῦμε, πού δὲν εἶπαν κάτι περισσότερο. Τάχα νὰ ἔψαλλε καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Βουλγαροκτόνος, ὅταν μπῆκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Μεγάλη ἐκκλησία μετὰ τὴν ἐξόντωση τῆς Βουλγαρίας; Ὅπως δὲ ἂν ἡ σύγκριση μὲ ἄλλον αὐτοκράτορα μπορεῖ νὰ ρίξει κάποιο φῶς στὸ ζήτημά μας, εἶναι χρήσιμο ἐδῶ νὰ θυμίσουμε ὅτι μετὰ 110 χρόνια ἀκριβῶς, τὸ 1130, ὅταν ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κασταμονῆς ἐτέλεσε κι' αὐτὸς τὸ θρίαμβό του, περιπάτησε πεζὸς μπρὸς ἀπ' τὸ ἄμαξι τοῦ θρίαμβου, ὅπου ἦτο ἐνθρονισμένο τὸ εἰκόνημα τῆς Παναγίας, σὰν δηλαδή αὐτὸς νᾶταν ὁ αἰχμάλωτος καὶ ἡ Θεοτόκος ὁ θριαμβευτής. Τέτοια ὑπερβολικὴ εὐσέβεια δὲν γνώρισε ὁ Βασίλειος, ὁ ὁποῖος, ἀνήκοντας σὲ καλὰ ἰσορροπημένη καὶ ἀκμαία γενεά, ἐφάρμοξε, φαίνεται, τὸ: «τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ».

Οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι μᾶς πληροφοροῦν πῶς ὁ πατριάρχης Εὐστάθιος εἶχε πεθάνει, ὅταν ὁ Βασίλειος τὸ 1025 ἐτοίμαζε νέα ἐκστρατεία, κατὰ τῆς Ἰταλίας τούτῃ τῇ φορᾷ. Ἄλλ' ἀρρωσταίνει βαρῶς καὶ ὁ ἡγούμενος τοῦ Στουδίου Ἀλέξιος ἔρχεται καὶ τοῦ φέρνει, γιὰ νὰ τὴν προσκυνήσει, φαίνεται, ὁ ἀσθενής, τὴν κἀρα Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, πού ἐφυλάσσετο στὸ μοναστήρι του. Συγκινημένος ἀπ' αὐτὴ τὴν πράξη ὁ Βασίλειος διατάσσει τὸν πρωτονοτάριό του νὰ φροντίσει, ὥστε ὁ Ἀλέξιος νὰ χειροτονηθεῖ πατριάρχης. Τάχα πρέπει νὰ δοῦμε αὐτὴ τὴν τελευταία πράξη σὰν μιὰ εὐχαριστία, μιὰ ἀμοιβὴ γιὰ τὴν πρωτοβουλία τοῦ Ἀλεξίου νὰ τοῦ φέροι τὴν ἅγια κἀρα ἢ σὰ μιὰ τελευταία φροντίδα τοῦ Βασιλείου γιὰ τὸ κράτος, νὰ μὴ μείνει δηλ. ἔστω καὶ γιὰ λίγο ἡ Ἐκκλησία χωρὶς πατριάρχη;

Ὡς πρὸς αὐτό, ὡς πρὸς τὴ χηρεύουσα δηλ. πατριαρχικὴ ἔδρα, δὲν θὰ ἦταν πρώτη φορὰ, πού συνέβαινε αὐτό, νὰ μείνει κενή. Ὁ Σκυλίτζης μᾶς πληροφορεῖ πῶς ὁ πατριάρχης Ἀντώνιος κατὰ τὴ στάση τοῦ Σκληροῦ εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπ' τὴν πατριαρχία καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶχε μείνει «ἀποίμαντος» ἐπὶ τεσσαράμισι ἔτη, ὁπότε χειροτονεῖται πατριάρχης ὁ Νικόλαος Χρυσοβέργης. Πῶς; Γιατί; Ἀγνοοῦμε λεπτομέρειες. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ Aug. Fr. Gfröger προσπάθησε νὰ μελετήσῃ τὸ ὅλο ζήτημα τῆς ἰστορικῆς πολιτικῆς τοῦ Βασιλείου στὸ ἔργο του *Byzantinische Geschichte*.¹ Πάπαι καὶ ἀντιπάπαι ἀνεβαίνουν στὴν Ἱερὰ Ἐδρα, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ψυχροσύνη τοῦ Βασιλείου δὲν μᾶς μαρτυροῦν πολλά. Ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅτι πάσῃ δυνάμει προσπαθεῖ ὁ Βασίλειος καὶ στὴν Παλαιὰ Ρώμη ἀκόμη νὰ διατηρεῖται τὸ γόητρον τῆς Νέας Ρώμης.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχομε τὴ νεαρὰ τοῦ 988, πού καταργεῖ τὸ νόμο τοῦ

¹ Τόμοι 2. Graz 1877.

Νικηφόρου Φωκά, ὁ ὁποῖος παρ' ὅλη του τὴν εἰλικρινῆ θρησκευτικότητα εἶχε ἀπαγορεύσει νέες δωρεές σὲ μοναστήρια καὶ ἴδρυση νέων μοναστηριῶν ἀπὸ «κενῆς ἔρωτα δόξης», καθὼς γράφει.¹ Εἶναι ἀρκετὰ παράδοξη αὐτὴ ἡ κατάργησις ἀπ' τὸ χέρι τοῦ Βασιλείου, αὐτοκράτορα τόσο λογικοῦ καὶ τόσο προσεκτικοῦ μὲ τὴν οἰκονομίαν τοῦ κράτους. Οἱ περισσότεροι ἱστορικοὶ συμφωνοῦν εἰς τὸ ὅτι ἐκείνη τὴ στιγμὴ, τὸ 988, ἡ ἀποστασία ἦταν στὴν ἀκμὴ της καὶ ὅτι ὁ θρόνος, πού κινδύνευε ἀπ' τοὺς δύο μεγάλους ἀριστοκράτας, τὸν Βάρδα Φωκά καὶ τὸν Βάρδα Σκληρό, ἔβλεπε μόνο στήριγμα μέσα στὸ κράτος τὸν ἰσχυρότατο κληρὸν, πού ὁ Νικηφόρος Φωκάς εἶχε χτυπήσει. Ἐὰν αὐτὸς ὁ Βασίλειος τοῦ ἔδινε τὴν παλιά του ἰσχύ, θᾶξε ἀμέσως ἕναν ὑπολογίσιμον σύμμαχον. Ἐὰς προσέξομε ἄλλωστε πὼς ἦταν καὶ μιὰ ἀφορμὴ νὰ ἀντιδράσῃ κατὰ τῶν κηδεμόνων του, πού τώρα καταλαβαίνει πὼς γιὰ τὸ ἴδιον του τὸ συμφέρον μοχθοῦσαν καὶ ὄχι γιὰ τὰ παιδιὰ τοῦ Ρωμανοῦ Β΄. Λοιπὸν «θεσπίζει τὴν νομοθεσίαν ἀργεῖν», νομοθεσία, πού εἶχε ἐπιβληθῆ «παρὰ τοῦ τῆς βασιλείας ἐπιβάντος κυροῦ Νικηφόρου». Αὐτὸ τὸ «ἐπιβάντος» λέει ἀρκετὰ πόσο εὐχαριστημένος ἦταν τώρα νὰ καταργεῖ ἕνα νόμον τοῦ δοξασμένου του κηδεμόνα, πού εἶχε τολμήσει νὰ σφετεριστεῖ καὶ τὸ νομοθετικὸ ἀκόμη δικαίωμα τῶν βασιλέων.

Ὡς πρὸς τὸ τραγικὸ ὕψος τῆς νεαρᾶς αὐτῆς, ὅπως δικαίως παρατηρεῖ ὁ Schlumberger, εἶναι πραγματικὰ μιὰ μαρτυρία κ' ἕνα πρόβλημα. Τάχα ἀληθινὰ πιστεύει ὁ Βασίλειος ὅτι ἀπὸ τότε, πού μπῆκαν περιορισμοὶ στοὺς εὐαγεῖς οἴκους, τὸ κράτος δὲν εἶδε πιά θεοῦ πρόσωπον ; «Καθὼς τὸ εἶπαν στὴ Μεγαλειότητά μου σεβάσμιον μοναχοί, λέει περίπου ἡ νεαρά, αὐτοὶ οἱ ἀπαγορευτικοὶ νόμοι ἔφεραν ὅλα τὰ δεινά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὑποφέραμε, ἀπὸ τότε δὲν εἶδαμε τὸ παραμικρὸ καλό». Ἦταν τόσο θρησκός, ὥστε νὰ νομίζει πραγματικὰ πὼς ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ἀποτυχία στὸ βουλγαρικὸ μέτωπον ἦταν θεῖα δίκη γιὰ τὴν ἐξασθένησιν τῶν μοναστηριῶν ; Βέβαια ἀδυνατοῦμε νὰ δώσομε ἀπάντησιν σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα. Ἐνα γεγονὸς ὁμως ἀναφέρεται καὶ ἀπὸ Βυζαντινοὺς χρονογράφους καὶ ἀπὸ Γεωργιανούς (=Ἰβηρες), πού κάπως ἐξηγεῖ τὴν ψυχολογίαν του. Ὑπῆρχε τότε στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας τῶν δύο γιῶν τοῦ Ρωμανοῦ στὴν Ἰβηρίαν ἕνας ἰσχυρότατος ἄρχοντας μὲ τὸ βυζαντινὸν τίτλον κουροπαλάτης, ὁ Δαυὶδ ὁ Μέγας. Κάποιοι ἄλλοι Γεωργιανοὶ δοξάστηκαν στὶς μέρες του μὲ ἄλλο τρόπο. Ἐνας ἅγιος, ὁ Ἰωάννης, εἶχε πάει νὰ μονάσῃ στὴν Ἁγία Λαύρα τοῦ Ἄθω, πού 'χε χτίσει ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, ὁ φίλος τοῦ Νικηφόρου Φωκά. Ὁ Ἰωάννης εἶχε γιό, στὸν ὁποῖον δίδαξε ὁ ἴδιος τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἄγασε σὰν τὸν πατέρα του. Λεγότανε Εὐθύμιος καὶ ὁ βίος του σώζεται σὲ ἑλληνικὸ χειρόγραφο στὴν πατριαρχικὴ

¹ Jus Graeco-romanum. Pars III. Novellae Constitutiones. Ed. Z a c h a r i a e V. L i n g e n t h a l. Lipsiae 1857.

βιβλιοθήκη τῆς Μόσχας.¹ Ἄλλος Γεωργιανός, ὁ Τορνίκιος, πού ἦταν δοξασιμένος στρατηγὸς τοῦ Δαυίδ, καταλήφθηκε κι' αὐτὸς ἀπὸ θρησκευτικὸ ἐνθουσιασμὸ κι' ἀποσύρθηκε στὸν Ἄθω νὰ μονάσει μὲ τοὺς δυὸ συμπατριῶτες του. Ὁ Σκυλίτζης καὶ ὁ Κεδρηνὸς διηγοῦνται πὼς ὁ Βάρδας Φωκάς, ὅταν πολεμοῦσε τὸ Σκληρό, πῆγε αὐτοπροσώπως νὰ ζητήσῃ βοήθεια ἀπ' τὸν Δαυίδ. Τὸ Χρονικὸ ὅμως τῆς Γεωργίας διηγεῖται ἄλλοιῶς τὰ πράγματα. Ὁ Βασίλειος καὶ ἡ μητέρα του Θεοφανώ, σὰν ἔμαθαν ὅτι ὁ στρατηγὸς Τορνίκιος μόναζε στὸν Ἄθω, ἔστειλαν πρεσβεῖα παρακαλῶντας τον ν' ἀφήσῃ γιὰ λίγο τὴ μοναχικὴ ζωὴ καὶ νὰ πάει στὴν Ἰβηρία νὰ ζητήσῃ ἐπικουρία γιὰ τὸ κράτος ἀπ' τὸν κουροπαλάτη Δαυίδ. Ἴσως νὰ νόμιζαν πὼς ὁ ἱερωμένος τῶρα στρατηγὸς θᾶχε πολὺ περισσότερη ἐπιρροὴ πάνω στὸν ἄρχοντα τῶν Ἰβήρων, παρὰ ὅποιοσδήποτε δικὸς τους ἀπεσταλμένος. Καὶ πράγματι ὁ Δαυίδ ἔδωσε 12.000 ἰππεῖς Ἀρμένιους, τῶν ὁποίων ἀρχηγὸς ἔγινε ὁ Τορνίκιος ὁ ἴδιος. Στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Σαγγάριου, στὴν πεδιάδα Παγκάλια, δόθηκε ἡ μάχη, ὅπου νικηθῆκε ὁ Σκληρὸς τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 979, καὶ ὅπου τὸ ἰππικὸ τοῦ Τορνίκιου συμπλήρωσε τὴ νίκη καταδιώκοντας τοὺς φυγάδες καὶ παίρνοντας σὰ λεία πολέμου τὰ πλούτη τῶν ὀπαδῶν τοῦ Σκληροῦ, πού ἦταν βέβαια μεγάλοι Βυζαντινοὶ ἄρχοντες τῶν θεμάτων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Θεοφανώ, λέει ὁ βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ἡ μητέρα τῶν βασιλέων, συμπλήρωσε τὰ πλούτη αὐτὰ μὲ γενναῖες δωρεὲς καὶ οἱ τρεῖς εὐσεβεῖς Γεωργιανοὶ ἔχτισαν στὸ Ἅγιον Ὄρος ἓνα ἀπ' τὰ ὠραιότερά του μοναστήρια, ἀφιερωμένο στὴν Κοίμησι τῆς Θεοτόκου, καὶ πού φέρει ἀκόμη τὸ ὄνομα «τῶν Ἰβήρων», ἐθνικὸ ὄνομα τῶν ἱδρυτῶν του. Οἱ δυὸ βασιλεῖς προίκισαν τὸ μοναστήρι μὲ μετόχια καὶ ἱερὰ σκεύη πολύτιμα. Ἔστειλαν μάλιστα καὶ καλλιτέχνες, γιὰ νὰ στολίσουν τὴν καινούργια μονή.

Οἱ βίοι τῶν ἁγίων ξέρομε πὼς μᾶς δίνουν πολύτιμες ἱστορικὲς πληροφορίες. Κ' ἐδῶ πάλι ἔχομε μιὰ ἀπόδειξη μὲ τί εὐσεβεῖς ἀπασχολήσεις καταγίνονταν οἱ Βυζαντινὲς βασίλισσες, καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ἡ Θεοφανώ, ἡ ὁποία ἴσως ἐπηρέαζε τοὺς γιούς της. Ἀλλὰ πρὸ πάντων βλέπομε πὼς στὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του δεσμοὶ εὐγνωμοσύνης συνδέουν τὸν Βασίλειο μὲ τοὺς μοναχοὺς. Ἄν, καθὼς λέει ὁ βίος Εὐθυμίου, οἱ Γεωργιανοὶ ἔδωσαν τὴν ἀποφασιστικὴ τροπὴ στὴ μάχη τῆς πεδιάδας Παγκάλια, ὁ Βασίλειος ὄχι μόνο δῶρα στέλνει στὸ νεόδμητο μοναστήρι, ἀλλὰ καταργεῖ καὶ τὶς παλαιὰς ἀπαγορεύσεις. Ἄν ἔτσι εἶναι τὰ πράγματα, ἡ πίστη τοῦ Βασιλείου εἶχε ἐκείνη τὴν ἀπλότητα τῆς σιωπηλῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸ θεῖον, πού χαρακτηρίζει συχνὰ τοὺς στρατιωτικούς. Ὅσο γιὰ τὴ θεολογικὴ διαλεκτικὴ δὲν ἔχομε τεκμήρια ὅτι εἴλκυε τὸν Βασίλειο. Καμμιά μαρτυρία δὲν μᾶς τὸν δείχνει νὰ συζητεῖ θεολογικὰ ζητήματα, πράγμα πού ἡ Ἄννα Κομνηνὴ κατα-

¹ Sch l u m b e r g e r, Ἐροπέε I, σελ. 417 καὶ 427.

λεπτῶς διηγεῖται πόσο ἀπασχολοῦσε τὸν πατέρα της. Σ' αὐτὴ ἄλλωστε τὴν ἀποχὴ ἀπὸ ἀνάμιξη σὲ μεταφυσικὲς συζητήσεις ὀφείλομε τὴ θαυμάσια ἀνθησιον ποῦ γνώρισε ἢ θεολογία καὶ πρὸ πάντων ὁ μυστικισμὸς στὰ χρόνια τοῦ Βασιλείου. Ὁ περιφημὸς Συμεὼν ὁ Νέος, ποῦ ἔζησε ἀπ' τὰ 950 ὡς τὰ 1022 καὶ σπούδασε στὸ Στούδιον, δὲν ἐνοχλήθηκε ποτὲ ἀπὸ βασιλικὲς ἐπεμβάσεις.¹

Συμπεραίνοντας καὶ συνοψίζοντας νομίζω πὼς μπορῶ νὰ πῶ πὼς ὁ Βασίλειος εἶχε μιὰ θρησκευτικὴ πίστη βαθειά, χωρὶς δεισιδαιμονίες, ἀλλὰ καὶ ἀπλῆ, ἔξω ἀπὸ μεταφυσικὲς ἀναπολήσεις, ποῦ τὸν ὀδηγοῦσε σὲ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸ θεῖον. Τὴν εὐγνωμοσύνη του τὴν ἐξέφραζε μὲ προσκύνηση σὲ ναοὺς μετὰ τίς μεγάλες του νίκες καὶ μὲ πλούσια δῶρα πρὸς τοὺς ναοὺς αὐτοῦς.

Ἄν καὶ θὰ ἀναφέρω ἕνα περίεργο περιστατικό, ὄχι ὅμως καὶ χωρὶς ἐνδιαφέρον, γιατί ἀποδεικνύει ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποῦ ἔλεγα ἀνωτέρω, δηλ. πὼς κάθε χρονολόγος ἀντιλαμβάνεται μιὰ μεγάλη ἱστορικὴ φυσιογνωμία μὲ τίς δικές του διανοητικὲς δυνατότητες, ἐπιμένω ὅμως στὸ συμπέρασμα ὅπου κατέληξα.

Ὁ Brosset λοιπὸν στὴν «Ἱστορία τῆς Γεωργίας»² μᾶς μιλεῖ γιὰ ἕνα ἐπεισόδιο τοῦ πολέμου τοῦ Κρόρκι τῆς Ἀβασγίας τὸ 1022, ὅταν ὁ Βασίλειος, ἀπελπισμένος ἀπ' τίς ἀδιάκοπες προδοσίες τῶν Γεωργιανῶν, ἀποφασίζει μιὰ τελικὴ μάχη. Πρὶν ἀρχίσει ὅμως, προκαλεῖ τὸ θεῖον κατὰ παράδοξο τρόπο. Τρουπᾶ μὲ μιὰ λόγχη τὸ γράμμα, ὅπου ὁ Κρόρκι τοῦ πρότεινε εἰρήνη καὶ ὅμως δὲν ἔπανε τίς ἐχθροπραξίες, τὸ σηκώνει ψηλὰ πρὸς τὸν οὐρανὸ καὶ λέει : «Κοίτα, Θεὲ καὶ Κύριε, τὸ γράμμα αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, ποῦ μοῦ ζητοῦν εἰρήνη καὶ ποῦ μὲ πολεμοῦν». Καὶ ἐρεθισμένος ἀπ' τὴν ἴδια του κίνηση φωνάζει νὰ τοῦ φέρουν ἕνα τυλιγάδι ὅπου φύλαγε Τίμιο Εὐλό, τὸ πετάει χάμω στὴ γῆ καὶ λέει : «Θεέ, σοῦ τὸ λέω, ἂν μὲ παραδώσεις στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν μου, δὲν θὰ σὲ λατρέψω, δὲν θὰ σὲ προσκυνήσω πιά». Ὁ Θεός, φαίνεται, ἔλαβε ὑπ' ὄψιν του τὴν ἀπειλὴ καὶ ἔδωσε τὴ νίκη στὸν Βασίλειο. Περιττὸν νὰ ποῦμε ὅτι Βυζαντινὸς αὐτοκράτορας τοῦ ΙΑ' αἰῶνα τέτοιες πρωτόγονες ἀπειλὲς δὲν μποροῦσε νὰ ποτείνει στὴ θεότητα, ἀλλὰ τὸ περιστατικὸ μᾶς δείχνει μὲ τί εἶδους ἐχθροὺς εἶχε νὰ κάνει ὁ Βασίλειος, ποῦ τόσο λίγο εἶχαν καταλάβει ἕναν ἀνώτερο ἡγεμόνα.

Μιὰ μεγάλη παράγραφος μένει ἀκόμη ἀνοιχτὴ στὸ κεφάλαιο τῆς θρησκευτικότητος τοῦ Βασιλείου καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ρώσων. Βέβαια μὲ τὴν πορφυρογέννητη ἀδελφὴ τους, τὴν Ἄννα, ἔστειλαν οἱ βασιλεῖς ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς, οἱ ὅποιοι βάφτισαν, ἐκπολίτισαν, ἔχτισαν ναοὺς, ὀργάνωσαν Ἐκκλησία. Ἄλλ' αὐτὰ ἦταν ζητήματα διπλωματικῆς καὶ θρησκευτικῆς πολιτικῆς, τὰ ὅποια οἱ Βυζαντινοὶ εἶχαν πρὸ αἰῶνων τα-

¹ Ἰδὲ Β. Τατakis, La philosophie byzantine. Paris 1949, σελ. 529.

² Schlumberger, Épopée II, σελ. 529.

κτοποιημένα στίς ὑπηρεσίες τους, ἀφοῦ εἶναι ὁ πρῶτος χριστιανικὸς λαός, πὺν εἶχε ὀργανώσει ἀποστολὲς ἐκχριστιανιστικῆς, πὺν εἶχε ἐφαρμόσει τὴ μετάρφραση στὴ γλῶσσα τῶν νεοφώτιστων ὄλων τῶν ἱερῶν βιβλίων, κλπ. Ἐτέθη στὸν Βλαδίμηρο ὡς ὄρος καὶ ἀντάλλαγμα τοῦ γάμου του μὲ τὴν Ἄννα ὁ προσηλυτισμὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ λαοῦ του στὸ χριστιανισμό, αὐτὸ πὰ ἦταν αὐτονόητο γιὰ τὸ Βυζαντινὸ κράτος, ὅπου δὲν ἐνοεῖτο νὰ γίνονται συμμαχίες μὲ λαούς, πὺν θὰ ἔμεναν εἰδωλολάτρες. Ἦταν ἄλλωστε αὐτὸ καὶ ἕνας τρόπος ἐξαπλώσεως πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐπιρροῆς. Ἡ ρωσικὴ χρονογραφία τοῦ Νέστορος παρουσιάζει βέβαια πολλὰ ἐνδιαφέροντα σημεῖα ἰδίως γιὰ τὴ ρωσικὴ ἱστορία, ἀλλὰ δὲν μαρτυρεῖ τίποτα γιὰ τὴ θρησκευτικὴ τῶν βασιλέων.

Ἄν ὅμως θέλομε νὰ βάλουμε τὸ ζήτημα στὸ κεφάλαιο τῆς διπλωματίας, μεγαλύτερη ἴσως ἐπιτυχία δὲν πραγματοποιοῖσε ποτὲ τὸ Βυζάντιο χωρὶς πόλεμο καὶ μὲ ἕνα μοναδικὸ θῦμα, τὴν πορφυρογέννητη Ἄννα. Ποιοὺς ξέρει τί ὑπέφερε ἡ ἐκλεπτισμένη Βυζαντινὴ βασιλοποῦλα κάτω ἀπ' τὴ στέγη τῆς ἴσμπας τοῦ ἄγριου ἀρχηγοῦ τῆς στέππας. Ἄλλὰ τὸ Βυζάντιο εἶχε κερδίσει 6.000 Βαράγκους, πὺν νίκησαν τὴν ἀποστασία, καὶ τὴν ἐπέκταση τῆς ἐπιρροῆς του στίς ἀπέραντες ἐκτάσεις ἀπ' τὸ Νοβγορόντ ὡς τὸ Κίεβο.¹

Βασιλικὸς λόγος τιμῆς

Ἐκεῖνο, πὺν χωρὶς ἀμφιβολία θὰ συμπληρώσει τὴν ἐντύπωση, πὺν πρέπει νὰ σχηματίσουμε γιὰ τὴ θρησκευτικὴ τῶν Βασιλείου, εἶναι ὅτι στὴν ψυχὴ του μέσα τὸ αἴσθημα αὐτὸ ἐνώνεται μὲ τὴ βασιλικὴ του τιμὴ. Γιὰ πρῶτη φορὰ βλέπομε ἕνα Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα νὰ ἐπικυρώνει τὸ λόγο τῆς τιμῆς του μὲ τὸ σταυρό, ἔστω κι' ἂν ὁ ἐχθρὸς εἶναι μωαμεθανός. Τὸ 999, λέει ὁ Ὑαχίας, καθὼς καὶ ὁ Ἀραβας ἱστορικὸς Κεμάλ - ελ - Ντίν, ὅταν ὁ Βασίλειος στὴ δευτέρῃ του ἐκστρατεία στὴ Συρία ἀνάγκασε μὲ τὴ δίψα τὸν Αἰγύπτιο διοικητὴ τῆς Καισάρειας νὰ παραδοθεῖ, τοῦ ὑποσχέθηκε νὰ τὸν ἀφήσει ἐλεύθερο νὰ φύγει μὲ τοὺς πολεμιστῆς του, νὰ μὴν ὑπάρξει θῦμα στὴν πόλη μέσα καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ μὴν προσκυνήσει τὸ βασιλέα. Γιὰ νὰ ἐγγυηθεῖ ὅσα ὑποσχόταν, ὁ Βασίλειος δὲν ἔστειλε τὴ χρυσῆ του βοῦλλα, ἀλλὰ τὸν ἴδιο τὸ χρυσὸ σταυρό, πὺν φοροῦσε ἐγκόλπιο. Κ' ἐτήρησε, λένε οἱ ξένοι χρονογράφοι, κατὰ γράμμα τίς ὑποσχέσεις του.²

¹ Τὸ ζήτημα τοῦ νὰ ἐπιτραπῆ ἀπὸ Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα συνοικέσιο μὲ ξένον ἡγεμόνα ἔχει μελετηθεῖ ἀπ' τὸν Καρολίδη στὴ νέα ἔκδ. τοῦ Παπαρηγόπουλου (τόμος 4, σελ. 183 - 185): ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος τὸ θεωροῦσε ἱεροσυλία καὶ παράβαση τῶν θεσπισμένων ἀπὸ τὸν Μ. Κωνσταντῖνο, μ' ὅλα ταῦτα καὶ ἐγγονὴ τοῦ Ρωμανοῦ Α' εἶχε δοθεῖ σύζυγος σὲ Βούλγαρο ἡγεμόνα καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πορφυρογέννητος ἀνέτρεφε στὸ παλάτι τὴ Βέρθη, κόρη τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὡς μνηστὴ τοῦ Ρωμανοῦ Β'.

² Ἀργότερα, τὸ 1031, ὁ βασιλεὺς Ρωμανὸς Ἀ ρ γ ο ὁ ε ἔκανε τὸ ἴδιο μὲ τοὺς Τούρκους.

Ἄλλὰ καὶ στὴν ἀπλὴ στρατιωτικὴ τιμὴ τοῦ Βασιλείου ἀποτίουν φόρο σεβασμοῦ οἱ ξενόγλωσσοι χρονογράφοι, ὅταν διηγοῦνται τὴ γοργὴ ἀφίξή του, τὸ χειμῶνα 994 - 995, ἀπ' τὴ Βουλγαρία, γιὰ νὰ σώσει τὴ Συρία ἀπ' τοὺς Φατιμίτες τῆς Αἰγύπτου. Ὁ ἐμίρης τοῦ Χαλεπιοῦ, σύμμαχος καὶ ὑποτελῆς τῶν Βυζαντινῶν, πολιορκεῖτο πρὸ ἑνὸς ἔτους ἀπ' τοὺς Αἰγυπτίους. Σὰν ἄκουσε ὁ Αἰγύπτιος στρατηγὸς πὼς ὁ αὐτοκράτορας σὲ δέκα ἕξι μέρες εἶχε φτάσει ἀπ' τὶς πεδιάδες τῆς Βουλγαρίας, σήκωσε τὴν πολιορκία κ' ἔφυγε πρὸς νότο. Ὁ ἐμίρης βγήκε νὰ προσκυνήσει τοὺς αὐτοκράτορες (καθὼς φαίνεται, ἦταν μαζί κι' ὁ Κωνσταντῖνος) φέροντας πολύτιμα δῶρα. Ὁ Βασίλειος τὰ δέχτηκε, ἀλλὰ τὴν ἐπομένῃ τὰ ἔστειλε πίσω, γιὰ νὰ μὴν τὰ στερηθεῖ ὁ ἐμίρης. Στὸν πληθυσμὸ, πὸν εἶχε τόσο ὑποφέρει, χάρισε τὸ φόρο ὑποτελείας, πὸν τοῦ χρωστοῦσε γιὰ κεῖνο τὸ χρόνον. Αὐτὴ ἦταν ἡ γενναιοδωρία τοῦ αὐτοκράτορα, πὸν οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι κατηγοροῦν γιὰ φιλάργυρο. Ἄλλὰ καταπληκτικὸς εἶναι πρὸ πάντων ὁ θαυμασμὸς τοῦ Ὑαχία, ὅταν διηγεῖται πὼς, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ὁ ἀδελφός του συμβούλεψε τὸν Βασίλειο τώρα, πὸν ἐμίρης καὶ πληθυσμὸς ἦταν ἐξηντλημένοι, νὰ προσαρτήσῃ τὴν ἡγεμονία τοῦ Χαλεπιοῦ στὴ «Ρωμανία» καὶ νὰ μὴν ἀφήσῃ ἐκεῖ, στὴν Ἄνω Συρία, αὐτὸ τὸ αὐτόνομο κρατίδιο, ὁ Βασίλειος ἀπήντησε: «Δὲν καταδέχομαι νὰ ποῦν γιὰ μένα ξένοι βασιλεῖς πὼς ἦρθα ἀπὸ τόσο μακριά, γιὰ νὰ προστατέψω δῆθεν τοῦτον τὸ λαό, κι' ἀντὶ αὐτὸ πρὸδωσα τὸν ἅγιο σκοπὸ μου καὶ τὸν καθυπέταξα. Ὅχι τὸ Χαλέπι, ἀλλὰ τὸν κόσμον ὅλον ἂν ἐπρόκειτο νὰ τὸν κατακτῆσω μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, δὲν τότε θέλω». Ὁ Σύρος χρονογράφος, γιὰ νὰ ἐπαναλαμβάνει τέτοια εὐγενικὰ λόγια, πὸν δὲν ξέρομε φυσικὰ ἂν εἶπε ὁ Βασίλειος, πρέπει ὁ αὐτοκράτορας αὐτὸς νὰ ἔχε στὴν Ἄνατολὴ φήμη ἀνθρώπου ἀπόγονο ἠθικὰ καὶ μὲ μεγαλοπρεπεῖς χειρονομίες.

Καὶ ἀληθινὰ ἀπ' ἄκρο σ' ἄκρο τῶν πολέμων του, σὲ ξένους καὶ σὲ Βυζαντινοὺς, δὲν βρῖσκομε μιὰ ἀπάτη, πὸν νὰ διέπραξε ὁ Βασίλειος. Οἱ στρατηγοὶ του μπορεῖ, αὐτὸς ὅμως ὁ ἴδιος ποτέ. Αὐτὸ μάλιστα στὸ Βουλγαρικὸ πόλεμο ἀποτελεῖ ἓνα ἰδιαιτερο χαρακτηριστικὸ τοῦ βασιλέα. Καὶ στὴ Βουλγαρία ἀκόμη, μετὰ 30 χρόνια πὸν οἱ Βούλγαροι τὸν τυραννοῦν μὲ προδοσίες, ἅμα ὑποσχέθηκε πὼς θὰ σεβαστεῖ ὅσους παραδίδονται, σέβεται τὸ λόγο του. Πρῶτεινε π.χ. στὸ φρούριον Μελένικο νὰ τοῦ παραδοθεῖ. Ὅταν αὐτὸ ἔγινε, ὁ Βασίλειος, «φιλοφρονησάμενος ἀξιοπρεπῶς» τοὺς ἀρχηγούς, δὲν ἐπέραξε ἀνθρωπο.¹

Καὶ σ' ἐκεῖνον ἀκόμη τὸ φοβερὸ Κρόρκι τῆς Ἀβασγίας ἔδειξε τί εἶναι ὁ λόγος τοῦ βασιλέα. Στὴν τελευταία συνθήκη ζήτησε ὄμηρο τὸ παιδὶ τοῦ Κρόρκι. Ἦταν ἓνα τριῶν χρόνων ἀγοράκι. Τὸ κράτησε τρία χρόνια καὶ τὸ ἀπέδωσε σῶο καὶ ὑγιὲς στὸν πατέρα του, πὸν εἶχε προκαλέσει τόσες φοβε-

¹ Κεδρηγὸς II, σελ. 460.

ρὲς ἀπώλειες καὶ εἶχε κοστίσει τόσες ἀγωνίες στὰ στρατεύματα τοῦ Βουλγαροκτόνου.

Δὲν φαντάζομαι μετὰ ὅσα διεξήλθαμε νὰ φανεῖ παραξένο, ἂν τὸν ἀνθρώπο ἐκεῖνο, ποὺ γνώρισε παράφορες πράξεις γιὰ τὴ δική μας ἀντίληψη, ἀλλὰ ποὺ γιὰ τὴν ἐποχὴ του δὲν ἦταν παρὰ ἀνάγκες ἢ φυσικὲς συνέπειες τοῦ πολέμου, φτάσαμε στὸ σημεῖο νὰ τὸν δοῦμε σὰν ἓνα Βυζαντινὸ τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνα, ποὺ δὲν ὑστέρησε καθόλου ἀπ' τὰ πιὸ πολιτισμένα πνεύματα τῆς ἐποχῆς του.

Σπουδαῖος στρατιωτικὸς

Τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι δὲν ἦταν παρὰ στρατιωτικὸς. Εἶναι ἴσως ἀκριβέστερο νὰ πεῖ κανεὶς: ἦταν πρὸ πάντων στρατιωτικὸς· ἀλλὰ τί στρατιωτικὸς; ἓνας ἐπιστήμονας τῆς στρατιωτικῆς τέχνης. Αὐτὸ τοῦλάχιστον μαντεύομε ἀπ' τὰ ὅσα γράφει ὁ Ψελλὸς, ποὺ δὲν τὸν ἀγάπησε βέβαια, ἀλλὰ πού, σὰν πνευματικὸς ἄνθρωπος, κοίταζε κάπως σοβαρότερα τὸ ζήτημα τῶν στρατιωτικῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Βασιλείου. Μέσα ἀπ' τὴς πολύπλοκες καὶ πολύστροφες φράσεις τοῦ Ὑπάτου τῶν φιλοσόφων ξεχωρίζομε πὼς ὁ Ψελλὸς εἶχε ἀντιληφθεῖ τὸν αὐτοκράτορα σὰν ἓνα ἐπιστήμονα στρατιωτικὸ. Πρῶτα μᾶς τὸν δείχνει σὰν ψυχολόγο, ποὺ ἤξερε ἀπ' τὸν καθένα τί ζητοῦσε, καὶ ἔπειτα βρισκομε τὸ ἀπόσπασμα, ποὺ θὰ δώσω καὶ στὸ κείμενο καὶ σὲ μετάφραση, ἂν καὶ πολὺ φοβοῦμαι πὼς οὔτε ὁ Ψελλὸς οὔτε ἐγὼ εἴμαστε οἱ κατάλληλοι ἄνθρωποι, γιὰ νὰ ἐννοήσουν τὰ προσόντα ἑνὸς στρατιωτικοῦ:

Ἦδει δὲ καὶ ὁπόσα τῶν σχημάτων τοῖς λόχοις λυσιτελεῖ, τὰ μὲν ἀπὸ τῶν βιβλίων ἀναλεξάμενος, τὰ δὲ καὶ αὐτὸς συντελέσας ἐκ φυσικῆς ἐπιστήμης τοῖς γενομένοις· πολεμεῖν δὲ καὶ κατὰ φάλαγγα ἵστασθαι ἐπήγγελλε μὲν καὶ ἐποιεῖτο τὸ σχῆμα, οὐ πάνυ δὲ τὴν προᾶξιν ἐβούλετο, τὴν ὄξειαν τροπὴν εὐλαβούμενος· ὅθεν τὰ πολλὰ λόχους ἐκάθιζε, καὶ μηχανὰς ἐποιεῖτο, καὶ ἠκροβολίζετο πόρρωθεν, τοῖς ψιλοῖς ἐπιτάττων τὴν τέχνην. (Ἐκδ. Renauld, σελ. 20).

Γνώριζε τὰ διάφορα σχήματα ποὺ ἀρμόζουν στὴ μάχη· τὰ μὲν τὰ μελέτησε στὰ βιβλία, ἀλλὰ τὰ ἐφεῦρε αὐτὸς ὁ ἴδιος χάριθι στὴ φυσικὴ του εὐφυΐα καὶ ἀπ' τὴν πείρα τῶν πραγμάτων. Διέτασσε μὲν τὰ στρατεύματα νὰ παρατάσσονται κατὰ μέτωπον εἰς σχῆμα φάλαγγος, καὶ τὸ ἔκαμνε, δὲν ἠὲνόμενος τὸ σύστημα τοῦτο φοβούμενος τὴν ταχεῖαν τροπὴν εἰς φυγὴν. Γι' αὐτὸ συνήθως ἔστηνε ἐνέδρες καὶ ἐμηχανεύετο διάφορα καὶ ἠγωνίζετο μακρόθεν μὲ ἀκροβολισμοὺς διατάσσων τὴν τέχνην εἰς τοὺς ἐλαφροῦς ὀπλισμένους.

Ἐδῶ ἐπιβεβαιώνεται αὐτό, ποὺ λέγαμε στὴν ἀρχή, δηλ. ὅτι κάποια πηγὴ πολύτιμη ὑπῆρχε, ἀπ' τὴν ὁποία ἤντησε ὁ Ψελλὸς. Ὁ ἱστορικὸς μας εἶναι λαμπρὰ πληροφορημένος ὡς πρὸς τὴν πολεμικὴ τέχνη τοῦ Βασιλείου,

ὅσο τοῦλάχιστον ἓνας ἀμύητος μπορεῖ νά ἀντιληφθεῖ τὰ πολεμικά. Ἐκεῖνο, πού ἀκολουθεῖ αὐτὲς τὶς φράσεις καὶ πού ὁ καθένας μπορεῖ νά καταλάβει, μᾶς δίνει τὸ μέτρο τῆς σοβαρότητας τοῦ Βασιλείου, ὅταν ἦταν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του, ὅτι δηλ. τὶς παράτολμες γενναιότητες δὲν τὶς ἤθελε, γιατί τὶς θεωροῦσε ἐπικίνδυνες. Ἐάν κάποιος ἔσπαζε τὴ γραμμὴ τῆς παρατάξεως καὶ ὀρμουσε μπρὸς μὲ τὸ ἄλογό του, ἔστω κι' ἂν εἶχε προκαλέσει τὴν ὑποχώρηση τοῦ ἐχθροῦ, τὸν τιμωροῦσε μετὰ τὴ μάχη ὁ Βασίλειος, γιατί θεωροῦσε σὰ μεγάλη ὑπεροχὴ τῶν στρατευμάτων του, ἐν συγκρίσει μὲ τὸν ἐχθρό, τὴ συνοχὴ καὶ τὴν πειθαρχία. Εἶδαμε ὅμως πὼς κι' αὐτὴ τὴν πειθαρχία αὐτὸς ὁ ἔξοχος στρατηγὸς τὴν ἐφήρμοζε μὲ κάποια εὐκαμψία (Ἴδε ἀνωτέρω σελ. 262).

Δὲν χρειάζεται ιδιαίτερη στρατιωτικὴ μὀρφωση γιά νά καταλάβει κανεῖς ὅτι μόνο τέτοια στρατεύματα, διοικούμενα ἀπὸ τόσο ἔσκεμμένο ἀρχηγό, μποροῦσαν νά νικήσουν—κ' ἐνίκησαν—ἀπ' τὸν σκληρὰ ἐπίμονο Βούλγαρο ὡς τὸ φανατικὸ Μωαμεθανό, ὡς τὸν παράτολμο στασιαστή, ὡς τὸν πανταχοῦ παρόντα Βεδουίνο. Καὶ ὁ ἀρχηγὸς αὐτὸς εἶχε συνειδητὴ καὶ τὴ μὀρφωσὴ του καὶ τὴν τακτικὴ τοῦ πολέμου.

Νομοθέτης

Ἄλλὰ πού ἄλλοῦ περισσότερο παρὰ στὴ νομοθεσία θὰ δείξει ἓνας μονάρχης τοῦ μεσαίωνα τὴν εὐρύτητα τῆς ἀντιλήψεώς του; Πολὺ παράδοξη ἢ μομφή, πού τοῦ προσάπτει ὁ Ψελλὸς καὶ κατόπιν ὁ Ζωναρᾶς, ὅτι γιά τὰ πολιτικὰ ζητήματα, δηλ. γιά τὴ διοίκηση, ὁ Βασίλειος δὲν ἀκολουθεῖ τοὺς «γεγραμμένους νόμους, ἀλλὰ τοὺς ἀγράφους τῆς αὐτοῦ εὐφροσύνης ψυχῆς». Αὐτὸ συνέβαινε μὲ ὅλους τοὺς αὐτοκράτορες. Ἔστω καὶ ἂν συμβουλευόνταν μεγάλους νομοδιδασκάλους, αἱ νεαραὶ παρουσιάζοντο πάντοτε ὡς νόμοι «τῆς αὐτῶν εὐφροσύνης ψυχῆς» καὶ ποτὲ σὰν ἀπόρροια συζητήσεων νομομαθῶν.

Ἐκεῖνο, πού εἶναι ἐδῶ ἀξιοπαρατήρητο, εἶναι πὼς καὶ σ' αὐτὸ ἀκόμη ὁ Βασίλειος ἔφτασε στὸ ὑψηλότερο σημεῖο τῆς ὅλης πολιτικῆς τῶν Μακεδόνων, πολιτικῆς, τὴν ὁποία τελείως ἀντελήφθη. Δηλαδή εἶδε ὅτι τὸ κράτος δὲν θὰ ἐγνώριζε ποτὲ ἐσωτερικὴ γαλήνη καὶ ἴσως θὰ διελύετο, ἐφ' ὅσον ὁ θρόνος ἦτο προσιτὸς σὲ κάθε γενναῖο στρατηγό, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸς ἐλέγετο Νικηφόρος Φωκᾶς ἢ Ἰωάννης Τσιμισκῆς.

Γι' αὐτὸ ἔπρεπε νά παταχθοῦν οἱ λεγόμενοι δυνατοί, δηλ. οἱ Βυζαντινοὶ φεουδάρχες, πού μὲ τὰ πλούτη, πού προήρχοντο ἀπὸ ἀπέραντα κτήματα, ἐπιχειροῦσαν κάθε τῶς νά φτάσουν ὡς τὴν Πόλη καὶ ὡς τὸ θρόνο. Καὶ ὁ Βασίλειος, πού κατηγορήθηκε ἀπ' τὸν Ψελλὸ ὅτι ἐκφραζότανε ὅπως νά 'ναι, πολὺ προσεκτικὰ συνέταξε τὸ κείμενό του καὶ μ' ἐξαιρετικὴ διαύγεια, τόσο, ὥστε ὁποιοσδήποτε διάβαζε τὴ νεαρὰ τοῦ 996 ἔβλεπε ὅτι ὁ νόμος προῆλθε ἀπ' τὴν παρατήρηση τῶν πραγμάτων. Οἱ πτωχοὶ κατὰ τὶς ἐκστρατεῖες τοῦ τὸν παρενοχλοῦσαν μὲ τὰ παράπονά τους, ὅτι ἔμεναν ἀκτήμονες, καὶ αὐτὸς ὁ

ἴδιος εἶδε τὶς πλεονεξίες καὶ ἀδικίες τῶν δυνατῶν «διερχόμενοι (ὁ πληθ. ἀντι τοῦ ἐν. α' προσώπου) τὰ θέματα τῆς βασιλείας ἡμῶν». Τὸ νεωτεριστικὸ πνεῦμα τῆς νεαρᾶς αὐτῆς μετὰ τὴν ἀναδρομικὴ τῆς ἰσχύος καὶ μετὰ τὴν κατάργησιν κάθε δικαιώματος ἀποζημιώσεως, ἔστω κι' ἂν εἶχαν γίνει πολυέξοδες βελτιώσεις στὸ κτῆμα, ποὺ εἶχε καταχραστεῖ ἓνας δυνατὸς, εἶναι ἀληθινὰ καταπληκτικὸ.

Δὲν μποροῦμε δὲ παρὰ νὰ θαυμάσομε μετὰ ποιοῦ ἐπιτήδειο τρόπο αὐτὸς, ποὺ εἶχε κερδίσει τὴν εὐνοία τοῦ κλήρου καταργώντας τὴν νεαρὰ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ τὸ 986, τώρα, τὸ 996, δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο στὴν πραγματικότητα παρὰ νὰ ἀπαγορεύει τὴν ἴδρυσιν νέων μοναστηριῶν. Πάλι προβάλλει τὴν προστασία τοῦ χωριοῦ καὶ τοῦ ἀγρότη. Παρατήρησε πῶς ἓνας π.χ. ἔχτισε μιὰ ἐκκλησοῦλα, ἐμόνασε σ' ἓνα κελλί καὶ μετὰ τὸ θάνατό του ἄφησε τὸν ἀγρὸ τοῦ στὴν ἐκκλησία. Ἄλλος «χωρὶτης» ἔκανε κάτι παρόμοιο ἐκεῖ κοντὰ καὶ ὁ μητροπολίτης ἢ ἐπίσκοπος κατέσχε ἐκκλησοῦλα καὶ κελλιά καὶ ὀνόμασε τὸν τόπο «μοναστήριον». Ἄπ' αὐτὰ ἀδικοῦνται οἱ γεωργοί. Ἀπαγορεύει λοιπὸν ὁ Βασίλειος νὰ ἐφαρμόζεται τέτοιο μέτρο, ποὺ τοὺς ἀποστερεῖ τὴ γῆ τους. Ὑπὸ αὐτὸν τὸν τύπο ἐκδιδομένη πάλι ἢ νεαρὰ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ δὲν ἐφαίνετο καθόλου νὰ θίγει τὴν Ἐκκλησία καὶ ὅμως στὸ βάθος δὲν ἦταν ἢ νεαρὰ τοῦ Βασιλείου παρὰ περιορισμὸς τῶν κατασχέσεων εὐκτηριῶν οἴκων καὶ ἀγρῶν ἀπ' τοὺς μεγάλους τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ἐκκλησία ἔδειξε ἄλλωστε ὅτι κατάλαβε τὴν, ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή, συμμαχία τοῦ αὐτοκράτορα μετὰ τὸ λαό, ὅταν ἐστάθηκε κοντὰ στοὺς «δυνατοὺς» καὶ ζήτησε νὰ σταματήσει τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ ἀλληλεγγύου,¹ δηλ. τὴν πληρωμὴ τῶν διαφευγόντων φόρων (λόγω τῆς ἀκτημοσύνης τῶν «πενήτων») ἀπ' τοὺς μεγάλους κτηματίες. Ἄλλὰ καὶ ὁ βασιλεὺς στάθηκε ἀνένδοτος. Τοῦ κάκου σὲ κάθε περίστασις ὁ πατριάρχης Σέργιος τοῦ ζητεῖ τὴν κατάργησιν τοῦ ἀλληλεγγύου· αὐτὸς τὴν ἀρνεῖται.

Αὐτὴ τὴ νομοθεσία τὴν τοποθετῶ στὸ κεφάλαιο τῆς πνευματικῆς δυνάμεως τοῦ Βασιλείου, γιατί δείχνει ἐνημερότητα στοὺς ὑπάρχοντες νόμους, διορατικότητα στὸ κεφάλαιο τοῦ συμφέροντος κράτους καὶ λαοῦ καὶ συγχρόνως προσπάθεια γιὰ διατήρησιν καλῶν σχέσεων μετὰ τὴν Ἐκκλησία. Ἄν συγκρίνομε αὐτὴ τὴ νεαρὰ τοῦ 996, τὴν τόσο «πολιτικὴ», θὰ τὴν ἔλεγα, μετὰ τὴν θαυραλέα, ἀλλὰ βαρεῖα ἐκείνη καὶ γεμάτη θεολογία νεαρὰ, ποὺ ὁ Φωκᾶς ἐξέδωσε τὸ 964 καὶ ὅπου τὴν ἀγάπη πρὸς τὰ μοναστήρια ὀνομάζει «περιφανῆ νόσον» καὶ ὅπου κατηγορίες μόνο ἐκστομίζονται καὶ ὄχι προστασία γιὰ τὸν πάσχοντα λαό, θὰ δοῦμε ὅτι ὁ Βασίλειος δὲν εἶναι ἄλλος Νικηφόρος Φωκᾶς, ὅπως τὸν ὀνόμασε ὁ Bury, ἀλλ' ἓνας λεπτότατος πολιτικός, ποὺ πολὺ σκέφτηκε πρὶν συντάξει τὴ νεαρὰ του.

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 456. G. O s t r o g o r s k y, Das Steuersystem im byzantinischen Altertum und Mittelalter. «Byzantion» Τόμος 6, σελ. 229 - 240.

Γλωσσικὴ κατάρτιση

Μᾶς μένει νὰ ἐξετάσομε ἂν ἡ γλῶσσα τῆς νεαρᾶς τοῦ 996 εἶναι ὅπως μᾶς εἶπε ὁ Ψελλός, δηλ. τίποτα ἄλλο παρὰ λόγια γραμμένα μαζί ὅπως ἔρχονται στὴ γλῶσσα τοῦ Βασιλείου χωρὶς καμμιά προσπάθεια νὰ δώσει ἕνα κείμενο γραμμένο «κομπῶς καὶ συντεταγμένως».¹ Ἡ ἀλήθεια εἶναι τούτη. Προσπάθεια γιὰ καλλιπέπεια δὲν εἶναι αἰσθητὴ, ἀλλὰ ὑπάρχουν ρεαλιστικὲς παρατηρήσεις, ὅπου ὁ αὐτοκράτορας ἀναφέρει τί εἶδε στὴν ὑπαιθρο κατὰ τὰ «ταξίδια», ὅπως ὀνομάζει τὶς ἐκστρατεῖες του, πὺ δίνουν στὴ νεαρὰ ζωὴ ἔντονη, χαρακτηριστικὸ ἀσυνήθιστο στὰ νομοθετικὰ κείμενα. Καὶ ἐν τούτοις ὁ νομοθέτης δὲν χειρίστηκε καθόλου μιὰ γλῶσσα λαϊκὴ, πὺ νὰ ἐκπλήσσει τὸν ἀαγνώστη. Ὅποιοι κι' ἂν κρατοῦσε τὴν πέννα, ὁ Βασίλειος ἢ ἕνας ἀπ' τοὺς ἀπλοὺς ἐκείνους γραμματικούς, πὺ προτιμοῦσε ἀπ' τοὺς «τὴν γνώμην λαμπροῦς» λογίους, πάντως ὁ νομοθέτης χειρίζεται περίφημα τὴ δικανικὴ γλῶσσα τῶν γραμματισμένων τῆς ἐποχῆς μὲ ὄλον τὸν πλοῦτον τῶν μετοχῶν τῆς ἀρχαίας καὶ μὲ τὸ μονολεκτικὸ μέλλοντα.

Ὡστε καὶ σ' αὐτὸ ἀκόμη τὸ σημεῖο ὁ Βασίλειος εἶναι ὁ μορφωμένος μονάρχης, πὺ κατέχει τὸ ὄργανο, πὺ χειρίζεται, χωρὶς βέβαια νὰ τὸ ἀναγκάζει, ὅπως ὁ Ψελλός, νὰ ἀποδίδει τόνους δυσνόητους, περιεργούς καὶ καινοφανεῖς.

Ὁργανωτὴς τῆς Βουλγαρίας

Ἡ ὀργάνωση τῆς Βουλγαρίας μετὰ τὴν κατάκτηση εἶναι γιὰ μένα μιὰ ἀπ' τὶς πνευματικὲς δόξες τοῦ Βασιλείου Β'. Ἀλλὰ ὁ ἡγεμόνας αὐτός, πὺ στὴ θεὰ Τύχη δὲν ὤφειλε ποτὲ τίποτα, ἀλλὰ πὺ ὄλα τὰ ἀγαθὰ, ἂν ποτε ἀπῆλυνσε τίποτα, τὰ ἀπέκτησε μὲ πολλοὺς προσωπικοὺς μόχθους, εἶχε τὴν ὑπέροτατη ἀτυχία καὶ μετὰ θάνατον νὰ παραγνωριστῆί τόσο, ὥστε οὔτε κὰν ἀπλῶς νὰ καταγραφῆί τὸ διοικητικὸ του ἔργο ἀπ' τοὺς ἑλληνόφωνους χρονολογῶντες. Πάλι ὁ Σύρος Ὑαχίας² κάτι δίνει γιὰ τὴν ὀργάνωση αὐτὴ καὶ τὰ μικρὰ ἐκεῖνα μνημεῖα, οἱ σφραγίδες, πὺ μὲ τόση ἐπιμέλεια μελέτησε ὁ Γάλλος ἱστορικὸς Schlumberger, εἶναι οἱ ἀψευδεῖς μάρτυρες τῆς ἐποχῆς.³ Σὲ «θέμα» λοιπὸν δὲν ὀργανώθηκε ἡ χώρα, πὺ ἐπαναστάτησε ὑπὸ Βουλγάρους ἀρχηγούς, οὔτε «στρατηγὸν» γνώρισε ἐπὶ κεφαλῆς τῆς διοίκησης, ἀλλὰ «προνοητὴ», πὺ φαίνεται νὰ ἴταν ἕνας γενικὸς διοικητὴς, ἐπιφορτισμένος νὰ δίνει τὴν ἐπιθυμητὴ καὶ γοργὴ λύση σ' ὄλα τὰ ἄπειρα ζητήματα, πὺ παρουσιάζονται σὲ νεο-προσαρτημένη χώρα. Ὁ Βασίλειος ἔδειξε μεγάλη κατανόηση τοῦ Βουλγαρικῦ λαοῦ καὶ τάση πρὸς συμφιλίωση, ὅταν συγχωροῦσε τοὺς Βουλγάρους ἀρχηγούς' ἔδινε στὸν πρωτόγονο ἀκόμη Βούλγαρο τὸ δικαίωμα

¹ Ἐκδ. Renaud, σελ. 19.

² G. Schlumberger, Épopée II, σελ. 419.

³ G. Schlumberger, Sigillographie byzantine. Paris 1884.

νά πληρώνει τοὺς φόρους του εἰς εἶδος,¹ ὅταν ἐνθάρρυνε γάμους μεταξύ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων καὶ ὅταν ἄφησε ἐγκατεστημένο στὴν Ἀρχίδα Βούλγαρο ἀρχιεπίσκοπο μὲ πλήρη δικαιώματα στὸ βουλγαρικό του ποίμνιο.² Ἀκόμη καὶ προνόμια ἐλάμβαναν οἱ Βούλγαροι κληρικοί. Αὐτὰ ὅλα μελετήθηκαν βέβαια ἀπ' τὸν Uspensky καὶ μάλιστα ἀπ' τὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση προσπλάθησε ὁ Ρῶσος σοφὸς νὰ συμπεράνει καὶ τὴν πολιτικὴ, ὥστε δὲν εἶναι ἐδῶ ἀνάγκη νὰ ἐπαναληφθοῦν ὅσα λέγονται ἀλλοῦ ἐκεῖνο, πού ἐπιθυμοῦμε νὰ ὑπογραμμίσουμε, εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος πού ψυχολόγησε μιὰ φυλὴ, πού ἔδωσε αὐτονομία ἐκκλησιαστικὴ καὶ φορολογία εἰδική σὲ λαὸ ἡμιβάρβαρο, πού τόσο εἶχε καταπονήσει τὸ Βυζάντιο, ἦταν ἓνας μεγαλοφυῆς κυβερνήτης, ὁ ὁποῖος ἀντελήφθη ὅτι, ἂν ἤθελε νὰ ἀφομοιώσει τὸ λαὸν αὐτό, ἀκριβῶς στὰ πρῶτα ἔτη τῆς κατοχῆς ἔπρεπε νὰ κερδίσει τὴν ἐμπιστοσύνη του. Οἱ ἀγριότητες τοῦ πολέμου εἶχαν πάψει καὶ τώρα μὲ μῖα ὁ λαὸς ἐρχότανε σὲ πατρικὰ χέρια. Δὲν εἶναι αὐτὲς σκέψεις, πού γεννιοῦνται στὴ διάνοια ἐνὸς ἄξεστου καὶ ἀπολίτιστου ἀρχηγοῦ, πού δὲν ξέρει παρὰ νὰ σκοτώνει καὶ νὰ τυφλώνει. Ἴσως νὰ ἦταν ἀποφασισμένος σιγὰ σιγὰ νὰ ἀφαιρεῖ προνόμια καὶ νὰ ἀφομοιώνει τοὺς Βουλγάρους μὲ τοὺς ἄλλους του ὑπηκόους. Κ' ἐδῶ ὅμως ἡ ἀτυχία του· δὲν εἶχαν ἀκόμη περάσει 15 χρόνια ἀπ' τὸ θάνατο τοῦ Βουλγαροκτόνου, ὅταν ὁ Ὀρφανοτρόφος Ἰωάννης ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαῖλ Δ' κατήγγησε ἀπότομα, ἀβασάνιστα καὶ ἄστοχα τὸν εἰς εἶδος φόρο καὶ ἀπήτησε βυζαντινὸ νόμισμα. Αὐτὸ ἦταν ἀρκετό, γιὰ νὰ γεννηθεῖ καὶ πάλι τὸ μῖσος τῶν Βουλγάρων κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ ξανάρχισαν οἱ ἀτέλιωτες ἐπαναστάσεις.

Πολιτισμένος (τέχνη)

Ἐπάρχουν ἀκόμη μερικὰ στοιχεῖα, πού ὑπογραμμίζουν τὸν πολιτισμένο χαρακτήρα τοῦ Βασιλείου, πού κανεὶς ποτὲ δὲν σκέφτηκε νὰ ἀμφισβητήσῃ, ἀλλ' ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις καὶ κανεὶς δὲν θέλησε νὰ βγάλῃ συμπεράσματα. Τὸ ὠραιότατο ψαλτήριον τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, πού ζωγραφίστηκε γιὰ τὸν Βασίλειο Β' καὶ πού εἶναι ἓνα ἀπ' τὰ θαύματα τῆς βυζαντινῆς μικρογραφίας, δὲν εἶναι ἓνα τεκμήριο ὅτι ὁ Βουλγαροκτόνος δὲν ἀδιαφοροῦσε γιὰ παρόμοια ἀριστουργήματα τῆς τέχνης; Τὸ γεγονός μάλιστα, ὅτι παρήγγειλε ἢ ἐπέτρεψε νὰ ζωγραφιστεῖ ὁ ἴδιος σὲ χρυσὸ βάθος, μᾶς τὸν δείχνει ὑπὸ μιὰ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία, ὑπὸ τὴ γωνία ἐκείνη, ἀπ' ὅπου ὁ Βασίλειος δὲν εἶναι πιά ὁ Βουλγαροκτόνος, ἀλλὰ ὁ πολιτισμένος πορφυρογέννητος, ὁ ὁποῖος καὶ τὰ ἔργα τέχνης ἀγαπᾷ καὶ τὴ λιτὴ καὶ εὐγενικὴ προ-

¹ Κεδρηνὸς II, σελ. 539.

² Ἴδε χρυσόβουλλον Μιχαῖλ Παλαιολόγου τοῦ ἔτους 1270, πού ἦταν ἰδιοκτησία κάποιου ἐπισκόπου Ἄργους Γερασίμου καὶ πού μελετήθηκε ἀπ' τὸν Ρῶσο ἐπίσκοπο Πορφύριο Uspensky (S c h l u m b e r g e r, Ἑρπρέε II, σελ. 425).

σωπογραφία δὲν ἀποκλείει. Καὶ τί μνημεῖο λεπτότερο, πρῶτα βέβαια γιὰ τοὺς καλλιτέχνες, ποὺ τὸ ὑπέγραψαν καὶ ποὺ σώθηκαν τὰ ὀνόματά τους (Παντελεήμων, Νέστωρ, Μηνᾶς, Γεώργιος, Μιχαήλ, Συμεὼν καὶ Γεώργιος ὁ νεώτερος), ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν φιλότεχνο, ποὺ τὸ παρήγγειλε ἢ τὸ ἀγόρασε, ἀπὸ τὸ μνηολόγιον ποὺ φυλάσσεται στὸ Βατικανό; Πρῶτα τὸ κείμενο τὸ ἴδιο μᾶς δείχνει ἓνα Βασίλειο θρησκευόμενον (καὶ συμπληρώνεται ἔτσι τὸ ἀνωτέρω κεφάλαιό μας), ποὺ ζήτησε νὰ ᾗξει πρόχειρη καὶ εὐμεταχειρίστη ἐκείνη τὴ γιγάντια ἐργασία, ποὺ ᾗξει γίνεαι ἀπ' τὸ Συμεῶνα τὸ Μεταφραστὴ κι' ἀπ' τὰ συνεργεῖα τοῦ πάππου του, τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ἡθέλησε καὶ ἀπέκτησε ἓναν τόμο περιληπτικὸν, ποὺ ξεφυλλίζοντάς τον κάθε μέρα νὰ μαθαίνει τὴ ζωὴ τοῦ ἁγίου τῆς ἡμέρας καὶ νὰ γεμίζει ἡ σκέψη του θαυμασμὸν κι' ἡ ψυχὴ του θάρρος. Μ' αὐτὴ τὴν παραγγελμένη περιλήψιν ὁ Βασίλειος μᾶς φαίνεται καὶ σὰν συνεχιστὴς—στὸ εἶδος του—τοῦ ἔργου τοῦ πάππου του. Ἐκεῖνος θέλησε νὰ σώσει τὰ πάντα, τοῦτος θέλησε νὰ καταστήσει προσιτὰ καὶ στοὺς ἄλλους καὶ στὸν ἑαυτὸ του τοὺς πιὸ ξεχωριστοὺς ἄθλους «τῶν ὑπὲρ πίστεως ἀγωνισαμένων» μαζί με τ' ὄνομα τοῦ καθενὸς καὶ τὴν ἡμέρα, ποὺ τιμᾶται ἡ μνήμη του. Δεύτερον θέλησε ἢ διάλεξε ἓνα καλλιτέχνημα ὄχι ἐπαναστατικόν, σὰν τὰ λαϊκὰ εἰκονογραφημένα βιβλία, ἀλλὰ ἓνα ἀριστούργημα, ὅπου νὰ φαίνεται ἡ τέχνη στὸ σημεῖο, ποὺ εἶχε φτάσει στίς ἡμέρας του, συνδυάζοντας τὴν παλιὰ ἀρχαία παράδοση τῆς ἀνάλογης κορμοστασιᾶς καὶ τῶν ὠραίων πτυχῶν μετὰ τὰ ἐπιβλητικὰ χριστιανικὰ πρόσωπα καὶ τὴν εὐγενικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, ὅπως παρουσιάζεται στὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ραβέννας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐδῶ ὁ μέγας αὐτοκράτορας δὲν φαίνεται καθόλου νὰ περιφρονεῖ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ πνεύματος. Ἄν αὐτὸς πραγματικὰ παρήγγειλε τὸ μνηολόγιον, ἐπέτρεψε, ἴσως καὶ νὰ ζήτησε οἱ καλλιτέχνες, ἓνας πρὸς ἓνα, νὰ τοῦ θυμίζον τὰ ὀνόματά τους, δὲν εἶναι αὐτὸ γεγονὸς χωρὶς σημασίαν. Ἄν κανεὶς θελήσει νὰ ἐξετάσει τί ἀκριβῶς βαθύτερον σημαίνουν αὐτὲς οἱ ἑπτὰ ὑπογραφές, ποὺ ἀναφέραμε, νομίζω πὼς θὰ διαπιστώσει πὼς τοὺς ρήτορες μετὰ τὶς κενὰς φράσεις καὶ τοὺς φλύαρους, τοὺς ἀδιάκριτους, περιφρονοῦσε ὁ Βασίλειος καὶ ὄχι κάθε ἐργάτη τοῦ πνεύματος, ποὺ μετὰ ἀγάπη ἐκτελοῦσε ἓνα ἔργο μετὰ σημασίαν.

Τὸ ξύπνημα τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς

Ὅλοι οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ οἱ ἱστορικοὶ τῆς τέχνης, δὲν παρέλειψαν νὰ μελετήσουν τὰ μνημεῖα τοῦ ΙΑ' αἰῶνα. Ἄναφέροντας μόνον δύο ὀνόματα, θὰ ὑπενθυμίσω τὸ Ἐγχειρίδιον Βυζαντινῆς Τέχνης τοῦ Charles Diehl (1926), ὅπου στὸν πρῶτον τόμον (σελ. 439 - 441) μελετᾶται ἡ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου ἢ Παναγίας τῶν Χαλκῶν τῆς Θεσσαλονίκης,¹ ποὺ φέρει τὴ χρονολογίαν 1044 καὶ χαρακτηρίζεται σὰν κτήριον στερεόν,

¹ Ἐπὶ Τουρκοκρατίας Kazandjilar - djami.

κομψό, καὶ ποὺ δίνει ἐντύπωση ἀκρίβειας καὶ λιτότητας, καὶ στὸ δεύτερο τόμο, σ' ἓνα περιληπτικὸ κεφάλαιο, μᾶς ἀπαριθμεῖ τὰ ψηφιδωτὰ τῶν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνων καὶ ἔπειτα καταγίνεται ἰδιαίτερα μὲ τὴ μελέτη τοῦ κάθε μνημείου. Ἀναφέρεται ὁ Ὅσιος Λουκάς τῆς Φωκίδας (ΙΑ' αἰ.), ἡ Ἁγία Σοφία τοῦ Κιέβου (περίπου 1040), ἡ Νέα Μονὴ τῆς Χίου (περίπου 1050), τὸ Λαφνὶ (τέλος τοῦ ΙΑ' αἰ.), ὁ τροῦλος τῆς Ἁγίας Σοφίας Θεσσαλονίκης, ἡ μητρόπολις τῶν Σερρών, τὸ καθολικὸν τοῦ Βατοπεδίου στὸ Ἅγιον Ὄρος¹. Ἄς ἀφήσουμε μερικὰ ἄλλα μνημεῖα, ποὺ ἀναφέρονται καὶ ποὺ βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα (ἰδίως τοῦ ΙΒ' αἰ.). Τὸ 1942 ὁ κ. Σωτηρίου στὸ τόσο ἐνημερωμένο καὶ στηριγμένο στὴν ἀκατάπαυστη μελέτη τῶν μνημείων ἔργο του «Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία» μᾶς ἀναλύει καὶ καθορίζει τὸν ἑλλαδικὸ τύπο ναοῦ, ποὺ σχηματίστηκε στὴ Στερεὰν Ἑλλάδα, Πελοπόννησο, Θεσσαλία καὶ Ἡπειρο μὲ περιορισμένη, καθὼς λέει, ἐπίδραση, τῆς Πόλης, μὲ ἰδιαίτερα χαρακτηρισμένη γενικὴ μορφή καὶ ἰδιαίτερο διάκοσμο. Μᾶς ἀναφέρει λοιπὸν ὡς μνημεῖα τοῦ τύπου αὐτοῦ ἐν πρώτοις τὰ τρία ἀληθινὰ κοσμήματα τῶν Ἀθηνῶν, τοὺς Ἁγίους Θεοδώρους, τὴν Γοργοεπήκοο (=Ἅγιον Ἐλευθέριο), τὴν Καπνικαρέα, ἔπειτα τὴν Ὁμορφοκλησιά, τὴν Καισαριανὴ καὶ τὸν Κυνηγὸ, στὴν Ἀττικὴ. Στὴ Βοιωτία τὸ ναὸ τῆς Θεοτόκου, κτισμένο δίπλα στὸ καθολικὸ τοῦ Ὁσίου Λουκά, τὴ μονὴ Ὁσίου Μελετίου στὸν Κιθαιρῶνα καὶ τέλος τὸ σύμπλεγμα τῶν μικρῶν καὶ κομψῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μάνης. Ὅλα αὐτὰ τὰ μνημεῖα ἀναμφισβήτητα χτίστηκαν τὸν ΙΑ' αἰ.

Αὐτὴ λοιπὸν τὴν περιέργη ἀνθήση στὴ γῆ τῆς Ἑλλάδας θὰ ἤθελα νὰ προσπαθῆσω νὰ ἐννοήσω καὶ δὲν νομίζω νὰ μὴ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ ἰδέα, πὼς τὸ πέρασμα τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀπ' αὐτὴ τὴ λησμονημένη γωνιὰ τῆς αὐτοκρατορίας θὰ μίλησε στὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ, ποὺ ἔμενε σιωπηλὴ τόσους αἰῶνες. Δὲν θᾶταν μικρὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο τὸ ὄραμα τοῦ ἐπιβλητικοῦ αὐτοκράτορα, ποὺ ἀναπάντεχα παρουσιάστηκε μιὰ μέρα στὰ ἑλληνικὰ χῶματα, ἀκολουθούμενος ἀπ' τὸ νικηφόρο στρατὸ του καὶ τόσο πλῆθος αἰχμαλώτων, ὅσος δὲν θὰ ἦταν βέβαια τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ὅλος ὁ πληθυσμὸς μαζὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας. Κι' ὅλος ἐκεῖνος ὁ κόσμος πειθαρχημένος στάθηκε κι' ἄφησε τὸ βασιλεῖα μὲ τὴν ἀκολουθία του μονάχα ν' ἀνέβει στὸ κάστρο τῆς Ἀθηνιώτισσας, νὰ προσφέρει ὅσα πολῦτιμα εἶχε κατάσχει ἀπ' τὶς ἐκκλησίες τῶν Βουλγάρων, ποὺ κι' αὐτοὶ τὰ εἶχαν ἀρπαγμένα ἀπ' τὰ ἱερὰ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων.

Δὲν νομίζω νὰ ἔναι πολὺ παράτολμο νὰ σκεφτεῖ κανεὶς πὼς ἓνα τέτοιο ὄραμα γέμισε ὑπερηφάνεια τὶς ψυχὰς γιὰ κείνο τὸ μακρινὸ στρατιωτικὸ καὶ θεολογικὸ κράτος, ποὺ δὲν καλοῦξεραν οἱ Ἑλλαδικοί, καὶ εὐγνωμοσύνη γιὰ

¹ Σελ. 508.

τὸ θεό, πού χάριζε τέτοιες νίκες. Καὶ ξύπνησαν μέσα στὶς συνειδήσεις ἐκεῖνες οἱ ἀποκοιμισμένες αἰῶνες τώρα ιδιότητες τῆς φυλῆς, πού ἔσπερχαν πρὸς δημιουργία μνημείων μὲ γνωρίσματα τῆς λιτότητας καὶ τῆς χάρις.

Καὶ ἀκόμη θὰ ὑπέβαλα τὴν ιδέα, ὅτι ὁ ἑλλαδικὸς τύπος πρωτοδημιουργεῖται στὸ δρόμο, πού ἀκολούθησε ἡ μεγάλη στρατιὰ (ἂν ἐξαιρέσομε φυσικὰ τὰ ναῦδρια τῆς Μάνης). Φωκίδα, Κιθαιρώνας, Ἱερά ὁδός, Ἀθῆναι καὶ οἱ πέριξ λόφοι, νὰ τὸ λίκνο τῆς βυζαντινῆς ἑλλαδικῆς τέχνης.

Φυσικὰ ἀναγνωρίζω πὼς τὰ περίφημα ψηφιδωτὰ τοῦ Δαφνιοῦ καὶ τοῦ Ὅσιου Λουκά δὲν φύτρωσαν μονάχα τους πίσω ἀπ' τὰ ἀχνάρια τῆς βυζαντινῆς στρατιᾶς. Ἀλλὰ ὁ σύνδεσμος μὲ τὴν Πόλη εἶχε ἐπιτευχθεῖ καὶ στὰ διδόμενα τῆς τέχνης τῆς πρωτεύουσας ἔδωσε ὁ ἑλλαδικὸς τεχνίτης ἐκεῖνο τὸ χαριτωμένο καὶ τὸ σοβαρὸ μαζί, ἐκεῖνο τὸ ἀστάθμιστο σ' εὐγένεια καὶ πνευματικότητα, πού εἶναι τὸ προνόμιο τοῦ δωρικοῦ ναοῦ καὶ τῶν μωσαϊκῶν στὸ Δαφνί.

Καὶ τοῦτο ἀκόμη θὰ τολμοῦσα νὰ ὑποβάλω στοὺς ἱστορικοὺς τῆς τέχνης: νὰ ρίχνουν ἰσχυρότερο φῶς στὴν ἐπιρροή, πού ἤσκησε ὁ θριαμβευτῆς αὐτοκράτορας, κάθε θριαμβευτῆς αὐτοκράτορας, πάνω στὴ βυζαντινὴ τέχνη. Ἡ θεολογία, ποῦχε προοδεύσει, δὲν ἐπέτρεπε πιά τὴ μορφὴ τοῦ ἡγεμόνα μέσα στὴν ἐκκλησία, ὅπως στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ ἡ σειρὰ ἐκεῖνῃ τῶν μεγάλων Μακεδόνων δὲν μπορεῖ παρὰ κατὰ τι νὰ καθρεφτίζεται στὴ μορφὴ τοῦ Παντοκράτορα, πού βασιλεύει στὴ δεύτερη ἐποχὴ τῆς βυζαντινῆς τέχνης, καὶ ποῦναι, θὰ ἔλεγα, ἡ δωρική της στιγμὴ.

Τώρα θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ ξανάρθω στὴν ιδέα, μὲ τὴν ὁποία ξεκίνησα σ' αὐτὴ τὴ μελέτη. Ἐπρόδωσαν οἱ λόγιοι τὸ μεγάλο Βασίλειο καὶ ὅχι γιὰ τὰ ἁμαρτήματά του τὰ μεγάλα, τὰ ὁποῖα διεξήλθαμε, ἀλλὰ γιατί δὲν κατάλαβαν τὴ μεγαλοσύνη τοῦ δωρικοῦ του χαρακτήρα καὶ τὸν ἤθελαν θαυμαστὴ τῶν ξεθωριασμένων λουλουδιῶν τῆς ψεύτικης ρητορικῆς τους. Ὅμως οἱ καλλιτέχνες δὲν τὸν ἐπρόδωσαν. Στὸ Δαφνί, ὅπου σώθηκε εὐτυχῶς ἡ κεφαλὴ τοῦ Χριστοῦ, ὅταν ὁ Ἰούδας τοῦ δίνει τὸ προδοτικὸ φιλί, εἶναι χυμένη στὸ θεῖο ἐκεῖνο πρόσωπο ὅλη ἡ θλίψη γιὰ τὴν κακία κι' ὅλη ἡ συγκατάβασις γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία, πού δὲν μπορεῖ νὰ δεῖ τὸ ἀνώτερο καὶ νὰ τὸ σεβαστεῖ. Ἔτσι δυὸ φορὲς συνέβηκε στὸν Ψελλὸ νὰ μᾶς δώσει ἓνα τέτοιο στιγμιότυπο τοῦ Βασιλείου ξεχνώντας γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴ μνησικακία του ἐνάντια στὸ βασιλέα, πού δὲν τίμησε τοὺς λογίους. Στὶς ὕβρεις τῶν ἀνόητων στρατιωτῶν ὁ Βασίλειος, παραμονὴ μάχης, ἀπαντᾷ μ' ἓνα χαμόγελο λέγοντας: «Οὐκ ἂν ἄλλως παυσώμεθα πολεμοῦντες».¹ Καὶ στὸ φοβερὸ στασιαστὴ τὸν Σκληρό, πού μπρὸς στὴν προαότητα τοῦ Βασιλείου θέλει νὰ δικαιολογήσει τὴ συμπεριφορὰ του, λέει ἤρεμος καὶ συγκαταβατικὸς ὁ αὐτοκρά-

¹ Ἐκδ. R e n a u l d, σελ. 21.

τορας : «Ἐς τα τώρα αὐτά, πάνε, ἦταν ἔργα τοῦ Σατανᾶ, ὄχι δικά σου».

Δὲν θέλω φυσικὰ νὰ πῶ ὅτι ὁ καλλιτέχνης τοῦ ψηφιδωτοῦ εἶχε πρότυπο τὸν Βασίλειο, θέλω ὅμως νὰ ὑποβάλω ὅτι ἡ τέχνη καὶ ἡ ἱστορία θέλησαν τὴ βασικὴ ἰσχὺ νὰ τὴ στολίσουν μὲ μιὰ πραότητα, ποὺ συναντοῦμε στὴ μορφὴ τοῦ Χριστοῦ στὰ ψηφιδωτὰ καὶ μερικῶν βασιλέων στὰ κείμενα. Π.χ. στὴ μορφὴ τοῦ Βασιλείου Β΄, στὴ στάση τοῦ Ρωμανοῦ Α΄, στὴ σκηνὴ μεταξὺ Συμεῶν τῆς Βουλγαρίας καὶ Λεκαπηνοῦ, ποὺ μᾶς περιγράφει τόσο παραστατικὰ ὁ πατριάρχης Νικόλαος στὴν ἀλληλογραφία του,¹ καὶ στὴ συμπεριφορὰ, σὲ μιὰ δύσκολη στιγμὴ τῆς ζωῆς του, τοῦ Νικηφόρου Φωκά. Ἐς θυμίσουμε τὴ συνάντηση Ρωμανοῦ - Συμεῶν. Ὁ Ρωμανὸς τυλιγμένος στὸ μωφόρι τῆς Παναγίας ρωτᾷ τὸν Βούλγαρο ἀρχηγὸ μὲ μιὰ ἀπέραντη πραότητα, γιατί οἱ τόσες αἱματοχυσίες καὶ ἡ τόση κακοσύνη, ὅταν ὁ Χριστὸς μᾶς εἶπε νὰ ζοῦμε σὰν ἀδελφία. Ὁ ἄγριος Συμεῶν, ποὺ μόλις εἶχε κάψει τὴν ἐκκλησία τῆς Πηγῆς ἐκεῖ κοντά, δὲν ἀπαντᾷ, ἀλλὰ βάζει μὲ πάταγο τοὺς στρατιῶτες του νὰ ψάξουν, μήπως κρυμμένοι ὀπλίτες πίσω ἀπ' τὸν αὐτοκράτορα εἰτοιμάζονταν νὰ τὸν σφάξουν αὐτόν, τὸν Συμεῶν. Τέτοια συγκρατημένη καὶ συγκαταβατικὴ στάση κρατᾷ καὶ ὁ Νικηφόρος Φωκάς, ποὺ ἀφοῦ εἶχε τόσο δοξάσει τὰ Βυζαντινὰ ὄπλα, ἐξυβρίζεται καὶ χλευάζεται ἀπ' τὸ λαό. Περνάει ἀργὰ μόνος καὶ ἀτάραχος ἀπὸ τὸ μοναστήρι τῆς Πηγῆς ὡς τὸ Παλάτι, ἀπαγορεύοντας στοὺς στρατιῶτες νὰ χτυπήσουν τὸ πλῆθος.² Καὶ στὴν καθαρῶς λογοτεχνία, στὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ἔχομε πάλι μιὰ ἡρεμὴ βασιλικὴ μορφὴ, γεμάτη μεγαλοπρέπεια. Καθόλου δὲν θυμώνει ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνός, ὅταν ὁ Διγενὴς ἀρνεῖται νὰ παρουσιαστῆι στὸ στρατόπεδόν του. Ξεκινᾷ ὁ ἴδιος καὶ πάει ὡς τὸν Εὐφράτη, μόνος μὲ λίγους ἀντρειωμένους, ἐπαινεῖ τὸν ἥρωα καὶ μάλιστα δέχεται καὶ ἐκ μέρους του συμβουλές.³

Ὅλ' αὐτὰ, ἡ ἥπια δηλαδὴ συμπεριφορὰ, μπορεῖ νὰ ἀντιτάξει κανεὶς, εἶναι συζητήσιμο ἂν χαρακτηρίζε τοὺς ἡγεμόνες ἢ ἂν ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους καὶ ὁ πατριάρχης καὶ οἱ ἱστορικοὶ ἀφ' ἑαυτῶν δὲν πρόσθεσαν αὐτὸ τὸ στοιχεῖο στὶς διηγήσεις τους. Καὶ βέβαια σ' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ἀντίρρηση. Ἄλλὰ καμμιά φορὰ παρόμοια βαλμένα στοιχεῖα εἶναι ἱστορικότερα κι' ἀπ' τὴν ἱστορία, γιατί δείχνουν πῶς θέλει ἓνας λαὸς νὰ δεῖ ἓναν ἥρωα, ἓνα ἀξίωμα, μιὰ ἰδέα. Σὲ τούτῃ τὴν περίσταση ποιητῆς, πατριάρχης, ἱστορικοί, θεολόγοι καὶ καλλιτέχνες τῶν ψηφιδωτῶν βρέθηκαν ὁμόπνοοι τέλεια καὶ ἁρμονικά.

Μοῦ μένει ὅμως τώρα, γιὰ νὰ συμπληρώσω τὴν εἰκόνα τοῦ Βασιλείου Β΄, ποὺ βλέπω ἴσως ἀλλοιώτικα ἀπὸ πολλοὺς ἱστορικοὺς, νὰ ἀναπτύξω τὶς σκέψεις μου γι' αὐτὴ τὴν παράδοξη ἐπίσκεψη τοῦ Βουλγαροκτόνου στὰς Ἀ-

¹ M i g n e, Patrologia Graeca, t. 111.

² S c h l u m b e r g e r, Un empereur byzantin au Xe siècle. Paris 1890. Chapitre XI.

³ Ἐκδ. Π. Κ α λ ο ν ἄ ρ ο υ. Ἀθήναι 1941. Τόμος Α΄, σσ. 2342 - 2420.

θήνας, πού τὸν ἀπεμάκρυνε τόσο ἀπὸ τὴν Πόλη κι' ἀπ' τὸ θρίαμβο, πού τοῦ ἐτοίμαζε ἢ προτεύουσα. Τί ἦταν αὐτὴ ἢ εἰρηνικὴ ἐκστρατεία, πού μέσα στοὺς 11 αἰῶνες τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας δὲν βρέθηκε ἄλλος αὐτοκράτορας νὰ ἐπιχειρήσει; Τί τάχα νὰ τὸν ἔφερε ἐκεῖ; Πάλι ὁ Ψελλὸς κάποια ἀλήθεια μᾶς μαρτύρησε. Ὁ Βασίλειος διάβαζε, μελετοῦσε. Θὰ εἶχε λοιπὸν φτάσει ὡς αὐτὸν κάτι ἀπ' τὴ διδασκαλία τοῦ Φωτίου καὶ πολλὴ ἀπ' τὴ σοφία τοῦ πάππου του, τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου. Θὰ θέλησε ἴσως νὰ δεῖ τὸν τόπο, ἀπ' ὅπου τόσες γνώσεις εἶχαν ἔλθει στὴν Πόλη, ἐκεῖνον τὸ λαό, ποῦχε χίσει ἕνα ἱερὸ στὴ θεία διάνοια καὶ πού τώρα ἦταν ἀφιερωμένος στὴ μητέρα τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλὰ ἡ ἱστορία σωπαίνει καὶ μόνο ἡ φαντασία ἔχει πιά ἐδῶ τὸ λόγο. Ἄς στρέψομε λοιπὸν τὴ σκέψη μας πρὸς τὸ μεγάλο Παλαμᾶ, πού αὐτὸς δὲν πρόδωσε σὰν τοὺς λογίους, ἀλλὰ πού μὲ τὴ δημιουργικὴ του διάνοια καὶ τὴν ποιητικὴ διαίσθηση συμπλήρωσε τοὺς ἱστορικοὺς καὶ μᾶς φανέρωσε τὴν ψυχικὴ διάθεση τοῦ Βουλγαροκτόνου, ὅταν καλπάζει πρὸς τὰς Ἀθήνας κ' ἔπειτα προσεύχεται στὸν Παρθενῶνα:

*Κι' ἀφοῦ ἀγωνίστηκε τρανὸς τὸ δοξασμένο ἀγῶνα,
σιάθηκε. Ἀνάπαυη; Ποιέ. Στὸ στρατολάτη πάντα
μιὰ σκέψη γιὰ περπάτημα, μιὰ ὁρμὴ γιὰ δρόμο, πάντα.
Μέσ' ἀπὸ τὸν πολεμικὸ τὸ θῶρακα, καὶ κάτω
κι' ἀπὸ χρυσάφια, σίδερα, κι' ἀπὸ ἄρματα, κι' ἀπ' ὄλα,
κατάσαρκα τὸ δάγκωμα τοῦ τρίχινου τοῦ σάκκου
τὸ αἰστάνεται σὰν ἀσκητῆς καὶ σὰν κριματισμένος·
... Καὶ τὴν καρδιά του αἰστάνεται νὰ τὴν ἀγγίξῃ σάμπως
μὲ δάχτυλα, προσιαχτικά, καὶ νὰ τοῦ γίνετ' αἷμα
τὸ κόνισμα τῆς Παναγιᾶς, τὸ φυλαχτάρι, πάντα
πού τῷχε γκόρφι ἀπάνω του καὶ τῷχε τίμιο Ξύλο,
ταμένος καθὼς ἦτανε στῆς Παναγιᾶς τὴ χάρη.
Στάθηκε· συλλογίστηκε· λαχτάρισε νὰ βάλῃ
στερνὸ στὸ καισαρῆκι του, πού ἀστράφτει ἀπὸ ρουμπίνια
πολέμων καὶ ξολοθρεμοῦ, λαχτάρισε νὰ βάλῃ
τοῦ σπλάχνους καὶ τῆς δέησης τᾶσπρο μαργαριτάρι.
Τάχα καὶ τί στοχάστηκε; τὸ Θεό; Τὴ στερνὴ κρίση;
τὴ βασιλεία τῶν οὐρανῶν; τὴ δόξα τῶν Ἑλλήνων;
τὴν ἱστορία; τὴ σωτηρία; τὸ γένος; τὴν ψυχὴ του;
Ποιὸς ξέρει....
... Ἀθήνα, ἐσὲ ἐρωτεύθηκε· τράβηξε πρὸς ἐσένα!
... Κι' ὁ βασιλεὺς ἀμίλητος· καὶ δέεται. Μιὰ ψυχὴ.
—Μαρία Κυρὰ Ἀθηνιώτισσα, πιὸ γαληνὴ, πιὸ ὄρατα
στὸν πιὸ ὄρατο, πιὸ γαληνὸ μέσα στοὺς θρόνους θρόνο,*

νικήτρα Ἐσὺ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ σκέπη τῆς Ἀθήνας!
 . . . ἐγὼ εἶμαι ἀπ' τῆ ζωῆ σοφός, μοῦ δώκανε τὰ χρόνια
 τῆ γνώση, καὶ μοῦ πλάσανε καρδιὰ καὶ νοῦς τὸ λόγο,
 καὶ γνώση καὶ σοφία μου καὶ λόγος μου, ὦ Παρθένο,
 εὐλογημένα εἶν' ἀπὸ Σέ. Καὶ στὸ σκολεῖο τοῦ κόσμου
 μιὰ δύναμη ἔγινε σ' ἐμὲ δασκάλισσα γιὰ μένα,
 καὶ μῦθατε τὰ γράμματα πὸν εἶν' ἄμαθα ἀπ' τοὺς ἄλλους.
 Κι ὅπου στὸ μέγα διάβα μου ἀπὸ τὴν Τριαδίτσα
 πέρα ὡς ἐδῶ στὴν Ἀττική, σταμάτησα γιὰ λίγο
 σὲ λάκκωμα, σὲ ψήλωμα, στὸ ξαγναντό, στὸν ἴσκιο
 νὰ ξανασάνω, ἀφίνοντας τὰ λόγου μου τὰ χνάρια
 σάμπως βαθύτερα στὴ γῆ—χτίστες καλοτεχνίτες,
 ἀγιάστε καὶ τὰ χνάρια μου, νάτε χρυσάφι, ὑψῶστε
 μὲ τὸ δικό μου πρόστασμα στῆς Παναγιᾶς τῆ χάρη
 προσοκνητάρια κ' ἐκκλησιῆς καὶ λαῦρες καὶ ξωκκλήσια.
 Γιὰ νὰ τὸ χαίρωνται οἱ καιροί, στοιχιῶστε μου τὸ διάβα!

Ἡ Φλόγερα τοῦ Βασιλιᾶ

Σ. Α. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ